

МЕШОВИТА ГРАЃА
Miscellanea
НОВА СЕРИЈА КЊ. XXXVIII

ISSN 0350-5650

INSTITUTE OF HISTORY

MISCELLANEA

NEW EDITION Vol. XXXVIII

Editorial board

Dragana Amedoski, Jelana Ilić Mandić, Srđan Katić,
Ludmila Kuzmicheva (Russia), Vladeta Petrović,
Liliana Simonova (Bulgaria),
Isidora Točanac Radović, Gabriella Schubert (Germany)

Editor-in-chief

Srđan Katić

Belgrade
2017

ISSN 0350-5650

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ

МЕШОВИТА ГРАЂА
MISCELLANEA

НОВА СЕРИЈА Књ. XXXVIII

Редакциони одбор

Драгана Амедоски, Јелена Илић Мандић, Срђан Катић,
Људмила Кузмичева (Русија), Владета Петровић,
Лилиана Симеонова (Бугарска),
Исидора Точанац Радовић, Габриела Шуберт (Немачка)

Одговорни уредник

Срђан Катић

Београд
2017

Овај број *Мешовитне зрађе - Miscellanea*
штампан је уз финансијску помоћ
Министарства просвете, науке и технолошког развоја
Владе Републике Србије

САДРЖАЈ

Татјана Катић, Драгана Амедоски КАРАВАНЦИЈЕ НАХИЈЕ ПЕТРУШ ИЗ ЛЕВЧА 1502. ГОДИНЕ	7
Ненад Нинковић, Ана Митревски ТРИ ЖАЛБЕ МИТРОПОЛИТА ПАВЛА НЕНАДОВИЋА ИЗ 1762. ГОДИНЕ	27
Исидора Точанац Радовић АРХИЈЕРЕЈСКИ СИНОД ИЗ 1774. ГОДИНЕ О РАЗРЕШЕЊУ ЗАПОВЕДНИХ ПРАЗНИКА	57
Владимир Јовановић ДОКУМЕНТА О ФИНАНСИРАЊУ ТАЈНЕ ПОЛИЦИЈЕ КНЕЖЕВИНЕ СРБИЈЕ 1844. ГОДИНЕ	69
Данијел Радовић ГЕОРГ РОЗЕН О СИТУАЦИЈИ У СРБИЈИ 1867–1869. ГОДИНЕ	87
Гордана Гарић Петровић ДУЖНОСТИ ОСОБЉА УПРАВЕ ДРЖАВНОГ СТОЧАРСКОГ ЗАВОДА У ДОБРИЧЕВУ	111
Миљан Милкић РАТНИ ПУТ ВОЈНОГ СВЕШТЕНИКА. СВЕТОЗАР ИВОШЕВИЋ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ	129
Александра Колаковић ДЕЛАТНОСТ И ЧЛАНСТВО ФРАНЦУСКО-СРПСКИХ УДРУЖЕЊА ПОЧЕТКОМ 20. ВЕКА	153

Биљана Стојић ИСКУШЕЊА ФРАНЦУСКО-РУСКОГ САВЕЗНИШТВА У 1915. ГОДИНИ	181
Јован Ј. Алексић РАЂАЊЕ МОДЕРНЕ ТРЕПЧЕ: УГОВОР О ОТКУПУ КОНЦЕСИЈЕ ЗА ЕКСПЛОАТАЦИЈУ РУДА ИЗМЕЂУ КОМПАНИЈЕ SELECTION TRUST LTD И РАДОМИРА ПАШИЋА ИЗ ДЕЦЕМБРА 1925. ГОДИНЕ	203
Божица Младеновић ДВА НАРАТИВНА ИЗВОРА О ТОПЛИЧКОМ УСТАНКУ	225
УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ	239
INSTRUCTIONS FOR CONTRIBUTORS	242

Татјана КАТИЋ*
Историјски институт
Београд

Драгана АМЕДОСКИ*
Историјски институт
Београд

КАРАВАНЦИЈЕ НАХИЈЕ ПЕТРУШ ИЗ ЛЕВЧА 1502. ГОДИНЕ**

Анстракт: Циљ објављивања једног дела фрагментарног пописа караванција Румелије из 1502. године јесте да укаже на значај овог документа за проучавање организације робног саобраћаја, трговачких путева и учешћа Влаха – кириција у караванској трговини на Балкану у време Османског царства. Оно што је нетипично за ову врсту дефтера, а може се наслутити већ из самог наслова рада, јесте да су караванције пописиване по нахијама које су биле устројене на другачији начин од истоимених нахија у тимарским пописима. Караванцијску нахију Петруш чинила је сама област Петруша у Крушевачком санџаку, али и села на простору данашњег Левча и Темнића у Смедеревском санџаку.

Кључне речи: караван, караванције, 16. век, Петруш, Левач, Османско царство.

Транспорт караванима од давнина је био основни начин преноса робе копно¹. Каравански саобраћај на Балкану у средњем веку и касније у време Османског царства био је у рукама Влаха – поносника, понесара,

* tatjana.katic@iib.ac.rs

* dragana.amedoski@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Од универзалних царстава ка националним државама: друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану* (Ев. бр. 177030).

¹ Више о пореклу појма караван: М. Zeki Pakalın, *Kervan*, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, II, İstanbul 1993, 243–245; С. Orhonlu, *Kârwân*, Encyclopedia of Islam, third impression, Volume IV, Leiden 1997, 676–679.

односно кириција. Влахе и њихове коње, познате по великој носивости и издржљивости, користили су за своје потребе средњовековни владари, властела, манастири и трговци.² За пренос трговачке робе уобичајено су ангажоване кириције из села која су се налазила у близини најфреквентнијих саобраћајница. Стога, османски пописи кириција/караванција, сачињени према местима њиховог пребивалишта, омогућавају истраживачима да реконструишу мрежу трговачких путева. Таквих пописа за наше крајеве сачувано је веома мало и до сада нису коришћени у домаћој науци. Ми знамо за два пописа, оба сачувана у фрагментима; један из 1500. године,³ који нам је био недоступан, будући да је у време нашег боравка у Архиву био на конзервацији, и други, чији део овде објављујемо, из 1502. године.⁴

Фрагмент пописа караванција из 1502. године састоји се од 27 листова односно 54 исписане стране. У њему је регистровано више караванцијских група, највише из области Браничева: једна из саме нахије Браничево, пет из нахије Ресава и пет из нахије Шетоње, која иначе не постоји у тимарским дефтерима Смедеревског санџака. Затим, ту су групе караванција из нахија: Омољ, Рудник, Левач, Петруш, Лепеница, Јасеница, Крушевац, Видин, као и караванције из области подручних Видину (Црна Река, Кривина и друге). Такође, у попису постоји неколико страна на којима су унети износи дуговања лица која су имала везе с караванском трговином, вероватно су чинили оружану пратњу каравана; међу њима има муслимана, људи Бали-бега Јахјапашића, посадника тврђаве Видин, спахија али и доста Срба, од којих су многи били мартолоси.

На челу сваке уписане караванцијске групе налазио се вођа каравана – караванбаша (*kervânbaşı*, *serkârân*).⁵ У случају караванција нахије Петруш, коју смо одабрали као пример, уписани су караванбаша

² М. Динић, *Дубровачка средњовековна караванска трговина*; Исти, *Српске земље у средњем веку*, Београд 1978, 305–330; Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*, Београд 1974, 26–27, 135. С. Димитријевић, *Дубровачки каравани у јужној Србији у XVII веку*, Београд 1958, 7–12, 19–24.

³ İstanbul, Vaşbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Ali Emiri tasnifi, Sultan Bayezid Han-ı Sani nu. 68*.

⁴ BOA, *Ali Emiri tasnifi, Sultan Bayezid Han-ı Sani nu. 46*.

⁵ Караванбаша је био представник каравана пред османским властима. Он је одлучивао о броју учесника у каравану, одређивао руту, време поласка, брзину кретања, успутне станице, брину о безбедности путника и робе и друго. S. Faroqhi, *Towns and townsmen of Ottoman Anatolia*, New York 1984, 49, 51; С. Димитријевић, *Дубровачки каравани*, 24.

Милша, син Богдана из села Бујсиловце (Бусиловац) и, вероватно његов заменик, Јован, син попа из данас ишчезлог села Тепша. Они су представљали групу од 322 поносника из 40 села. Скоро сва села налазе се изван средњовековне жупе Петрус, односно османске нахије Петруш у Крушевачком санцаку, која је обухватала простор западно од Велике Мораве.⁶ Нажалост, делови пописа караванција који се односе на саму петрушку област су изгубљени. Сачувани део дефтера који обухвата караванцијска села на територији данашњих области Левча и Темнића одабрали смо као најилустративнији пример караванцијске организације која није следила османске катастарске пописе (*tapu tahrir defterleri*).

Скоро сва наведена караванцијска села у исто време имала су и влашки статус, што смо утврдили анализом више дефтера Смедеревског и Крушевачког санцака⁷ и налазила су се на простору нахије Левач (36 села) и нахије Маглич (2 села). Само два караванцијска села, Бујсиловце и Врбова, су се налазила на територији нахије Петруш у Крушевачком санцаку, с тим што је прво повремено вођено у оквиру нахије Левач.⁸

Власи–караванције уписани су у овом дефтеру личним именом и патронимом, мада има и оних којима је заведено само лично име. Ономастикон је разноврстан и показује која имена су била у употреби у другој половини 15. века; нека од њих су већ у то доба била архаична јер их више не срећемо у каснијим пописима истих области, на пример: Магош, Богош, Данул, Окој, Џиванаш, Кртол, Калаша, Радбој, Рајиман и друга.

Испод сваког уписаног лица наведен је број који је без изузетка увек паран. С обзиром на то да је овде реч о поносницима, ови бројеви не могу ништа друго да означавају до број врећа које су преносили. Поделивши сваки број са два добијамо број коњских товара, односно

⁶ Опширније в. Г. Гарић Петровић, Д. Амедоски, *Становништво и насеља нахије Петруш у 16. веку*, Историјски часопис 62 (2013) 117–137.

⁷ BOA, *Tapu Defteri (TD) 16*, 201–240, 486, 495–510; Istanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları 34/4, 6a, 23a–b, 30b; BOA, *TD 1007*, 170, 207–208; BOA, *TD 1011*, 705, 709, 720, 722, 724, 738, 743, 762, 772, 803.

⁸ Село Бујсиловце (Бусилофча) је 1516. регистровано у нахији Петруш Крушевачког санцака (BOA, *TD 55*, 144) али је 1528. у попису Влаха Смедеревског санцака заведено у оквиру нахије Левач (BOA, *TD 1011*, 772). Касније је, око 1570. године поново пописано у нахији Петруш Крушевачког санцака (BOA, *TD 567*, 100a). Село Врбова се према претходно поменутом попису Влаха из 1528. године налазило у нахији Петруш. Д. Амедоски, Г. Гарић Петровић, *Власи нахије Петруш у попису влаха Смедеревског санцака из 1528. године*, Мешовита грађа (Miscellanea) 33 (2012) 121.

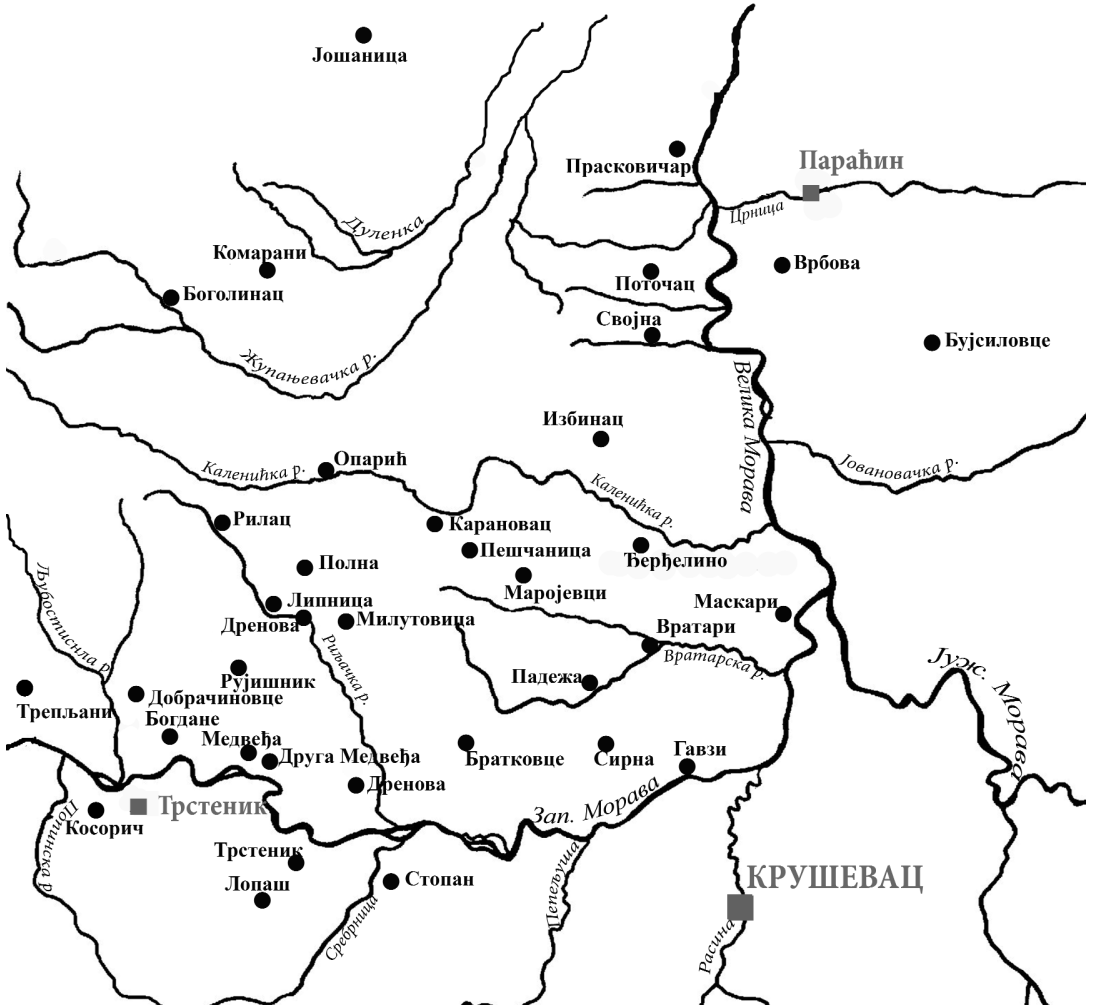
коња са којима је одређени кириција пословао – један коњ носио је један товар тј. две вреће од којих је свака имала просечну тежину око 90 кг.⁹

Кириција није смео да користи већи број коња од оног који је пријавио састављачима дефтера јер је он представљао основ за опорезивање. На крају одређене караванцијске групе дат је укупан број врећа, у случају ових из Петруша 7.552. Поред тог броја увек се наводи и такса (*'adet*), која износи 1% од укупног броја врећа (75), односно 2% од коњских товара. Ми не можемо са сигурношћу рећи шта означава тај број. Будући да је у Османском царству опорезивана свака врста рада, претпостављамо да је ово процентуални износ (2%) који је држава узимала од зараде коју је остваривао караванција с једним коњем. Могуће је да су у питању и обрачунски златници. Наиме, курс златника према акчи почетком 16. века износио је 1:50.¹⁰ Уколико број коња у овом попису – 3.776 поделимо са износом пореза који је наведен на крају документа - 75 добијамо 50.346 што одговара односу златника и акче. То би могло да значи да је, када је обављао транспортну службу, караванција плаћао држави 1 акчу по коњу за сваки дан проведен у путу. Даља истраживања ове врсте дефтера показале су исправне наше претпоставке.

Просечан кириција је, судећи према подацима који се односе на групу караванција из Левча, располагао са 8 до 10 коња (69%). Поносника са 7 и мање коња било је свега 8%, са око 20 коња било је 20%, а забележен је и један поносник из села Лопаш код Трстеника који их је имао 40. Осим података о броју коња и путној траси, караванцијски дефтери доносе и друге информације које се тичу организације робног саобраћаја у време Османског царства, као и имовинског статуса самих караванција, због чега би требало да постану предмет веће научне пажње.

⁹ С. Димитријевић, *Дубровачки каравани*, 9–10.

¹⁰ Један влашки дукаг (филурија, златник) у Смедеревском санцаку до 1560-их година износио је 50 акчи. С. Катић, *Стварање мартолоских одреда у копаоничким рудницима Плана, Заплана и Беласица*, Крушевачки зборник 13 (2009) 76.

Сл. 1 - Карта караванџија

ПРЕВОД:

[23]

Нахија Петруш, припада Левчу

**Вође каравана Милша с. Богдан и Јован с. поп
9. зилкаде 907. године [16. V 1502]**

Село Полна¹¹

Радоња Богосав 38, Петри Павле 20, Стојан Богдан 20, Радослав Брајан 24, Угљеша Ђорђо 22, Јован Средак 20, Јован Богдан 38, Богдан Боја 16, Радоња Божан 30, Радоња Јован 16
Укупно: 244

Село Риљац¹²

Радич Јелин 34, Стојан Ђурђ 36, Радосав Ђурђ 34, Радован Васил 30, Дабижив Радишин 18, Милија Богдан 18, Божидар Радован 18
Укупно: 188

Село Избинац¹³

Радосав Радован 30, Тодор Радич 18, Радосав Радован 18, Димитрашин Страхиња 16, Радосав Никола 18, Степан Радивој 16, Радич Рајко 40, Радосав Божидар 18, Степан Ђурашин 36, Никола Ђурђ 16, Радохна Раден 14, Петко Владко 18, Радосав Стојан 14, Никола Радован 18, Никола Милашин 16, Богдан Јован 18, Петри Лазар 18, Оливер Димитри 18, Радоња Михаил 18, Никола Радоје 18, Петри Окој 40
Укупно: 436

Село Врбова¹⁴

Ранко Радосав 20, Милко Вукота 20, Вук Степан 20
Укупно: 60

¹¹ Пољна, североисточно од данашњег Трстеника.

¹² Риљац, северно од Трстеника.

¹³ Избеница, северозападно од Варварина.

¹⁴ Данас не постоји село истог имена на подручју које је обухватала нахија Петруш. Ово ишчезло село се највероватније налазило на потесу Врбово, између села Шавци и Стрижа. Карта 1:25.000, Крушевац 531–2–4, Војногеографски институт, друго издање из 1971 (даље ВИГ).

Село Рујишник¹⁵

Марко Раја 20, Дујин Раја 14, Радосав Јелин 34, Тодор Растоје 14, Вукман Вуксан 20, Радивој Вуксан 40, Радосав Милан 34, Богавац Радеш 40, Радун Петак 18, Ковач Вукић 18

Укупно: 252

Село Боголинац¹⁶

Вукосав Радин 20, Радосав Ђурашин 22, Марко Паја 20, Вукоман Ракович 36, Радосав Стојан 18, Вуксан Маринков 20, Радун Влајко 16, Рахац Радосав 16, Вукмир Оливер 16

Укупно: 184

Село Липница¹⁷

Тодор Иван 30, Радосав Радич 38, Радосав Нанка 18, Вукосав Радич 32

Укупно: 118

Село Медвеђа¹⁸

Радун Рађо 20, Дујко Вук 36, Смољан Димитри 40, Вукац Вукша 20, Братул Радохна 20, Вук Радун 20, Радич Радман 18

Укупно: 174

[24]

Село Трепљани¹⁹

Живко Вукашин 18, Дабижив Рахац 20, Тодор Обрад 16, Вукмир Митраљ 20, Радич Тодор 30, Радоња Рахац 20, Мирча Иваниш 20

Укупно: 134²⁰

¹⁵ Истоимено село североисточно од данашњег Трстеника.

¹⁶ Богалинац, југозападно од Рековца.

¹⁷ Село Липница данас не постоји. Можда се налазило негде код истоименог потока који тече између села Риљац и Пољна и код Мале Дренове се улива у Риљачку реку.

¹⁸ Источно од данашњег Трстеника.

¹⁹ Данас ишчезло насеље. Судаћи према напомени у попису Смедеревског санџака из 1516. године (ВОА, *TD 1007*, 170) становници тог села су скупа са монасима Љубостиње обрађивали мезру Татарну на истоименој планини. Данас је Татарна назив врха северозападно од Љубостиње (Карта 1:25.000 Краљево 530-4-2, ВИГ) па би на том простору требало тражити остатке села Трепљана.

²⁰ Писар је унео погрешан збир, треба 144.

Село друга Медвеђа²¹

Јован Раден 20, Милић Вукић 28, Никола Радич 24, Вукман Радич 18,
Марко Петри 34, Радохна Радевац 14, Вићан Радич 38
Укупно: 176

Село Добрачиновце²²

Миле Дујин 38, Радаш Петко 20, Ђурашин Видац 18, Џиванаш Прибил
20, Радич Оливер 16
Укупно: 112

Село Дренова²³

Ђура Радота 20, Радосав Раденко 40, Дамјан Јован 18, Радун Рајиман²⁴
18, Вук Иванко 38, Радосав Влајча 20, Мркша Радеша 44
Укупно: 178²⁵

Село Стопан²⁶

Видац Ивко 40, Петко Радман 18, Марко Вук 18
Укупно: 76

Село Милутовица²⁷

Радич Раден 38, Радован Милун 40, Вучихна Радосав 16, Обрад Марко
16, Мрђан Тохол 32, Радован Вук 18, Петко Обрад 16, Крста Тодор 18,
Војин Радеља 18, Ратко Радоје 24, Милан Винко 36
Укупно: 272

²¹ Источно од данашњег Трстеника. Године 1530. то су Горња и Доња Медвеђа (*MAD 506 numaralı Semendire Livâsı İcmâl Tahrîr Defteri (937/1530), Dizin ve Tıpkıbasım*, Т.С. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Tıpkıbasım, Т.С. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 104, Defter-i Hâkânî Dizisi: XIV (Ankara 2009), 75).

²² Године 1530. године убележена је мезра Доброчиновце код села Љубостиња, са назнаком да припада нахији Левач. На основу тога, може се закључити да се ово село налазило негде у близини Љубостиње (*MAD 506 numaralı Semendire Livâsı İcmâl Tahrîr Defteri (937/1530), Dizin ve Tıpkıbasım*, 23).

²³ Данас вероватно Велика Дренова, источно од Трстеника или Мала Дренова, североисточно од Трстеника.

²⁴ Варијанта имена Радиман.

²⁵ Тачан збир је 198.

²⁶ Стопања, источно од Трстеника.

²⁷ Данас Милутовац, североисточно од Трстеника.

Село Типања²⁸

Радован Добросав 18, Никола Витомир 30, Обрад Рајко 32, Радосав Шумеља 30
Укупно: 110

Село Комарани²⁹

Радич Вук 38, Радосав Радота 18, Дробњак Кртол 36, Радовац Радич 14, Војка Радован 20, Радосав Дабижив 20, Тодор Степоје 12
Укупно: 158

Село Пешчаница³⁰

Вук Радивој 32, Дујко Радосав 18, Степан Радохна 14, Петри Радосав 14, Радосав Степан 42, Радован Радич 16, Вукац Радивој 16, Вукосав Степан 18, Радосав Радивој 14, Радован Ковач 20
Укупно: 194³¹

Село Маројевци³²

Рахац Радак 20, Милак Мароје 32, Данко Добруј 20, Браја Петко 16, Димитри Радосав 18, Раја Радохна 16, Радин Брајан 18, Басара Добраш 18
Укупно: 158

Село Опарић³³

Раден Божуле 18, Радич 12, Владисав Вукман 16, Радован Радојко 10, Вук Пажин 36, Радоје Ђурић 16, Радич Рајко 14, Петко Радован 32, Никола Петрашин 20, Радич Радосав 14
Укупно: 188

²⁸ Непознато.

²⁹ Комаране, јужно од Рековца.

³⁰ Пешчаница, ишчезло насеље које није било могуће убицирати. Судаћи према месту уписа у опширном дефтеру Влаха Смедеревског санцака из 1528. године (ВОА, *TD 1011*, 707) налазило се источно од Варварина, можда у близини села Парцане и Мареново у чијој близини постоје потеси Песковити брег и Песковито брдо (Карта 1:25.000, Крушевац 531–4–2 (Сталаћ), Војногеографски институт, друго издање из 1971).

³¹ Тачан збир је 204.

³² Мареново се некада звало Марјаново, Мариново и Маруново. Могуће је да су некадашњи Маројевци (Марујевци) данашње Мареново које се налази испод Парцана, у непосредној близини Злоговца (Ст. М. Мијатовић, *Темнић*, Српски Етнографски зборник, VI, Београд 1905, 341).

³³ Истоимено село северозападно од Крушевца, у долини Каленићке реке.

Село Бујсиловце³⁴

Драгша Марко 18, Раденко Јека 18, Радич Влајко 26, Дујко Радоје 16, Степан Божуле 16, Јован Црнобран 12, Ђураш Радосав 16, Степан Вуксан 18, Димитри Пријезда 18, Милша Богдан 8

Укупно: 166

Село Карановац³⁵

Јован Радич 32, Петко Дујко 18, Михаил Витосав 14, Радивој Радован 28, Радич Радивој 16

Укупно: 108

Село Богдане³⁶

Божуле Милша 30, Степко Радивој 20, Радоје Петри 20, Радул Радосав 20, Димитри Дамјан 36, Радич Рајчин 20, Вуксан Радосав 20, Степан Богдан 18, Радосав Дабижив 20, Марко Милој 14, Слаја Видац 32, поп Радич 20, Милош Ракич 20, Марко Радоје 40, Раденко Дабин³⁷ 18.

Укупно: 348

Село Трстеник³⁸

Добросав 34, Радич 34, Радун 40, Деветко 40, Вуксан 36, Раша 32, Марко 40, Милан 40, Иван 40, Милош 38, Ивко 40, Дабижив 18, Радохна 40

Укупно: 472

Село Тепша³⁹

Петко 40, Вукча 40, Радул 20, Ђурђ 34, Јован 34, Петри 20, Вечерин 16, Владисав 40, Скорој Божуле 20, Миловац 20, Јован поп 38

Укупно: 332⁴⁰

Село Кнежје⁴¹

Радич 38, Радоња 38, Јован 20, Ђура 18, Јован 40

Укупно: 154

³⁴ Бусиловац, југоисточно од Параћина.

³⁵ Карановац, близу села Опарић.

³⁶ Богдање, североисточно од Трстеника.

³⁷ Дабин је варијанта имена Дабижив (Т. Maretić, *O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba*, RAD JAZU LXXXII (1886) 116).

³⁸ Стари Трстеник, поред села Стопање. Налазио се низводније од данашњег.

³⁹ Непознато.

⁴⁰ Тачан збир је 322.

⁴¹ Непознато.

Село Ђерђелино⁴²

Јован 22, Вукосав 32, Ивко 32

Укупно: 86

Село Падежа⁴³

Радоња 36, Никола 18, Марко 14, Маринко 14, Никола 20, Петко 14,
Милуј 18, Радета 16

Укупно: 150

[25]

Село Костичовци⁴⁴

Радован Вукас 18, Павил Јован 18, Радун Петре 18, Радован Војин 20,
Милко Радивој 18, Степан Радун 16, Радован Јован 16, Радивој Радич 20,
Радуле Дојко 20, Јован Радосав 20, Радивој Степан 16

Укупно: 200

Село Дренова⁴⁵

Радашин Ђурђ 16, Радеља Добрашин 16, Обрад Ђурђ 20, Радич Милосав
20, Вукман Ђурђ 18, Радеља Рахац 20, Милета Вукмир 14, Радашин
Добрашин 18, Ђурашин Радич 18, Вуксан Милашин 20, Радован Богоша
20, Радивој Вукашин 19⁴⁶

Укупно: 219

Село Братковце⁴⁷

Бајич Радоња 32, Вукић Вукас 36, Тодор Жуја 40, Којчин Богдан 30,
Вукић Вукосав 32

Укупно: 170

⁴² Данас постоји поток Ђерђелин који се улива у Каленићку реку (Карта 1:25.000, Крушевац 531–4–1 (Потоцац), Војногеографски институт, друго издање из 1971). Некада је ту постојала варош Ђерђелин (Ст. М. Мијатовић, *Темнић*, 272).

⁴³ Падеж, источно од Сталаћа.

⁴⁴ Костичовци, непознато, можда има везе с потесом Костиштевац код Падежа (Ст. М. Мијатовић, *Темнић*, 333).

⁴⁵ Данас вероватно Велика Дренова, источно од Трстеника или Мала Дренова, североисточно од Трстеника.

⁴⁶ Овде је могуће направљена грешка, јер је овде, као и на још једном месту, уписан непаран број врећа.

⁴⁷ Брајковац, северозападно од Крушевца.

Село Сирна⁴⁸

Степан Рахац 20, Радоња Миладин 12, Костадин Радич 20, Радивој Добруј 18
Укупно: 70

Село Гавзи⁴⁹

Богдан Ђура 20, Петри Радохна 18, Вук Раја 20
Укупно: 58

Село Поточац⁵⁰

Јован Богдан 20, Радосав Ђурђ 36, Ђурђ поп 18, Радул Јован 18, Степан Радован 40, Радохна Јован 16, Радивој Калина 20, Јован Радич 18, Радун Бојој 20, Радул Радован 20, Радохна Добросав 20, Ђурђ Друговац 20, Богдан Радосав 20, Богдан Степан 18, Радосав Бела 12, Младен Петри 20, Радун Никола 16, Бојуле Радун 20, Вук Радош 22, Радич Вукас 18, Степан Радосав 20
Укупно: 432

Село Својна⁵¹

Радивој Вукман 40, Милко Иван 40, Ђура Јован 36, Радосав Вуксан 18, Вучихна Радич 16, Борихна Радић 18, Марко Драгић 18, Степан Радован 16, Љубиша Војин 18, Радој Димитри 18, Радосав Браиша 20, Никола Дејак 22
Укупно: 280

Село Маскари⁵²

Богдан Радосав 18, Радич Брајиша 18, Радич Виден 20, Лалош Рајча 36
Укупно: 92

Село Јошаница⁵³

Рад Маливој 18, Радин Магош 36, Радич Радојко 18, Ђура Радован 20, Радован Милич 18, Радован Обрад 20, Радун Богош 18
Укупно: 148

⁴⁸ Срње, северозападно од Крушевца.

⁴⁹ Гавез, северно од Крушевца.

⁵⁰ Југозападно од Параћина.

⁵¹ Својново, поред Велике Мораве, општина Параћин.

⁵² Маскаре, јужно од Варварина.

⁵³ Јошанички Прњавор, западно од Јагодине.

Село Косорич⁵⁴

Радован Радивој 20, Војихна Радун 17,⁵⁵ Стојан Калаша 40, Никола Степан 40, Радбој Димитри 40, Радич Богдан 16, Стојан Рајак 14
Укупно: 187

Село Лопаш⁵⁶

Драгиша Владоје 40, Милша Добрач 40, Влад Радота 20, Вукич Вук 40, Радован Јован 80, Вуксан Радоје 40, Раљин Вишесав 40
Укупно: 300

Село Прасковичар⁵⁷

Бранко Радич 30, Марко Радосав 18, Тодор Вукосав 20
Укупно: 68

Село Вратари⁵⁸

Радоња Радуј 20, Данул Радун 18, Ђура Радосав 16, Богој Оливер 20, Петко Дејан 8, Милош Данчул 18
Укупно: 100

Оверено

Све укупно: 7552 [комада] порез 75

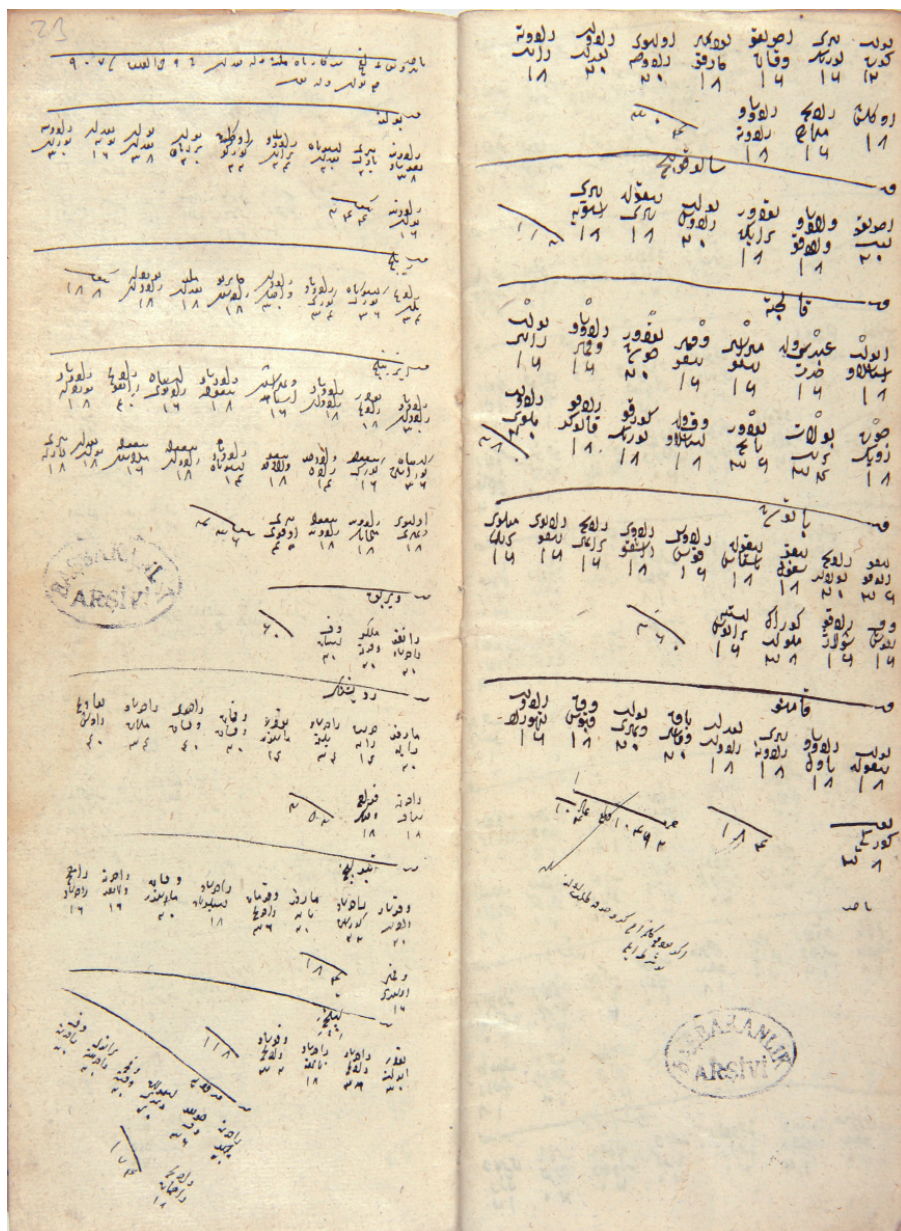
⁵⁴ Ишчезло насеље, налазило се негде у околини села Љубостиња, с обзиром на то да је у попису из 1476. године унета примедба да се у атару села Љубостиње налазе виногради становника Косорића (ВОА, *TD 16*, s. 486). Будући да је Косорић увек припадао нахији Маглич, највероватније се налазио јужно од Љубостиње, на десној обали Западне Мораве, у близини данашњег Трстеника.

⁵⁵ Овде, као и на још једном месту, непаран број.

⁵⁶ Истоимено село, југозападно од Старог Трстеника.

⁵⁷ Прасковичар, данас село Дворица крај Велике Мораве, између Ћуприје и Параћина, које се до 1822. године звало Праскавица (С. М. Мијатовић, *Белица*, Београд 1941, 96).

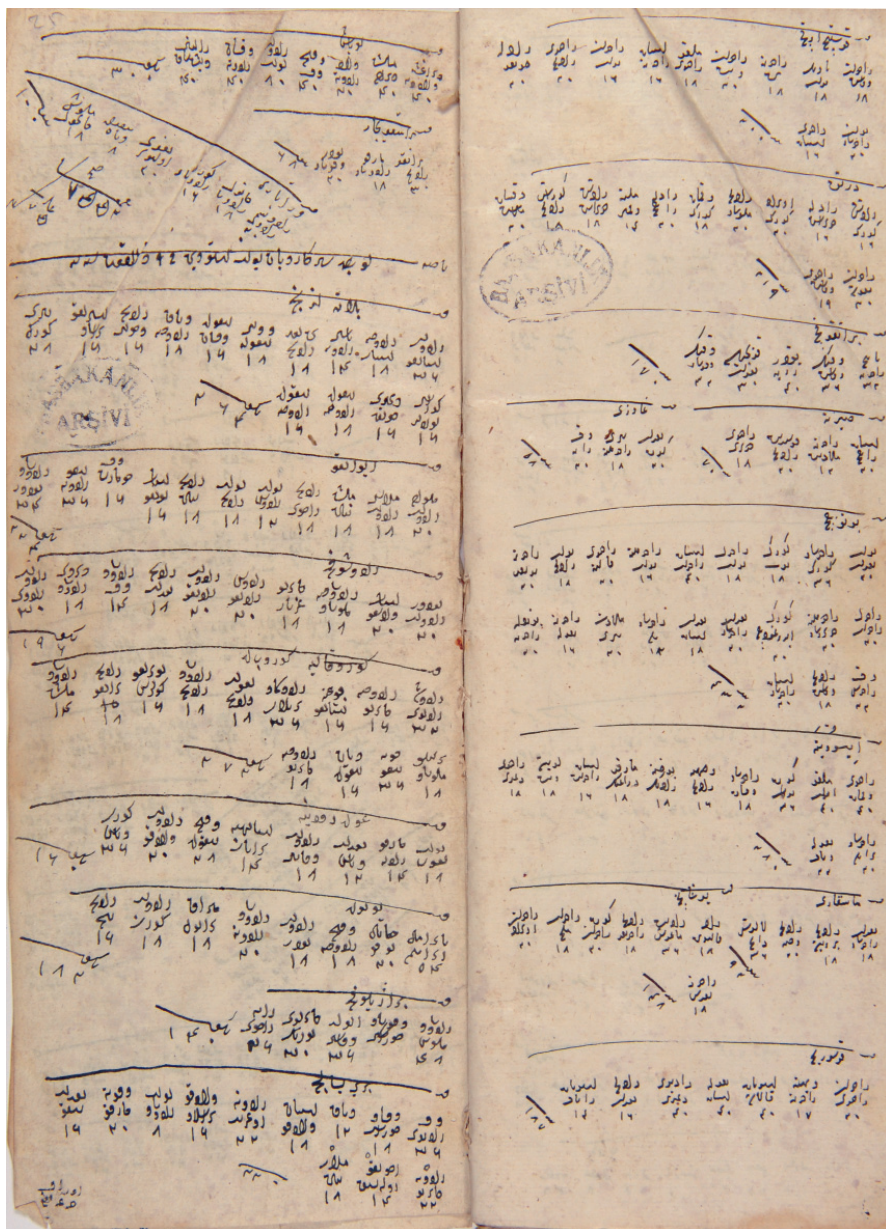
⁵⁸ Вратари, западно од Сталаћа.

The manuscript is divided into several sections on both pages, each listing names and numbers. The sections include:

- Скопје (Skopje) - Top left section
- Скопје (Skopje) - Middle left section, containing a stamp that reads "ARSIVI"
- Скопје (Skopje) - Bottom left section, containing a stamp that reads "ARSIVI"
- Скопје (Skopje) - Middle right section
- Скопје (Skopje) - Bottom right section

The entries are organized in columns and rows, with horizontal lines separating the different groups. Numerical values are often written at the end of rows or sections. The handwriting is in a cursive Cyrillic script. The paper shows signs of age, including some staining and wear.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

ИЗВОРИ – PRIMARY SOURCES

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul

– *Ali Emiri tasnifi, Sultan Bayezid Han-ı Sani*[*AE II Bayezid*]nu.46; 68.

– *Tapu Defteri*16; 567; 1007; 1011.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı

– *Müallim Cevdet Yazmaları* 34/4.

Објављени извори – Published Primary Sources

MAD 506 numaralı Semendire Livâsı İcmâl Tahrîr Defteri (937/1530), Dizin ve Tıpkıbasım, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire *Tıpkıbasım*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 104, Defter-i Hâkânî Dizisi: XIV, Ankara 2009.

ЛИТЕРАТУРА – SECONDARY WORKS

Maretić T., *O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba*, RAD JAZU LXXXII (1886) 116.

Orhonlu C., *Kâr wân*, Encyclopedia of Islam, third impression, Volume IV, Leiden 1997, 676–679.

Zeki Pakalın M., *Kervan*, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, II, İstanbul 1993, 243–245.

Амедоски Д., Гарић Петровић Г., *Власи нахије Петруш у попису влаха Смедеревског санџака из 1528. године*, Мешовита грађа (Miscellanea) 33 (2012) 113–141 [Amedoski D., Garić Petrović G., *Vlasi nahije Petruš u popisu vlaha Smederevskog sandžaka iz 1528. godine*, Mešovita građa (Miscellanea) 33 (2012) 113–141]

Гарић Петровић Г., Амедоски Д., *Становништво и насеља нахије Петруш у 16. веку*, Историјски часопис 62 (2013) 117–137 [Garić Petrović G., Amedoski D., *Stanovništvo i naselja nahije Petruš u 16. veku*, Istorijjski časopis 62 (2013) 117–137]

Димитријевић С., *Дубровачки каравани у јужној Србији у XVII веку*, Београд 1958 [Dimitrijević S., *Dubrovački karavani u južnoj Srbiji u XVII veku*, Beograd 1958]

Динић М., *Дубровачка средњовековна караванска трговина*, Југословенски историјски часопис 3 (1937) 119–146 [Dinić M., *Dubrovačka srednjovekovna karavanska trgovina*, Jugoslovenski istorijski časopis 3 (1937) 119–146]

Динић М., *Српске земље у средњем веку*, Београд 1978 [Dinić M., *Srpske zemlje u srednjem veku*, Beograd 1978]

Катић С., *Стварање мартолоских одреда у копаоничким рудницима Плана, Заплана и Беласица*, Крушевачки зборник 13 (2009) 73–78 [Katić S., *Stvaranje martoloskih odreda u kopaoničkim rudnicima Plana, Zaplana i Belasica*, Крушевачки зборник 13 (2009) 73–78]

Мијатовић С. М., *Белица*, Београд 1941 [Mijatović S. M., *Belica*, Београд 1941]

Мијатовић Ст. М., *Темнић*, Српски Етнографски зборник, VI, Београд 1905 [Mijatović St. M., *Temnić*, Srpski Etnografski zbornik, VI, Београд 1905]

Шкриванић Г., *Путеви у средњовековној Србији*, Београд 1974 [Škrivanić G., *Putevi u srednjovekovnoj Srbiji*, Београд 1974]

Tatjana KATIĆ
Dragana AMEDOSKI

CARAVANNERS OF PETRUŠ NÂHIYE FROM LEVAČ IN 1502

Summary

Caravan traffic in the Balkans in the Middle Ages, and later during the time of the Ottoman Empire, was in the hands of Vlachs – *ponosnik*, *ponesar* or *kiridžija*. For the transport of commercial goods, caravanners were engaged from the villages in the vicinity of the most frequent traffic roads. The Ottoman *defter* of caravanners, prepared according to the location of their residence, enables the reconstruction of the network of trade routes.

In a fragment of the *defter* of caravanners from 1502, a part of which is quoted in the article, caravanners' groups were registered, mostly from the region of Braničevo, but also from the *nâhiye* of Omolj, Rudnik, Levač, Petruš, Lepenica, Jasenica, Kruševac, Vidin.

At the head of every registered caravanners' group there was the caravan leader – *kervânbaşı*, *serkârbân*. In case of caravanners from the Petruš *nâhiye*, which we have selected as an example, two caravan leaders represented a group of 322 caravanners from 40 villages. Almost all villages are located outside the medieval Petruš district, i.e. the Ottoman *nâhiye* of Petruš in the Sandjak of Kruševac.

At the end of a certain caravanners' group, the total number of bags was recorded, in case of Petruš – 7552. In addition to this number, they always specify the tax (*âdet*), which amounted to 1% of the total number of bags (75), i.e. 2% of horse carried cargo.

In addition to the data on the number of horses and the travel route, the caravan registers also bring other information related to the organization of freight traffic at the time of the Ottoman Empire, as well as the socio-economic status of the caravanners themselves, due to which they should be subject to greater scientific attention.

Keywords: caravan, caravanners, 16th century, Petruš, Levač, Ottoman Empire.

Чланак примљен: 30. 03. 2017.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 25. 05. 2017.

Ненад НИНКОВИЋ*

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за историју
Нови Сад

Ана МИТРЕВСКИ*

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за германистику
Нови Сад

**ТРИ ЖАЛБЕ МИТРОПОЛИТА ПАВЛА НЕНАДОВИЋА
ИЗ 1762. ГОДИНЕ**

Апстракт: Време током којег је Карловачком митрополијом управљао Павле Ненадовић (1749–1768) испуњено је важним догађајима за српску историју. Оно је представљало увод у реформске подухвате који су после њега, по замисли Двора, изведени у српском друштву Хабзбуршке монархије. Током готово две деценије Ненадовић је бранио привилегијална права, покушавајући да их очува без икаквих тумачења која су донета у време цара Карла VI. У том смислу најпознатија акција је било подношење три жалбе о кршењу Привилегија из 1762. којима је царица Марија Терезија била увређена. Митрополит је због тога морао да јој се правда и потом остане у Бечу годину дана како би решио разне проблеме са којима је народ био суочен. Како су ове жалбе познате у изводима или кроз парафразирање, сматрали смо да би њихова публикација, како у оригиналном немачком тексту, тако и у преводу на српски језик, била корисна.

Кључне речи: Павле Ненадовић, Марија Терезија, жалбе из 1762, Хабзбуршка монархија, Карловачка митрополија.

Управа Павла Ненадовића (1749–1768) Карловачком митрополијом била је испуњена борбом за очување привилегијалних права у њиховом

* nenad.ninkovic@ff.uns.ac.rs

* anamitrevski@ff.uns.ac.rs

основном облику, без тумачења Двора, која су покушана у доба цара Карла VI (1711–1740), кроз две Деклараторије и два Рескрипта.¹ Међутим, како је током владавине Марије Терезије (1740–1780) дошло до значајних реформи и централизације државе, овакав статус Привилегија је био тешко одржив.² Уз то, било је више случајева у којима је долазило, против воље Двора, до њихове повреде. Ненадовићев избор за митрополита дошао је у време првог реформског периода владавине Марије Терезије, који је трајао између Рата за аустријско наслеђе (1740–1748) и Седмогодишњег рата (1756–1763). Иако тада изведене реформе, пре свега у Наследним земљама на подручју управног апарата и финансија, српска црква и народ нису осетили као оне које су уследиле у другом периоду (1763–1780), њих је могао лако да уочи и примети првојерарх који је више пута приман у аудијенцију код владарке. Са друге стране, био је у сталној преписци са председницима Илирске дворске депутације и добро упознат са намерама Двора. Зато је толико ревности показао током решавања било ког проблема, као 1751. када је дошло до озбиљних изазова у виду немира у Банској крајини и Лици, развојачења дела Војне границе и српских миграција унутар и изван Хабзбуршке монархије. Труд који је тада уложио у очување угледа Карловачке митрополије и свог народа, био је карактеристичан за њега и у наредном периоду, код појаве било ког проблема у вези са Привилегијама.³

Пре доласка Павла Ненадовића на место митрополита, привилегијалним правима су обухваћени, поред српског, део румунског народа који је живео у оквиру Арадске, Темишварске и Вршачке епископије, као и део грчког градског становништва.⁴ Поред тога, митрополит је

¹ И. Точанац, *Српски народно-црквени сабори (1718–1735)*, Београд 2008, 125–149; Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији од 1526. до 1918.*, Нови Сад 2016, 158–161.

² F. Herre, *Maria Theresia, Die große Habsburgerin*, München–Zürich 2004, 108–138; V. Stollberg-Rilinger, *Maria Theresia die Kaiserin in ihrer Zeit*, München 2017, 177–236.

³ С. Гавриловић, *Срби у Хрватској од Београдског мира до краја XVIII века*, Историја српског народа, IV–1, Београд 1994, 217–230; Н. Нинковић, *Митрополит Павле Ненадовић и одбрана Привилегија 1751. године*, Сусрети култура, 6, књига 2, Нови Сад 2013, 893–903; Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *нав. дело*, 235–248.

⁴ М. Костић, *Српско трговачко насеље у Трсту у XVIII веку*, Из историје Срба у Угарској и Аустрији XVIII и XIX века, Загреб 2013, 163–182; Н. Нинковић, *Карловачка митрополија и Грци у Бечу (1731–1776)*, Антика и савремени свет данас, Београд 2016, 251–264.

покушавао да стекне јурисдикцију над свим православцима у држави, а онда на њих прошири важеће Привилегија. У свим сегментима овога није успео, али је показао којим путем би требало да иду његови наследници. Са друге стране, ниједно привилегијално право није, по њему, смело бити нарушено, нити направљен неки преседан, на основу којег би то могло да се учини у будућности. Верска права су била основа онога што се морало заштитити, а управо је на овом подручју било пуно изазова у Ненадовићево време у виду јаког унијатског притиска у Хрватској и Славонији (Жумберачки округ, манастир Марча), затим у Арадској епископији (Зарандска и Бихарска жупанија), а повремено и на подручју Будимског владичанства.⁵

Период од Ненадовићевог доласка на чело митрополије до почетка Седмогодишњег рата био је испуњен великим изазовима за митрополита и српско друштво, од буна и верских притисака, до реформи у Војној граници, Урбара за провинцијал, избора шест нових епископа, као и размирица које су постојале унутар Цркве. Стални проблем је било постојање 46. законског члана Угарске диете из 1741. којим је на простору Хрватске и Славоније негирано право припадницима некатоличких хришћанских деноминација, а пре свега православцима, да поседују имовину, а митрополиту и епископима јурисдикција. Гласови у том правцу су се чули, не само на Диети која је донела овај закон, него и на наредним, а низ случајева је показивао како је он заиста практично спровођен. На све ово је митрополит морао да одговори што спремније, због чега је више пута боравио у престоници или жалбе упућивао из Карловаца. Ово време је испуњено честим опоменама митрополиту да се не меша у ствари које нису у надлежности духовних лица, иако је Двор истовремено од њега повремено тражио услуге које су биле управо такве. То није значило да му поверавају и неке елементе световне власти, него да од њега очекују сарадњу у случају када је потребно, ради корисности за народ и Двор, као приликом Кијугове и Северинске буне или миграција у правцу Руског царства.⁶

Седмогодишњи рат отворио је ново поглавље у односима између митрополита и Двора, када је Ненадовић могао да наступи знатно

⁵ Р. М. Грујић, *Пропаст манастира Марче*, Загреб 1908, 1–11; Ј. Х. Швикер, *Хисторија унијаћења Срба у Жумберку*, Крагујевац 1991, 31–36; В. Дабић, *Банска крајина 1688–1751*, Загреб 1984, 9–23; исти, *Војна крајина, Карловачки генералат (1530–1746)*, Београд 2000, 201–251; Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *нав. дело*, 293–296.

⁶ Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба у Угарској*, Нови Сад–Београд 1998, 105–180.

отвореније у својим захтевима, а Марија Терезија му је на почетку рата све чешће излазила у сусрет. Како је то приметио владика Синесије Живановић 1757. током аудијенције код владарке, рат је био погодан тренутак да се осигура српски положај и смање верски притисци, пренесећи митрополиту свој став речима „... сва наша дела почивајут, и мислим почиваће трајуицеј рати, зашто *inter arma jura silent*“.⁷ Колико је био у праву сведочи чињеница да је већ 21. новембра 1757. издата Резолуција коју је Ненадовић дуго очекивао, а којом је наглашено поштовање права кадуцитета, слободна градња цркава и поштовање Привилегија по потврди из 1743, без ограничавајућих клаузула Рескрипта из 1734. чије је поновно увођење покушано нешто пре рата.⁸ Митрополиту је дато право да може поднети сваку тужбу против повреде Привилегија, с тим да је обећано доношење решења у року од најкасније шест месеци. Штавише, у Резолуцији није наглашено да се може жалити само у верским питањима, као што је то раније у оваквим ситуацијама чињено. Знајући да ће му Двор излазити у сусрет док су му потребни српски војници, граничарима је поручивао (22. фебруара 1758) да се боре храбро и одано.⁹

Између осталог, сарадња митрополита и Двора је за последицу имала захтев Дворског ратног савета да се у Банату не чини ништа против Привилегија.¹⁰ Поред тога, Марија Терезија је 15. јуна 1758. издала наредбу Угарском намесничком већу да Привилегије морају бити поштоване без повреда права митрополита на кадуцитет и градње цркава, што је Ненадовић, као нову потврду права, објавио верницима почетком 1759. Да му је Двор у то време био врло наклоњен, сведочи чињеница да је 11. маја 1758. добио угарско племство за себе и своје синовце, Павла Миркова и Павла Јосифова.¹¹ Горње решење из половине 1758. посебно је оглашено у Хрватској и Славонији. Пред крај 1758. донете су царске Резолуције за више митрополитових захтева. По њима је забрањено

⁷ У преводу: Међу оружјем ћуте закони. Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима, Митрополијско-патријаршијски архив, Фонд „А“ (у даљем тексту: АСАНУК, МПА „А“) 67/1757.

⁸ АСАНУК, МПА „А“ 148/1757.

⁹ АСАНУК, МПА „Б“ 106/1757; Архив Српске академије наука и уметности у Београду (АСАНУ), 12176а.

¹⁰ АСАНУК, МПА „А“ 190/1758.

¹¹ АСАНУК, МПА „А“ 266/1758; В.-А. конте Дуишин, *Српске племићке породице у Војводини од 1690. до 1790.* Гласник Историског друштва у Новом Саду, књига XIII, свеска 1 (1940) 107–108.

Ненадовићу да шири своју јурисдикцију и важење Привилегија у Ердељу, а арадском епископу је дозвољен приступ у Велики Варад. Иако је обећала поштовање свештеничког имунитета, владарка је наредила митрополиту и епископима да не постављају свештенике тамо где нису потребни и тако њихов број преко мере повећавају. Решења су донета и у погледу митрополитових жалби на Граничарски регуламент.¹² Ненадовић овим није био најзадовољнији, па је 15/26. децембра 1758. послао низ нових тужби и жалби.¹³

Посебан вид сукоба, који је постојао и пре рата, односио се на свештеничка имунитетска права, како у погледу плаћања пореза, тако и војне службе, али и питања на кога се тај имунитет односи, да ли само на духовно лице, његову ужу породицу или на све укућане који са њим живе под истим кровом, тј. на целу породичну задругу, тамо где је она постојала. Управо је ово последње носило у себи проблем, али је решено Резолуцијом од 21. новембра 1757. онако како је то замишљао Ненадовић, односно имунитетска права су проширена на све особе са којима су свештеници живели у заједници.¹⁴ Та одлука је поновљена Резолуцијом од 21. октобра 1758.¹⁵ Међутим, већ почетком 1759. ово решење је изазвало негативне коментаре официра у Војној граници, јер су њоме губили војнике, што је у Петроварадинском пуку нарочито наглашавано.¹⁶ Од тог времена ситуација је постајала тежа, а односи са Двором све компликованији. Сведочанство таквог стања је била одлука Синода из половине 1759. да за случај повреде свештеничког имунитета сваки владика донесе митрополиту што потпуније податке о томе.¹⁷

Ситуација се мењала. Док је у почетним ратним годинама било очигледно попуштање митрополиту у погледу више његових захтева,

¹² АСАНУК, МПА „Б“ 44/1758. и „А“ 367/1758.

¹³ АСАНУК, МПА „А“ 358–364/1758.

¹⁴ Задовољство оваквим решењем пропраћено је својеручним Ненадовићевим записом на оригиналу Резолуције који гласи: „В Вијене 11. Нов. 757. в Дењ и Празник Сербскога Царја Стефана Краља Дечанскога сију всемилостивејшују царскују и краљевскују резолуцију получих и Бог да помилујет и возмездит нашим државним Царју, Царци и царевој дечици и јеја верниј министрм и нашим Президенту Барон Партеништајну [Бартеништајн]“. АСАНУК, МПА „А“ 148/1757.

¹⁵ АСАНУК, МПА „А“ 330/1758.

¹⁶ АСАНУК, МПА „А“ 395/1759; Ј. Илић Мандић, *Попис православних свештеника Петроварадинске регименте из 1760. године*, Мешовита грађа (Miscellanea) XXXVI (2015) 73–93.

¹⁷ АСАНУК, МПА, Синод 1728–1776, Синод 1759.

дотле се од 1759. према њему поступало строже и са више резерве. Ова чињеница је била у складу са политичком и војном ситуацијом, јер је већ 1759. била јасна надмоћ Аустрије и њених савезника над Пруском. Уз то, током рата је почео други реформски период у којем је кључна личност, поред низа саветника и министара, био гроф Кауниц-Ритберг, који је своје реформске ставове у погледу цркве изнео тврдњом да је она задужена за душу, а држава за тело верника, и да је, полазећи од тога, потребно извршити реформе, које би ојачале позицију државе. Починјало је време секуларизације, а први се на удару, код Срба, нашао судски имунитет свештеника и митрополита.¹⁸ Синод је тражио од владарке да се очувају закони по којима духовним лицима не могу судити световни судови, што је била последица проблема у вези са случајем пљачке грчких трговаца, османских поданика, на брду Банстола код Сремских Карловаца, за коју су као помагачи осумњичени и неки духовници.¹⁹ Њима је митрополит забранио да се појаве пред Петроварадинском комисијом, посебним судом сазваним за ову прилику. Спор који су тим поводом имали Двор и Илирска дворска депутација, са једне, и митрополит и Синод, са друге стране, довео је до забране сазивања Синода без владарске дозволе. Док је Двор ово сматрао својим правом, јер су на Синоду све чешће расправљане ствари из домена световног, дотле је Ненадовић у овоме видео кршење Привилегија.²⁰

Колико је ситуација измењена видело се августа 1761, када је у писму митрополиту Павлу барон Бартенштајн послао и прекор што се није захвалио Дворској канцеларији на актима која су доношена за Србе, уз коментар да у последње време пружа отпор законима и наредбама, не прихвата сва упутства која му се шаљу из државних институција, код народа се понаша самосталније и покушава да стекне више угледа, на рачун световне власти, као и да је строг и искључив. Због тога је обавештен да ће му послати званичну опомену, али је Бартенштајн прво чекао да чује мишљење Дворске канцеларије.²¹ Међутим, првојерарх није видео проблем у свом понашању, него у кршењу привилегијалних права, посебно у забрани одржавања Синода без царске дозволе.²²

¹⁸ Th. Lau, *Die Kaiserin. Maria Theresia*, Wien–Köln–Weimar 2016, 341–342.

¹⁹ АСАНУК, МПА „А“ 85–88/1760.

²⁰ Архив Војводине, Фонд Илирска дворска канцеларија и депутација (АВ, ИДКД) 2498, 2495; АСАНУК, МПА „А“ 91, 100 и 103/1760; В. Гавриловић, Н. Нинковић, *Записник Синода Карловачке митрополије из 1760. године*, Мешовита грађа (Miscellanea) XXXVI (2015) 95–111.

²¹ АВ, ИДКД, 1726.

²² АСАНУК, МПА „Б“ 147/1761.

Бартенштајново упозорење није смањило број Ненадовићевих жалби. Почетком октобра 1761, митрополит је подигао тужбу због мешања у његову јурисдикцију, против администратора Илочког властелинства – Јозефа Демковића, износећи све преступе које је овај у протеклом периоду учинио и тражећи за њих сатисфакцију. На првом месту су биле оне тужбе које су се тичале кршења Привилегија и узурпације првојерархових судских права, јер је хапсио и држао у затвору православне свештенике. Оваква Демковићево понашање је Ненадовићу тешко пало, а његов захтев за сатисфакцијом подржао је хрватски бан, гроф Франц Надажди.²³ Стање нагомиланих несугласица није могло дуго трајати. Зато је Марија Терезија 10. јула 1762. послала позив митрополиту да што пре дође у Беч, како би у разговору били решени сви проблеми.²⁴ Он је у престоницу отишао спреман, носећи са собом три жалбе које ће бити приказане у наставку текста.²⁵

Оне се налазе у виду концепта у Архиву Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима, у фонду „Б“, под сигнатурама 202 (две тужбе) и 203 (једна тужба). Без обзира на чињеницу да се најкраћа од њих (АСАНУК, МПА „Б“ 203/1762) налази у Архиву иза две дуже, она се у историографији сматра првом. Најсажетија је, а стил обраћања владарки у њој је знатно отворенији, што ју је посебно увредило. Зато је у наставку текста доносимо као прву. Написана је на три стране. Друге две су опширније, једна са двадесет тачака је написана на пет страна, док најдужа има четрнаест жалби и написана је на десет страна (АСАНУК, МПА „Б“ 202/1762).

Све три жалбе су написане курентом,²⁶ изузев страних речи и израза,²⁷ углавном латинског порекла, који су написани латиничним писмом. Курент је код оригиналних писама транскрибован латиничним,

²³ АСАНУК, МПА „А“ 271, 272, 275. и 294/1761.

²⁴ АСАНУК, МПА „А“ 354/1762.

²⁵ Иако би у језичком смислу било исправније документа назвати молбе, у историографији се за њих усталио назив жалбе, што оне по својој структури и јесу. Једина чињеница која упућује на молбе, осим наслова, јесте та да митрополит моли решења за побројане проблеме, али сматрајући да је термин већ устаљен у науци и да је структура документа у складу са њим, одлучили смо се за израз жалбе, а не молбе.

²⁶ Курент представља писану варијанту такозваног „немачког писма“ (готице). Користио се све до средине 20. века, када су га националсоцијалисти заменили једноставнијим, латиничним писмом.

²⁷ Под тиме се сматрају све речи које нису германског порекла.

а у преводу ћириличним писмом. Стране речи и изрази су у оба случаја (у оригиналу и у преводу) назначени искошеним словима, иако за сам превод није увек коришћена реч латинског порекла. Писма су пренета у целости, како оригинал, тако и превод. Нека писма су делимично оштећена, те су поједине речи остале нечитљиве, што је адекватно назначено.

Језик којим се у кореспонденцији служио митрополит Павле Ненадовић представља аустријско-баварски варијетет немачког језика. Осим тога, будући да у то време немачки језик још увек није био стандардизован, у Ненадовићевим писмима постоји обиље недоследности када је у питању правопис,²⁸ али и синтакса, што је представљало нарочит изазов за тумачење текста. Из тог разлога, грешком су се сматрале искључиво оне речи и изрази, код којих се на основу самих писама или етимологије речи могло установити да су неисправно написане. Грешке у преводу нису задржане, док су у изворнику адекватно обележене.

Стилски ниво писама је, у складу са положајем и односом двеју страна – учесника кореспонденције, висок, при чему треба нагласити да висок стилски ниво уз мноштво флоскула и архаизама²⁹ није увек било могуће задржати и у преводу. Из тог разлога су само поједина места преведена на тај начин, како би и читалац превода који не влада немачким језиком, стекао прави утисак о изворнику.³⁰ Код властитих имена и топонима је, уколико постоји, коришћена српска варијанта. Карактеристична интерпункција задржана је тек толико да наговести оригинал, те је препоручљиво поређење са изворником.

Захваљујемо се проф. др Јулијани Бели-Генц, редовном професору на Одсеку за германистику Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, на саветима и сугестијама везаним за превод с немачког језика.

²⁸ Ту се пре свега мисли на употребу малог и великог слова, односно спајање речи у сложеницама, којима немачки језик обилује.

²⁹ За поједине речи се већ у *Немачком речнику* Јакоба и Вилхелма Грима наводи како су застареле, или, пак потпуно ван употребе. J. und W. Grimm, *Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm*. 16 Bde. in 32 Teilbänden. Leipzig 1854–1961. Quellenverzeichnis Leipzig 1971.

³⁰ Ово се такође односи на персирање у трећем лицу једине, које је, поред уобичајене учтиве форме која се у немачком језику исказује трећим лицем множине (али и данас застарелим обликом у другом лицу множине), израз веома дубоког поштовања (тако су се некада ословљавали племићи и други великодостојници).

I

Беч, 10. август 1762. године.

Концепт прве и најкраће од три тужбе које је митрополит Павле Ненадовић поднео Марији Терезији, у којој се указује да није дозвољена инартикулација Привилегија, док је постојао 46. законски члан из 1741. године, који је отежавао живот православцима и јурисдикцију Карловачке митрополије у Хрватској и Славонији.

Wie Schmerzhafft falle dem treuehorsamsten *Illyrischen Clero* und *Nation* die nicht haltung deren allergnädigst verliehen – und bestätigten *Privilegien*, beÿ so vielfältig zu beobachtung derenselben ertheilten allerhöchsten *Resolutionen* und versicherungen, ist aus denen in vershiedenen Jahren bißhero hauffig [!] angebrachten Beschwerden genugsam an Tag geleet worden, daß sogar wegen nicht Beobachtung deren *Privilegien* die *Consternation* und Kleinmüthigkeit besonders seit A^e 751 dergestalten angewachsen, daß einige zum Rettungs Mittel die *Emigration* ergriffen. Alß man

1mo Ihr *Nation* beständig vergeworffen daß, nachdeme die *Nations Privilegia Diætaliter* nicht in *articuliret* worden, solche nicht gehalten werden wollen, sondern vielmehr

2do *Diætaliter* ausgemacht worden seÿn, daß in denen Königreichen *Dalmatien*, *Croatien* und *Sclavonien* [!] /: worinnen die *Nationalisten* am zahlreichsten wohnhafft :/ keine andere, alß *RömischCatholische Religion* gedultet, und nebst deme

3^{tio} Nicht allein in erstbesagten dreÿ Königreichen dem Zeitlichen Ertzbischoffen und *Metropoliten* die Geistliche *Jurisdiction* über den darinnen wohnhafften *Clerum* und *Nation Græci non uniti Ritus* nicht gestattet, sondern auch

4to der sich zu dem nicht *unirten Ritu* bekenhenden *Nation* Landgütter zu kauffen und zu besitzen nicht erlaubet werden solle.

Aus diesem Antrag dan, und weilen Kirchen, Thürne [!], und Creütz zu errichten, und in denen Vüstungen [!] und Städten das *Religions Exercitium* zu üben nicht gestattet, sondern denen Bischöffen ihre *ex antiqua per Privilegia confirmata Confoetudine* gebührende Ein künfftten abge kürzet, die in *Congressu Nationali* 744 verabredete und in *Privilegio* gegründete *Immunität* der Geistlichkeit, dan ihrer *Familien* dergestalten gekräncket wird, daß sie zur dienst und *Contributions* leistung genöthiget, und von denen weltlichen Obrigkeiten *arrestiret*, gebunden, und mitSchlägen [!] *tractiret*, hingegen von

Häußer und Grundstücken Kauff ausgeschlossen wird, die von *Græci Ritus* Geist- und Weltlichen Glaubens genossenen hinterlassende *Caducitäten* [!] von denen Landes Obrigkeiten *occupiret*, und so gar der Leichnahm des verstorbenen *Sequestriret*, und mit Spörr [!] beleget, die *Militares* nicht *promoviret*, wohl aber *præteriret*, und die *ex Statu Provinciali* von allen *Comitats* und *Cameral* diensten, ja von denen Handwercks zünfften, und ihre Kinder von erlehrung des Handwercks und aus denen Schulen ausgeschlossen werden, wie von allen diesen und mehr anderen bedruckungen die *Specifica* bißhero eingereicht worden; daß nunmehr den Schluß sich der *Clerus* und *Nation* machen muß alß wären Sie keine Landes Insassen, und daß man dieselbe nicht leiden mögen.

Dahero der treuehorsamste *Clerus* und *Nation* zu Ihro Key[slich]=König[lichen] Aposto[lischen] May[estät]t p. allerhöchsten Gnaden Thron die treüdevotestezuflucht meint, Allerhöchst dieselbe geruhen wollen alle wider die *Nations Privilegia*, un dan³¹ durch bestattigte [!] Freyheiten schreitende druckungen abzuwenden, und die in obiger 4^[unlesbar] puncten gestelte zur *Consternation* der *Nation* gereichende Verfügungen zu allerunterthänigst erbittenden *Consolation* des *Cleri* und *Nation* allgeregchest zu *remediren*, damit auf diesen fuß sie sich der Landes Insassen achten, und schädliche *Emigration* verhüttet werden konte.

Eüer als des *Illyrischen Cleri* und *Nation* Gnädigster *Protector* geruhen dieses allerunterthänigst allergehorsamstes Bitten gnädigst zu unterstützen, und ferner Dero hohe *Protection* zu verleÿhen, womit die trostreiche Allerhöchste *Resolutiones* folgen mögten. Indessen gesicherter zu versicht mit tieffester Ehrforcht erharre.

Eüer

ПРЕВОД:

Колико болно верном и послушном илйрском клеру и Нацији пада непоштовање *Привилегија* које су им премилостиво додељене – и потврђене, уз преузвишене *резолуције* и гаранције које су им у толико наврата уручене, довољно је предочено жалбама које су у последњих неколико година биле честе, да су чак због занемаривања *Привилегија*, *запрепаићење* и малодушност нарочито од [1]751. године у толикој мери нарасли, да су неки потражили спас у *емиграцији*.³² Када

³¹ Und dann.

³² Мисли се на миграције Срба у Русију, после развојачења Потиске и Поморишке војне границе.

- 1во је *Нацији* оштро приговорено да, након што *националне Привилегије* нису *инартикулисане* као закон *Угарске*, она³³ неће да их се придржава, већ пре да
- 2го је на *Диети* утврђено да се у Краљевинама *Далмацији*, *Хрватској* и *Славонији* /: где *Националисти*³⁴ живе у највећем броју :/ неће толерисати ниједна друга до *римокатоличка вера*, и осим тога
- 3ће не само у три поменуте Краљевине тренутном архиепископу и *митрополиту* духовна *јурисдикција* над *клером* који тамо живи и *православним живљем* није дозвољена, већ такође
- 4то *Нацији*³⁵ која се декларише као *православна* не треба да се дозволи да купује и поседује земљиште,³⁶

Из овог захтева ту и тамо није дозвољено да граде цркве, звонике и крстове, ни извођење *религијске праксе* у тврђавама и градовима, већ су њиховим епископима умањени приходи *који им одвајкада припадају на основу потврђених Привилегија*, *имунитет* духовника који је на *Националном сабору* [1]744. договорен и заснован на *Привилегијама* се, као и *имунитет* њихових *породица*, у толикој мери повређује, да су приморани на давање *работе* и плаћање *контрибуције*, и да их световне власти *хapse*, везују, и батинају, с друге стране, искључени су од куповине кућа и поседа, *кадуцитетна имовина православних духовника* и *лаика окупира* се од стране њихових световних власти, чак се имовина³⁷ преминулога *секвестрира*, и на њу ставља *шперта*,³⁸ *војска* не добија *унапређења*, али је зато *заобилазе*, према *законима Провинцијала* бивају искључени из свих *жупанијских* и *коморских* служби, *штавише*, из својих занатских *еснафа*, а њихова деца од изучавања заната и из школа; како је о свим овим и многим другим тешкоћама до сада послата и *посебна*

³³ Угарска.

³⁴ На овом месту, као и свуда где се израз *националисти* среће у тексту који следи, он нема везе са данашњим значењем овог појма, него би се могао превести на више начина: *припадници илирске нације*, *припадници српског народа*, *православни Срби или само Срби*, јер се овакви и слични изрази срећу у документима тог доба. Међутим, у жељи да текст превода изгледа што ближи оригиналу сматрали смо да је исправно задржати израз *националисти*, али само у значењу тог појма, који је овде дат, без икакве везе са његовом савременом конотацијом.

³⁵ Народу, особама.

³⁶ Тачке 2, 3 и 4 се односе на 46. законски члан из 1741. године.

³⁷ У оригиналу дословно стоји реч „леш“.

³⁸ Забрана.

белешка;³⁹ да сада *клер* и *Нација* морају да прекину [са жалбама], као да нису становници државе, и да више не желе да се толеришу.

Због тога верни и послушни *клер* и *Нација* премислостиви трон њеног царско-краљевског апостолског височанства сматрају препонизним заштитником, да се смилује и *националним Привилегијама*, а онда потврђеним слободама, спречи све проблеме који би могли убрзо настати и *нађе правни лек* за декрете изнете у четири горње тачке који су *Нацији* додељени на њено *запрепашићење*, за *утеху клеру* и *Нацији* коју препокорно иште, и како би се овим путем побринула за становнике државе, а штетна *емиграција* била спречена.

Ваш да се као премилостиви заштитник *илирског клера* и *Нације* смилује да ову препокорно послушну молбу милостиво подржи, и убудуће пружи своју високу *протекцију*, чему би уследиле утешне преузвишене *резолуције*. До тада, уверавам Вас, остајем с најдубљим страхопоштовањем.

Ваш

(АСАНУК, МПА „Б“ 203/1762)

³⁹ Митрополит је на појаву сваког проблема реаговао тако што је слао посебне захтеве, молбе или жалбе, на шта се у овом случају односи реч „белешка“.

II

Беч, 10. август 1762. године.

Концепт друге жалбе митрополита Павла Ненадовића предате царици Марији Терезији, у којој је кроз двадесет тачака побројан низ проблема са којима су се православци, а пре свих српски народ, сретали у ранијем периоду, а који оптерећују њихов положај и у време предаје жалби.

1762. *Pro oratiosa Memoria*

Da der treueghorsamsten *Illyrischen Nation* die bißhero gewöhn[lich] gewesene *National G[ene]ral Congressse* zu halten nicht erlaubt werden will, sondern so gar die *ex Statuto Ecclesia et Religionis* durch so vielle Jahre Jero üblich gehaltene *Synodos in tempore Canonice præscripto* zu halten verbothen worden, hingegen

- 1mo Der Inhalt deren *National Privilegien* nicht gehalten wird, und
- 2do beÿ der *Nation* jener *Articulus Diaetalis* 46. *Anni* 1741 bekant geworden, wie dem zeitlichen Erzbischoffen und *Metropoliten* die geistliche *Jurisdiction* in Königreichen *Dalmatien*, *Croatien* und *Slavonien* benohmen werden solte, benebst aber
- 3^{tio} Kirchen und Glocken thürme zu bauen, ~~verbothen wird~~ und
- 4to In denen Västungen und Stätten [!] der Gottes dienst und *Religiõs Exercitium* verbothen wird,
- 5to Denen bischoffen, ohngeachtet selbe die *Privilegialiter* gebührende Gehanden nicht genüssen, die ~~bißhero~~ von altershero gebührende allemahl genossene *Proventen* untersagt werden,
- 6to die PfarrGeistliche und ihre *sub uno tecto et foco ac in Comunione Bonorum* erbende *Familien* (Auch Kirchen dienern) zur *Contribution* und dienstleistung gezogen, und
- 7to Sowohl ordens- als Pfarr Geistliche von weltlichen Obrigkeiten gerichtet, *arrestiret*, gestrafft, und sogar mit Schlägen *tractiret*, ~~werden~~ und
- 8to die durch Sie Geistlichkeit auf begehren des Volcks aufgerichtete H[eilige] Creutz entweder umgehauet werden, oder begehren die Obrigkeiten solche abtragen zu mach[en]
- 9ⁿ Die zum Todt verurtheilte *Maleficanten* werden zur *Union* oder *ad Ritum latinum* angehalten, und wan sie doch beÿ ihrem *Ritu* beharren, werden sie von dem aufsetzzimer an *ad locum supplicÿ* (nicht) durch eigenen *Ritus* geistlichen, sondern entweder durch einen *Unitum* od[er] *Römisch Catholischen*, ~~beÿ~~ od[er] aber ~~ge~~ ohne gar keinen begleitet.

- 10mo Denen Geistlichen, ohne ansehen daß sie verheirathet seÿend, und *Familien* haben, wird nicht gestattet häuser und Grundstücke zu kauffen.
- 11mo wird der Geistlichkeit *ex Testamento legirte Mobilien* und *immobilien* zu genüssen nicht gestattet.
- 12 Die Schulen werden gespärret, weggenommen, und in wirthshauß verwandelt.
13. Die ohne Erben zuruckbleibende *Caducitäten* werden wider die ausdrückliche *Privilegia* von Grundherrschaften und Freÿstädt[en] *occupiret*.
14. Die *Militar off[izier]e* werden entwe[der] gar nicht *promoviret*, od[er] aber durch fremdte *præteriret*, ~~et~~ inzwischen aber jene fremdte so sich durch den *Bravons* deren *Nationalisten signalisir[en]* *promoviret* worden, woraus entsteht, daß, da diese zurück bleibende, jene in Rußland gut stehend und *accomodirte* sehen, lichter dingen die *emigration* ergreifen.
15. Vermög *Puncto 2do allegirten Diætal articuli* wird denen *Nationalisten* in *Croatien* und *Slavonien* ein gut (Od[er] Grundherrschaften) zu kauffen, oder solche Güter zu *administriren* nicht gestattet, welche Ursach die *Chernoevich* in Russische dienste zu tretten bewogen
16. die *Nationalisten* werden weder in die *Comitâts officia*, weder in die *Civil*: dienste oder hand- wercks- zünfftten, ja so gar in die Schulen angenommen, bevor sie die RömischCatholische *Religion* angenommen haben, da nun diese ihre eigene *Religion* nicht verlassen wollen, hingegeben um ihr brodt sich umsehen müssen, geschiehet daß sie solches in fremden bottmässigkeit suchen.
17. Die (Handwercks) Zünffts - *Privilegia* wollen nicht mehr, wie bißhero beschehen, *ad Ritum Græcum* ertheilet werden, sondern werden die *Græci Ritus* Glaubensgenossene in die Römisch Catholische Kirche zu gehen, und die Straffe dahin zu geben, auch *ad Processiones Theophoricas Romano Catholicas* zu gehen angehalten.
18. Jener orthen, wo noch die *alternatio* in deren Stadt *Magistraten* dauret, werden die *ex Ritu Græco* erwählte StadtRichterr das *Juramentum officÿ* in der RömischCatholischen Kirche abzulegen genöthiget, einiger Orten aber die *alternativa* gar nicht gehalten, sondern die *Nationalisten* von dem Richter-Amt gänzlich ausgeschlossen.
- 19 Es ist zwar das *Religionis Exercitium Privilegires*, doch die dieser *Religion* anklebende *Ritus Statuta, et Canones* ~~werden~~ aufrecht zu halten wird ein hinderniß geleyet, da die *Congress-* und *Synodorum*

haltung eingestellt, hingegen einem bischoffen zwey bistümer zu halten gestattet.

20. Obschon Ihre Kay[serlich]: König[liche] Aposto[lische] May[es] t[ät] bereits A[nn]o 752 allergerechtest zu *Resolution* geruhet, ~~um~~ dem *Clerum* und *Nation Græci nonuniti Ritus* gleich dem *Clero* und *Nationen latini Ritus* zu halten, und gleiche gerechtsame zu genießen zu gestatten, so war dass die *Nationalisten* zu keinem (*Provincial officys, und*) *civil officys* Ämtern nicht angenommen, der *Clerus* hingegen gleich den gemeinen Bauren von denen Landes obrigkeiten angesehen, und dieses beschiehet lediglich in ansehung der *Protestirenden Religion*, die doch *Privilegiret* ist.

ПРЕВОД:

1762. По усменој молби

Пошто верно препокорној илирској *Нацији* не жели да се дозволи да држе *Народне саборе* који су до сада били уобичајени, већ је и одржаваће *Синода у временским интервалима прописаним каноним*, који се по законима *цркве и вере* толики низ година редовно одржавају, забрањено, с друге стране

1. садржај *националних Привилегија* се не поштује, и
2. *Нација* је упозната са оним законским чланом 46. из 1741. године, како тренутном архиепископу и *митрополиту* треба да буде одузета духовна *јурисдикција* у Краљевинама *Далмацији, Хрватској* и *Славонији*, али истовремено су
3. изградња цркава и звоника ~~забрањени~~ и
4. богослужење и *религијска пракса* у тврђавама и градовима забрањени
5. епископима се, без обзира што не уживају примања која су им *дата Привилегијама*, ускраћују *провенте* које им ~~до сада~~ одвајкада припадају и које су увек уживали,
6. свештеници и њихове *породице* (и црквене слуге)⁴⁰ које живе *заједно с њима* принуђени су да плаћају *контрибуцију* и дају *работу*, и
7. како монасима, тако се и свештеницима суди од стране световне власти, *хансе* их, кажњавају, чак и батињају, а

⁴⁰ Текст у загради је дописан бочно од текста концепта.

8. свети крстови, које су духовници подигли по жељи народа, или се руше, или власти желе да се они уклоне
9. *осуђеници* на смрт се или преводе у *унију* или у *католичку веру*; а ако би ипак инсистирали на својој *вери*, од *ћелије* до *губилишта* (не)⁴¹ иду у пратњи духовника своје *вере*, већ или у пратњи *унијате* или *римокатолика*, или их пак не прати нико.
10. духовницима се, без обзира на то што су венчани и што имају *породице*, не дозвољава да купују куће и земљиште.
11. духовним лицима није дозвољено да уживају *покретности* и *непокретности* које су им *остављене тестаментом*
12. школе се затварају, одузимају, и бивају претворене у крчме.
13. *кадуцетну имовину* без наследника, у супротности са изричитим *Привилегијама*, *окупирају* земљопоседници и слободни градови.
14. *официри* се или уопште не *унапређују*, или то *чине* странци;⁴² у међувремену су, међутим, странци, због показане *храбрости* у толикој мери *унапредили Националисте*, да се дешава да ови што остају оне који су у Русији посматрају као добростојеће и *збринуте*, те одлазе право у *емиграцију*⁴³
15. на основу *друге тачке* приложеног *законског члана*, *Националистима* у *Хрватској* и *Славонији* није омогућено да купују имања (или феудалне поседе)⁴⁴ нити да њима *управљају*, што је и узрок који је навео *Чарнојевића* да пређе у руску службу.⁴⁵
16. *Националисти* се не примају ни у *жупанијске институције*, нити у *цивилну службу* или занатске еснафе, па чак ни у школе, пре него што прихвате римокатоличку *веру*, па како ови не желе да напусте сопствену *веру*, а с друге стране морају да мисле на свој хлеб, догађа се да га потраже служећи у туђини.
17. (занатске)⁴⁶ еснафске *Привилегије* више не желе да се дају *православним* верницима, као што се до сада дешавало, већ желе да *православни* верници иду у римокатоличку цркву, и да казну

⁴¹ Исто.

⁴² Ангажују их странци.

⁴³ Податак се односи на српске официре који су после сеобе у Русију у њој добили чин више у односу на онај који су имали у хабзбуршкој војсци.

⁴⁴ Овај део је у оригиналу дописан.

⁴⁵ Мисли се на Јована Чарнојевића, који се у миграцијама после развојачења Потиске и Поморишке границе одселио у Русију.

⁴⁶ Овај део је дописан у оригиналу.

- служе тамо,⁴⁷ и такође су приморани да иду на *римокатоличка богослужења*.
18. На оним местима где још увек траје замена у градским *магистратима*, градске судије изабране *из редова православних верника* приморане су да полагају *заклетву* у римокатоличкој цркви, на неким местима, међутим, замена се уопште не поштује, већ се *Националисти* у потпуности искључују из судске службе.⁴⁸
19. Иако постоји *право исповедања вере гарантовано Привилегијама*, постављена је препрека да се одрже *статути и канони вере* на којима она почива, будући да је обустављено одржавање *конгреса*⁴⁹ и *Синода*; на супрот томе, једном епископу омогућено је да држи две епископије⁵⁰
20. Мада се њено царско-краљевско апостолско височанство још 752. године најправичније смилovalo на *резолуцију*, да *клер* и *православну Нацију* третира попут *клера* и *нација католичке вере*, и омогући им иста равноправна уживања, и поред тога се *Националисти* не примају ни у једну (*службу у Провинцијалу нити*)⁵¹ у *цивилну службу*, док, с друге стране, *врховна власт клер* посматра као обичне сељаке, и то се догађа само када је у питању *религија* која протестује,⁵² иако је она *привилегована*.

(АСАНУК, МПА „Б“ 202/1762)

⁴⁷ Односи се на казне које су ишле у корист црквене општине, тј. црквене касе. Примера ради, када би трговац или занатлија пословао изван еснафских одредби, за то би био финансијски кажњен, често тако што је морао да уплати одређена средства у парохијску касу. На основу митрополитове жалбе види се да би православни трговци и занатлије средства плаћали не својој, него католичкој парохији.

⁴⁸ Замена која се помиње на овом месту односи се на рестаурацију Магистрата и увођење судија.

⁴⁹ Сабор.

⁵⁰ Митрополит овде мисли на будимског епископа Дионисија Новаковића, који је од владарке на управу добио поред своје епархије и цркву у Ердељу.

⁵¹ Део је дописан у оригиналу.

⁵² Односи се на припаднике православне вероисповести.

III

Беч, 10. август 1762. године.

Трећа жалба у виду концепта коју је митрополит Павле Ненадовић поднео Марији Терезији. Састоји се од четрнаест тачака, у којима су изнети проблеми које су имали православни осуђеници на смрт и низ притужби на конкретне случајеве повреде привилегијалних права у претходном периоду, најчешће са првојерарховим подацима, када се поводом њих већ обраћао Двору или Илирској дворској депутацији.

P [...]ti[...]sa Memoria

Es ist ^{1mo} bereits den 15:^t Xbris⁵³ 758 in einer allerunterthänigsten Vorstellung angebracht worden, was mossen [!] die zum tod verurtheilte *Græci non uniti Ritus* Glaubens genossen[en] zur *union* angehalten, und da sie auch bey ihrem Glauben beharren, dennoch nicht von ihres *Ritus* Geistlichen von dem aufsez - zimer biß *ad locum Supplicy* begleithet werden, dahero allergehorsamst gebetten worden, um die allernädigste verfüung an die *Militar Comandi*, Landes *Administrationen*, *Comitaten*, König[liche] Freystädte, daß übrige *Jure Gladÿ* fungirende Grundt Herrschafften in dem Königreich Hungarn *et Partibus annexy*, wie auch in dem *Temesvarer Banat*, womit die *Græci Nonuniti Ritus Maleficanten* von niemandem zur

Union oder RömischCatholischen Glauben angehalten, sondern, sondern[!], vermög in obiger vorstellung *sub J: allegirten* vorschriff von 19^t: 8bry⁵⁴ 742 sothanen *Maleficanten* noch vor der ausführung gleich nach *publicirten Sentenz* die *Sacramenta* nach ihrem *Ritu* von ihrem eigenem [!] *Religions* Geistlichen in *loco decenti* mit abwerffung deren fesseln *administriret*, [...] gleich von dem aufsez – zimmer an biß *ad locum Supplicy* von ihrem eigenem [!] *Ritus* Geistlichen begleithet werden mögten.

Hierüber ist aber biß nun keine *Expedition* an behörde ergangen.

Obschon ^{2do} in denen *Nations Privilegien* fundirte, klare und vermög allerhöchster Kay[serlich] König[licher] *Resolution* vom 21^m: 9bris 757 ausgemachten Sache ist, daß die von denen *Græci Ritus* Geist- und Weltlich[en] Glaubens genossen hinterlassene *Caducitäten* dem zeitlichen Ertzbischoffen und

⁵³ Decembris.

⁵⁴ Oktober.

- Metropolitan* heimfallen, so beschiehet⁵⁵ es doch wegen ein und andererseits machenden gewaltthätigkeiten eine abhinderung darinnen dahero ist
- 1mo den 17ten *Marty* 758 weitwendig beschwersam angebracht worden wie die *Temesvarer Administration* die verlassenschaft des daselbst verstorbenen *mei Ritus* bischoffen von *Methon Sylvestri*, dan seiner ihme in den tod nachgefolgten Schwester *Rodianæ* an sich gezogen;
- 2do den 15ten *Xbris* 758 ist klagbahr angezeigt worden, daß von dem *Maroscher Districts Cameral Güttern Praefecto Michael Lovatz* seines zu *Arad* verstorbenen *Græci Ritus* Glaubensgenossen *Gerba Koszta* hinterlassene *Caducität via facti* mit zuziehung deren *Hussaren occupiret*, und darauf gelegte Spärr⁵⁶ des bischofs zu *Arad violiret*.
- 3^{tio} ist den 31:^{ten} *Aug[ust]* 759 vorgestellt worden, was gestalten, und ohngeachtet *Ihro Kay[serlich]. König[liche] Apostohl[ische] May[estät]* allerhöchste *Resolution ~ 21ten: 9bris 757 circa Bon a Caduca* allen *Regni Comitaten proobservatione* kundgemacht worden, in dem *Syrmischen Comitaten* der Grundherr zu *Camenicz Marciban* eines dem Closter *Græci Ritus Rakovacz* einverleibten Mönchen⁵⁷ hinterlassener, von mir vermög *Privilegien occupirte*, und verkauffte verlassenschaft *via facti* von denen Käuffern weggenommen, und an andere verkauffet, und den betrag an sich gezogen.
- 4to ist weiters angebracht worden, wie der fürst *Odeschalkische Gubernator* zu *Illok Demkovich* eines zu *Illok* Verstorbenen *Græci Ritus* Insassen *Stephani Thomich* ohne Erben hinterlassenes vermögen *non curata ex Privilegio facto protestatione occupiret*, und erst kürzlich eines zu *Irreg* verstorbenen *Græci Ritus* Glaubens genossen todten leichnahm sogar in dem zimer verspärret, und mit Pettschatts anlegung *sequestriren* lassen, biß die verlassenschaft an die herrschafft gediehen ohn[...]chen ehrender begraben zu lassen, und
- 5to ist ebenfahls den 14ten *Xbris* 759 die beschwerde eingereicht worden, daß der *Cameral Inspector (Bongard)* in *Syrmien* die verlassenschaft einer ohne Erben zu *Cserevics* verstorbenen weibs Person *Mariae* eingezogen, und Obwohlen 3to die *Privilegien* mässige *Imunität* für die *Græci Ritus* Geistlichkeit und ihre in *Comunione Bonorum* lebende familien in dem *Temesvarer Banat*, und denen *Croatisch[en]* und *Slavonischen National R[e]g[ime]nten* in *Annis 756 und 758* vestgesezet worden, so wird ~~solche~~ doch solch. Geistliche *Imunität*

⁵⁵ Geschichte.

⁵⁶ Sperr(e).

⁵⁷ Mönchen.

einigerorten in dem *Provinciali Hungarico turbiret*, gleichwie vermög beschwerden vom 15^m Xbris 758 wegen in dem *Bicharer Comitatus* mit zuhans *Præstation* beladenem und unter 30^t *January* 759 weg[en] mit *Contribution* belegten Pfarr Geistlichen *Græci Ritus* zu Stuhlweissenburg *Andrea Pamukly* dan wiederum unter 13^t *ejus mensis et Anni* angezeigter massen in dem *Posegauer Comitatus* zu denen an etlichen *præstationen* gezogener, *exequirter*, auch beÿ bezeigter weigerung begwaltthätiger [!] Geistlichkeit vorgestellet, und allerunterst gebetten worden in dem *Provinciali Hungarico* ebenmässige und durchgehends gleiche *Immunität* der Geistlichkeit und ihren *familien* allergerechtest zu verleÿhen.

4to ist den 15^t Xbris 758 eine allerunterthänigste bittschriff die *Revindication* einiger von dem bistum *mei Ritus* zu *Arad* vor *alienisten*, und von der *Salbekirchen familie* ohnrechtmässig besitzende Grundstücken und *appertinentien* betreffend eingereicht word[en].

5to auf des bischofs zu *Arad* den 13^m *January* gestelte, und von mir den 19^t *febr[uar]* 759 beÿ eingesendete Vorstellung, womit und weilen in denen jenigen ortschafften *Biharer Comitatus*, allwo sich keine *Uniti*, sondern lediglich ein *Unirter* Priester befindet, die Kirchen denen *nonunitis* überlassen, die dahin gehörige Pfarr Häußer aber und Grund Stücke die *Unirte* Priester zuruckhalten, deren abtretung an *Nonunitos* aller gerechtest verordnet, 2do die erwiesener massen nicht von *unitis*, sondern von *nonunitis* errichtete Kirchen zu *Fancsina*, *Papfalon*, *B[unlesbares Wort]ny*, *Valany*, *Kerpenyest*, *et Kimpul* denen *non unitis* überlassen, und 3^{tio} die Gemeinden zu *Segustel*, *Kardo*, *Vasad*, *Pocsaj*, und *Nagyleta*, als welche ausgewiesener massen sich zu dem *Ritu non Unito* bekennen, des *Arader* bischofs Geistlichen *Jurisdiction* unterworfen werden mögten, als zu diesem *Puncto* 2do nöthige behefte⁵⁸ und *Documenta* den 28^t *febr[uar]* von dem bischoffen nachgetragen, und von mir den 6^t *Martÿ* 759 eingesendet, und abermahlen von ihme bischoffen über gesamt- obige dreÿ *puncta*, wie auch wegen seiner *Jurisdiction* überlassung jener ortschafften *Telegd*, *Verres*, *et Bogomir*, welche sich nach dem vollbrachten *Commissions Examine* theils vermehret, theils *Neu populiret* und ihre Kirchen noch vor der den 29^t *9bris et 1mo Xbris* ergangenen allerhöchst[en] *Resolution* aufzuführen angefang[en] eine allerunterthänigste bittschriff vom 29^t *July* 759 gestellet, von mir aber den 24^m *Aug[ust]* an die Hof *D[e]puta[tion]* befördert worden.

⁵⁸ Wahrscheinlich „Beihefte“.

- 6to ist unter 19^t 8bris 760 eine allerunterthänigste bittSchrift eingereicht worden, womit unser *Græci Ritus nonunitorum Clerus* zur Sistirung vor die weltliche Gerichte nicht genöthiget, sondern bey dem *Foro Ecclesiastico* vermög *Privilegien* und anmit bestätigten Kirchen *Statutorum* gerichtet werden mögte, alß die allerheiligste Römische Päbste, besonders aber *Leo 10er* und *Clemens 7^{mu}* durch die ausgefertigte *Bullas* den *Clerum Græci Ritus* auf jenen Fuß, wie den *Latini Ritus*, gehalten wissen wollen, dan unter obigem *dato*
- 7mo in einer besonderen Schrifft *Casus Specifici* angezeigt worden, welche die *pretendirende Sistirung Cleri Coran Foro Sæculari* nach sich ziehet da die weltliche obrigkeiten *indiscriminatim* und ohne mindester einverständniß mit dem *Foro Ecclesiastico* in all und jedem *Cautis* die Geistlichkeit vors weltliche Gericht *citiren*, bey nicht erscheinung *exequiren*, binden lassen, *arrestiren*, in die fessel schlagen, und mit harten Schlägen *tractiren*, und mehr andere *Inconvenzien* verüben in *despectum Sacerdotÿ*, mithie allerdemüthigst gebetten worden, die Geistlichkeit *Græci Ritus* von dem *Foro Sæculari exempt ad Normam Cleri Latini Ritus* zu halt[en] .
- 8 10mo Seÿed [!] so wohl in jener *puncto 7mo allegirte*, alß besonders *sub eodem dato* beschwerde eingereicht, wie die *Privilegien* mässige, und *A^e 758* allergnädigst bestätigte *Imunität* der Geistlichen, ihren *Familien*, und Kirchen dienern in denen *Croatischen Granitz-* und *Banal R[e]g[ime]nten* nicht geachtet, sondern dieselbe zur weltlichen *præstation* und dienstleistung angehalten werden, dahero allergehorsamst gebetten worden (Den des *G(ene)ral Comandi* in *croatischen Banum Croatiae* zu verfügen), die *Imunität* der Geistlichen, ihrer *Familien*, und deren Kirchen dienern vesthalten zu lassen.
- 9 11mo ist seit 10^{tu} 9bris 760 die allerunterthänigste Bitt wiederholet wegen wieder eröffnung der zu *Csalma* in *Syrmien* aufgerichtet gewesen, doch von dem daselbstigen *Camerat Inspector Bon gard* gespärte und in ein wirthshauß verwandelte Schul, da inzwischen die arme jugend ohne lehr und Schul Ihre Jahre durchbringet.
- 10 12mo ist eine *aller devoteste* bittSchrift den 10^t *Januarÿ* 761 eingereicht und um die Erlaubniß zu *Coprainitz* in *Croatien* eine Kirch[e] erbauen zu dürffen.
- 11 13^{io} ist den 15^t *May* 761 allerunterthänigst vorgestellet worden wie hochstnöthig es seÿe *Synodi* die haltung *Synodi* auf art, wie solche *ex Statuto Ecclesia* und dem bißherigen gebrauch vorhin üblich gewesen, müssen solche durch die zweÿ Jahre nicht gehalt[en] und derowegen vielle *inconvenienzien* einschleichen dürfften.

- 12te ist um die allerhöchste befehls erlassung an den *Veroczzer Comitatus* in *Slavonien* (auch den 10te *9bris* 760) gebetten (und den 27te *Aprill* 761. den 14te *May* 762 wiederholet) word[en] , womit dieser die von dem nacher Rußland flüchtigen *Vicario Genadio Vassich* versteckt. von ihren *Comitatus* entdeckt. und *sequestrirte* zur bischöf[liche]n verlassenschaft gehörige, und mir alß dessen Erbe gebührende *effecten* mir *extraodiren* mögte.
- 13te ist den 10te *July* 761 vorstellig gemacht worden, wie die *Græci Ritus* zu *Szegedin* wohnhaffte glaubens genossenen ~~ad~~ von dem daselbstigen *Magistrat ad Processiones Theophoricas Romano Catholicas* mit gewalt angehalten werden, ohngeachtet selbe mit denen RömischCatholischen *Contractualiter* mit genehmhaltung der *Diacesoni Epp Latini Ritus* im die *exemption* von derley *Processionen* einverstanden, und so lange Jahre frey gewesen.
- 14te Über die von dem fürst *Odescalkischen* Herrschafft *Directore* in *Syrmien Demkovich* mir angethane *Dehonestation* ist seit 25te *7bris*⁵⁹ 761 mir weder eine *Satisfaction* [widerfahren] noch dessen, wie vornahme, darüber abgeforderte *Declaration*, und *Syrmischen* *Co[mmi]t[us]* bericht *Comuniciret* worden.

Предато президенту Бартенщайну

30: Јолија/10 Августу: по рим: 762

В.

Предато Ея Вели[чес]тву: Царица

18/29. авг: 762.

ПРЕВОД:

[неч. реч] молби⁶⁰

Већ је као прво 15. децембра [1]758.⁶¹ у једном покорном указу изнето шта је православне вернике осуђене на смрт навело да пређу у

⁵⁹ Septembris.

⁶⁰ Документ је оштећен. На основу претходног писма се закључује да на овом месту стоји „*Pro oratiosa memoria*“ у значењу: „По усменој молби“.

⁶¹ Митрополит је тог дана владарки и председнику Илирске дворске депутације поднео осам жалби, од којих се седма односила на малефиканте, тј. православне осуђенике на смрт. АСАНУК, МПА „А“ 357–364/1758.

унију, па иако они инсистирају на својој вери, ипак од ћелије до губилишта не иду у пратњи духовника своје вере, због чега су војна команда, државна администрација, жупаније, краљевски слободни градови, затим остали феудални поседници са правом мача у Краљевини Угарској и њој придодатим областима, као и у темишварском Банату, послушно замољени за милостиви декрет, чиме православне осуђенике на смрт нико не би приморавао да пређу у унију или римокатоличку веру, већ би, на основу прописа од 19. октобра [1]742. који је приложен у горњем указу под Ј, такви осуђеници још пре извршења одмах по изреченој пресуди примили сакраманта према обичајима своје вере од стране духовника своје вере на прикладном месту уз скидање окова, [неч. реч]⁶² одмах од ћелије до губилишта ишли у пратњи духовника своје вере. О томе, међутим, до сада ниједно решење није достављено институцијама.

Мада је као друго питање кадуцитетне имовине остављене од стране духовних и световних православних верника, која треба да припадне тренутном архиепископу и митрополиту, утемељено на националним Привилегијама, јасно и решено путем преузвишене царско-краљевске резолуције од 21. новембра [1]757, ипак се догађа да се то спречава због насилништва која се ту или тамо дешавају, због чега је

1во 17. марта [1]758. изнета опширна притужба како је темишварска администрација присвојила оставштину метонског епископа моје вере Силвестера који је тамо преминуо, потом и његове сестре Родијане која је умрла након њега,⁶³

2го 15. децембра [1]758. поднета је оптужба да је кадуцитетна имовина православног верника преминулог у Араду, Гербе Косте, на основу чињеница окупирана од стране управника коморског поседа моришког дистрикта, Михаела Ловаса, уз учешће хусара, а постављена шперта арадског епископа прекршена.⁶⁴

⁶² Документ је на овом месту оштећен.

⁶³ Реч је о дугогодишњем спору који је настао још у време темишварског владике Николаја Димитријевића (1728–1744), који је био извршилац тестамена покојног модонског митрополита. Његова имовина је прешла у посед Николајевог наследника, владике Георгија Поповића (1745–1757), после чије смрти је Ненадовић захтевао да имовина пређе у његов посед. Акт који митрополит помиње заиста је упућен 17/28. марта 1758. Илирској дворској депутацији, са захтевом да она опомене Темишварску администрацију да се не меша у наслеђе имовине иза смрти православних верника, а посебно у погледу наслеђа поменутог митрополита Силвестера и његове сестре Иродијане. АСАНУК, МПА „А“ 206/1758.

⁶⁴ Ради се о једној у низу тужби које је Ненадовић тог дана, приликом боравка у Бечу, предао. АСАНУК, МПА „А“ 364/1758.

- 3ће* 31. августа [1]759. изнето је шта се догађа, и без обзира на то што је њено царско-краљевско *апостолско* височанство у *вези са кадуцитетима* свим *краљевским жупанијама* ~ 21. новембра [1]757. дала на увид преузвишену *резолуцију*, у *Сремској жупанији* феудалац у *Каменици Марцибањи* је оставштину, која је предата монасима примљеним у *православни манастир Раковац*, а коју сам ја на основу *Привилегија* узео и продао, одузео купцима на основу *чињеница*, продао је неком другом, а затим своту задржао за себе.⁶⁵
- 4то* у наставку је саопштено како је *управник* поседа кнеза *Одескалкија* у *Илоку*, *Демковић*, игноришући *протесте засноване на одредбама Привилегија*, *окупирао* имовину једног *првославног* *штићеника* преминулог у *Илоку*, *Стефана Томића*, која је остала без наследника, а леш једног тек недавно преминулог *православног* *верника* у *Иригу* чак закључао у собу, и наложио да се *секвестрира* уз стављање печата док оставштина није припала господи а да није [неч. реч] часно сахрањен, и
- 5то* 14. децембра [1]759. такође је уручена жалба, да је *камерални инспектор (Бонгард)*⁶⁶ у *Срему* конфисковао оставштину једне покојнице *Марије* из *Черевиха*, која је остала без наследника,⁶⁷ и Иако је *3ће Имунитет* заснован на *Привилегијама* за *духовнике православне вере* и њихове *породице које живе заједно с њима у темишварском Банату*, и њиховим *хрватским и славонским националним региментама* регулисан [1]756. и [1]758. године, ипак се *имунитет* *духовника* на појединим местима у *угарским провинцијама нарушава*, као што је путем жалби од 15. децембра [1]758. предочено у случају *духовника* који су у *Бихарској*

⁶⁵ Митрополит се на случај ове повреде привилегија заиста под тим датумом жалио Марији Терезији. Радило се о врло опширној тужби о повреди његових кадуцитетних права, коју је Ненадовић засновао на више докумената, послатих у прилогу. Ту се нашао најпре извод из Друге привилегије, Заштитни патент од 1. јула 1745, Закључак друге седнице Синода од 5. јула 1759. и сведочанство директора поште, Андрејевића, од 3. августа 1759. У самом тексту молбе се позвао на обе Резолуције, којима је Марија Терезија гарантовала кадуцитетна права првојерарха (од 21. новембра 1757. и 13. децембра 1758). Имовина је припадала некадашњем свештенику, који се 1758. замонашио. АСАНУК, МПА „А“ 515/1759.

⁶⁶ Ова реч је у оригиналном документу дописана (с леве стране).

⁶⁷ Поводом ове повреде његових права, митрополит се жалио наведеног датума наводећи као аргументе у своју корист Патент Угарске канцеларије од 1. јула 1745. о инкорпорацији, члан Друге привилегије, Резолуцију од 21. новембра 1757, Интимат за хрватског бана и његов за Сремску жупанију. АСАНУК, МПА „А“ 561/1759.

жупанији били приморани на моменталну *престацију*,⁶⁸ и у случају *православног свештеника* у Стоном Београду, *Андреја Памуклије*, који је 30. *јануара* [1]759. био приморан да плати *контрибуцију*, па онда, како је предочено, 13. *овог месеца и године* у случају *духовника* у *Пожешкој жупанији*, који су били приморани на различите *престације*, над којима је извршена *егзекуција*, а када су пружили отпор, учињено насиље, те је понизно затражено да се *духовницима* и њиховим *породицама* у *угарским провинцијама* правично пружи једнаки *имунитет*.

- 4то 15. *децембра* [1]758. достављена је покорна молба која се тиче *ревиндикације* неколико *поседа* и *апертиненција*, које је епископија *моје вере* у *Араду* поседовала пре него што су *отуђене* и противправно доспеле у власништво *породице Салбекирхен*.⁶⁹
- 5то према указу који је *арадски епископ* предао 13. *јануара*, а ја 19. *фебруара* [1]759. послао, према којем се с времена на време у оним местима *Бихарске жупаније* где нема *унијата*, већ се тамо налази само један *унијатски свештеник*, цркве предају *православним* [свештеницима], али куће и свештеничке поседе који им припадају задржавају *унијатски свештеници*, праведно је наложено да се куће препусте *православнима*, друго да се цркве у *Фанчини*, *Папфалви*, *Петрању*, *Валању*, *Керпењешту*, и *Кимпулу*, које, као што је доказано, нису изградиле *унијате*, већ *православни*, препусте *православнима*, а *треће* општине у *Сегустелу*, *Карду*, *Васаду*, *Почају*, и *Наћлети*, будући да се, као што је утврђено, изјашњавају као *православне*, подреде *духовној јурисдикцији арадског епископа*, имајући у виду да је по овој, *другој тачки*, епископ 28. *фебруара* приложио неопходне прилоге⁷⁰ и *документа*, а ја их 6. *марта* [1]759. послао, и од стране епископа о горепоменутом три *тачке* у целости, као и по питању препуштања његове *јурисдикције* у местима *Телегд*, *Верешт* и *Богомир*, која су се након извршеног *испита који је спровела комисија* делом умножила, а делом су *новонасељена*, а њихове цркве почели да граде још пре доношења преузвишене *резолуције* од 29. *новембра* и 1. *децембра*, више пута поднета

⁶⁸ Престација или давање пореза.

⁶⁹ Трећи захтев у Ненадовићевој молби од 4/15. децембра 1758. је било да се одузето имање преко Краљевског угарског судског стола врати епархији. АСАНУК, МПА „А“ 364/1758.

⁷⁰ У виду додатка.

- покорна молба од 29. јула [1]759, коју сам ја 24. августа проследио Дворској депутацији.⁷¹
- бто* 19. октобра [1]760. уручена је покорна молба, према којој наш православни клер не треба да буде принуђен да даје исказ пред световним судовима, већ треба да му се суди пред црквеним судом на основу Привилегија и њима потврђеног црквеног закона, будући да пресвете римске папе, али нарочито Лав 10. и Климент 7. начињеним булама желе да се православни клер третира на онај начин као и римокатолички, затим под горњим датумом.⁷²
- 7мо* у једном посебном допису пријављени су специјални случајеви, који за собом повлаче да клер пред световне судове буде доведен уз примену силе, а како световне власти без разлике и без и најмање сагласности са црквеним судом у свакој и једној тужби изводе духовнике пред световни суд, уколико се не појаве врше егзекуцију, везују их, хапсе, стављају у окове, и муче тешким батинама, и чине остале непријатности у презиру свештеника, овим путем покорно је замољено да се православни духовници држе изузети од световног суда по нормама које важе за католичко свеиштенство.
- 8мо* како је у оној 7. тачки приложена, а нарочито под истим датумом достављена жалба, како се имунитет духовника, њихових породица и црквених слугу, који је заснован на Привилегијама а [1]758. године милостиво потврђен, у Хрватској граници и Банским региментама не поштује, већ се они приморавају на световне престације и давање работе, због чега је послушно затражено (да се Генерал-команди у банској Хрватској нареди) да уважава имунитет духовника, њихових породица и црквених слугу.
- 9то* од 10. новембра [1]760. је поновљена покорна молба по питању поновног отварања школе у Чалми у Срему која је била подигнута, али од стране тамошњег коморског инспектора

⁷¹ Ради се о захтеву који је упућен не 19, него 9. фебруара 1759. а односи се на наведена места у којима није било унијата, те је тражено да не само црква, него и свештеничка кућа са поседом припадне православцима, тј. православним свештеницима, јер су цркве без учешћа власника поседâ зидали православци. Ради се о следећим насељима у Бихарској жупанији: Fancsika (Varfancsika), Papfalva (Popešti), Petraný Vilány (Petrani), Kerpenyest (Karpiniš), Kimpul, Segustel, Kardo (Kordau), Pocsaj (у Мађарској), Nagyleta, Telegd (Tileagd), Verešti i Bogomir. АСАНУК, ПМА „А“ 400 и 424, 510/1759.

⁷² Обојица папа су потицала из породице Медичи. Лав X је седео на трону Светог Петра од 1513. до 1521, а Климент VII од 1523. до 1535. године.

Бонгарда затворена и претворена у крчму, пошто у међувремену сирота младеж проводи своје дане без науке и школе.

10то 10. јануара [1]761. достављена је најпокорнија молба за дозвољу изградње цркве у *Копривници* у *Хрватској*.

11то 15. маја [1]761. покорно је предочено колико је неопходно да се *Синоди* одржавају на начин који је по *црквеним законима* и дотадашњој пракси био уобичајен, они морају две године да се не одржавају⁷³ и због тога би могле да се поткраду многе *непријатности*.

12то *Вировитичка жупанија* у *Славонији* је (такође 10. новембра [1]760) (и 27. априла [1]761, као и 14. маја [1]762. поновно) замољена да изда наредбу којом би *Жупанија* открила скривену *секвестрирану имовину викара Генадија Васића* који је избегао у Русију, и да ми оно што припада епископској оставштини, као његовом наследнику, *преда*.⁷⁴

13то 10. јула [1]761. представљено је како се *православни верници* који живе у *Сегедину* од стране тамошњих *магистрата* насилно приморавају да присуствују *римокатоличком богослужењу*, небитно што су они сами са римокатолицима, уз дозвољу *дијецезалног бискупа уговором били сагласни да буду изузети* и толике године били ослобођени од таквих *процесија*.

14то *Оувреди* коју ми је нанео *управник* поседа кнеза *Одескалкија* у *Срему, Демковић*, од 25. септембра [1]761. није ми (указана) нити једна *сатисфакција*, нити је извршена *декларација* која је поводом тога од њега затражена, а није ми саопштен ни извештај *Сремске жупаније*.

Предато председнику *Бартенштајну*

30: јула/10, авгу[ста]: по рим[ском каледару]: [1]762.

Б.

Предато Њеном Вели[чанс]тву: Царици

18/29. авг[уста]: [1]762.

(АСАНУК, МПА „Б“ 202/1762)

⁷³ У оригиналном тексту је употребљена конструкција која се може превести како је горе наведено: *они морају две године да се не одржавају*, међутим, значење овог дела реченице има другачији смисао од буквалног превода и гласи: *они нису смели две године да се одржавају*. Овде митрополит мисли на забрану одржавања Синода без претходне најаве и царске дозволе, због чега није сазван 1761. и 1762.

⁷⁴ Мисли се на оставштину пакрачког епископа Софронија Јовановића, који је умро крајем 1757.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

ИЗВОРИ – PRIMARY SOURCES

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

Архив Војводине [Arhiv Vojvodine]

– Фонд Илirsка дворска канцеларија и депутација [Fond Ilirska dvorska kancelarija i deputacija]

Архив Српске академије наука и уметности у Београду [Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti u Beogradu]

Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима [Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti u Sremским Karlovcima]

– Митрополијско-патријаршијски архив, Фонд „А“; фонд „Б“ [Mitropolijsko-patrijaršijski arhiv, Fond „A“; Fond „B“]

– Синод 1728–1776, Синод 1759 [Sinod 1728–1776, Sinod 1759]

Објављени извори – Published Primary Sources

Гавриловић В., Н. Нинковић, *Записник Синода Карловачке митрополије из 1760. године*, Мешовита грађа (Miscellanea) XXXVI (2015) 95–111 [Gavrilović V., N. Ninković, *Zapisnik Sinoda Karlovačke mitropolije iz 1760. godine*, Mešovita građa (Miscellanea) XXXVI (2015) 95–111]

Илић Мандић Ј., *Попис православних свештеника Петроварадинске регименте из 1760. године*, Мешовита грађа (Miscellanea) XXXVI (2015) 73–93 [Ilić Mandić J., *Popis pravoslavniх sveštenika Petrovaradinske regimente iz 1760. godine*, Mešovita građa (Miscellanea) XXXVI (2015) 73–93]

ЛИТЕРАТУРА – SECONDARY WORKS

Grimm J. und W., *Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm*. 16 Bde. in 32 Teilbänden. Leipzig 1854–1961. Quellenverzeichnis Leipzig 1971.

Herre F., *Maria Theresia, Die große Habsburgerin*, München–Zürich 2004.

Lau Th., *Die Kaiserin. Maria Theresia*, Wien–Köln–Weimar 2016.

Stollberg-Rilinger B., *Maria Theresia die Kaiserin in ihrer Zeit*, München 2017.

Гавриловић С., *Срби у Хрватској од Београдског мира до краја XVIII века*, Историја српског народа, IV–1, Београд 1994, 217–230 [Gavrilović S., *Srbi u Hrvatskoј od Beogradskog mira do kraја XVIII veka*, Istorija srpskog naroda, IV–1, Beograd 1994, 217–230]

Грујић Р. М., *Пронаст манастира Марче*, Загреб 1908 [Grujić R. M., *Propast manastira Marče*, Zagreb 1908]

- Дабих В., *Банска крајина 1688–1751*, Загреб 1984 [Dabić V., *Banska krajina 1688–1751*, Zagreb 1984]
- Дабих В., *Војна крајина, Карловачки генералат (1530–1746)*, Београд 2000 [Dabić V., *Vojna krajina, Karlovački generalat (1530–1746)*, Beograd 2000]
- Дуишин В. А., *Српске племићке породице у Војводини од 1690. до 1790*, Гласник Историског друштва у Новом Саду, књига XIII, свеска 1 (1940) 107–108 [Duišin V. A., *Srpske plemićke porodice u Vojvodini od 1690. do 1790*, Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu, knjiga XIII, sveska 1 (1940) 89–123]
- Костић М., *Српско трговачко насеље у Трсту у XVIII веку*, Из историје Срба у Угарској и Аустрији XVIII и XIX века, Загреб 2013, 163–182 [Kostić M., *Srpsko trgovačko naselje u Trstu u XVIII veku*, Iz istorije Srba u Ugarskoj i Austriji XVIII i XIX veka, Zagreb 2013, 163–182]
- Микавица Д., Лемајић Н., Васин Г., Нинковић Н., *Срби у Хабзбуршкој монархији од 1526. до 1918*, Нови Сад 2016, 158–161 [Mikavica D., Lemajić N., Vasin G., Ninković N., *Srbi u Habzburškoj monarhiji od 1526. do 1918*, Novi Sad 2016, 158–161]
- Нинковић Н., *Карловачка митрополија и Грци у Бечу (1731–1776)*, Антика и савремени свет данас, Београд 2016, 251–264 [Ninković N., *Karlovačka mitropolija i Grci u Beču (1731–1776)*, Antika i savremeni svet danas, Beograd 2016, 251–264]
- Нинковић Н., *Митрополит Павле Ненадовић и одбрана Привилегија 1751. године*, Сусрети култура, 6, књига 2, Нови Сад 2013, 893–903 [Ninković N., *Mitropolit Pavle Nenadović i odbrana Privilegija 1751. godine*, Susreti kultura, 6, knjiga 2, Novi Sad 2013, 893–903]
- Точанац И., *Српски народно-црквени сабори (1718–1735)*, Београд 2008 [Točanac I., *Srpski narodno-crkveni sabori (1718–1735)*, Beograd 2008]
- Швикер Ј. Х., *Политичка историја Срба у Угарској*, Нови Сад–Београд 1998 [Šviker J. H., *Politička istorija Srba u Ugarskoj*, Novi Sad–Beograd 1998]
- Швикер Ј. Х., *Хисторија унијаћења Срба у Жумберку*, Крагујевац 1991 [Šviker J. H., *Historija unijačenja Srba u Žumberku*, Kragujevac 1991]

Nenad NINKOVIĆ, Ana MITREVSKI

**LAWSUITS FILED BY METROPOLITAN PAVLE NENADOVIĆ
IN 1762**

Summary

Pavle Nenadović's administration of the Metropolitanate of Karlovci (1749–1768) was marked by the struggle to preserve the Serbs' privileges interpreted in a way that suited him and the Serbian Church. This interpretation often differed from the Court's interpretation, especially in the centralising, reformatory period of Maria Theresa's rule. In addition, there were many cases in which the privileges were infringed upon contrary to the Court's attempts and Nenadović would report these to the authorities and collaborate with them on correcting these injustices. The political situation sometimes permitted meeting Nenadović's expectations, while on other occasions the authorities took a significantly firmer stand, but this was not the solution they strived for. What they sought to achieve was rather the development of a permanent working system related to Serbian rights. It was for this reason that the Metropolitan was summoned to Vienna in 1762, where he stayed for a year. However, his three lawsuits, which he handed over to the ruler on his arrival, were perceived as insolent, as according to Maria Theresa, the letters accused her of infringing on the privileges, even though she was well known to be the main advocate of these rights. Nevertheless, this list of complaints on the part of the Metropolitan represents a list of realistic problems which burdened the relationship between him and his believers on the one side, and the Court on the other.

Keywords: Pavle Nenadović, Maria Theresa, Habsburg Monarchy, Metropolitanate of Karlovci.

Чланак примљен: 30. 03. 2017.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 12. 06. 2017.

Исидора ТОЧАНАЦ РАДОВИЋ*

Историјски институт
Београд

АРХИЈЕРЕЈСКИ СИНОД ИЗ 1774. ГОДИНЕ О РАЗРЕШЕЊУ ЗАПОВЕДНИХ ПРАЗНИКА**

Анстракт: На заседању Архиепископског синода Карловачке митрополије 1774. године расправљано је о другој редукацији православних верских празника. Захтев државних власти био је да се знатно смањи број заповедних празника, као и то да се разреше празници посвећени Србима светитељима. У раду су представљена два документа настала током заседања Синода. Први садржи списак непокретних празника за које је Синод у почетку сматрао да не смеју бити разрешени. Иако то није било коначно решење, ова одлука указује на покушај Синода да се одупре притисцима из Беча. Други документ садржи примедбе владара на дотадашњи рад Синода и нове захтеве који показују у ком је правцу реформа календра верских празника ишла до краја заседања Архиепископског синода.

Кључне речи: Архиепископски синод, календар верских празника, заповедни празници, разрешење празника, Срби, Карловачка митрополија, Хабзбуршка монархија, 18. век.

Однос хабзбуршких државних власти према верским празницима променио се од доласка на власт Марије Терезије (1740–1780). У складу с потребом државе да повећа продуктивност поданика свих вероисповести, а тиме и своје приходе, иницирано је смањење броја верских празника. Државним властима нису сметали празници као обележје вере и побожности, већ чињеница да је било превише заповедних, тј. оних празника који су прослављани нерадно. Празничним

* isidora.tocanac.radovic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Од универзалних царстава ка националним државама. Друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану* (Ев. бр. 177030).

данима нису смели да се обављају одређени послови, углавном на њиви и ван куће. Намера је била да се укидањем, тј. разрешењем верских празника као нерадних дана, повећа број радних дана у години. Тако је, после две деценије борбе и преговора са папом, 1771. године реформисан римокатолички календар у коме је остало само 18 празничних нерадних дана. Исти број празника задржан је и у унијатском календару после реформе извршене 1773. године.¹

Укидање православних заповедних празника текло је кроз три фазе током реформе извршене у Карловачкој митрополији у другој половини 18. века. Редуковање броја празника спроведено је преко Архијерејског синода, чија је заседања контролисао царскокраљевски комесар и вршио велики притисак на епископе да испуне захтеве владара. У првој фази реформе, од 1769. године, у највећем броју укинута су заповедни празници посвећени руским светитељима и ти дани су постали радни. Разрешење заповедних празника мањег значаја и празника посвећених мученицима и апостолима, као друга фаза, започело је на заседању Синода 1774. године. Тај процес завршен је трећом редукцијом 1786. године, када су разрешени и празници посвећени јеванђелистима. После три реформе, од 121 покретног и непокретног заповедног празника, у православном календару остало их је 31. Три православна народа у Хабзбуршкој монархији славила су 28 заједничких заповедних празника и по један национални. Свети Сава успостављен је као национални празник за Србе, Св. Константин и Јелена за Грке, а Св. Петка за Влахе.²

Друга фаза реформисања православног календара празника почела је на заседању Архијерејског синода 1774. године. Због захтева

¹ F. A. J. Szabo, *Kaunitz and enlightened absolutism 1753–1780*, Cambridge 1994, 213, 234; М. Костић, *Гроф Колер као културнопросветни реформатор код Срба у Угарској у XVIII веку*, Београд 1932, 132, 142–144. У реформисаном римокатоличком календару као нерадни дани остали су само велики празници: покретни Ускрс и Духови који се нерадно славе по два дана, и непокретни Божић, Свети првомученик Стефан (као други дан Божића), Почетак године, Три краља, Вознесење Господње, Телово или Брашанчево, пет Богородичиних празника (Сретење, Благовести, Успење, Рођење, Зачеће), Свети апостоли Петар и Павле и Сви свети. Било је дозвољено и слављење једног националног празника, односно свеца-заштитника хабзбуршких држава и покрајина. Нерадни су били и сви недељни дани у току године. (*Sammlung aller k.k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780* [Kropatscek J. (Hg.)], В. 6, Wien 1786, 407–416).

² Више о разрешењу заповедних празника види у: И. Точанац Радовић, *Српски календар верских празника и терезијанска реформа*, Зборник МС за историју 91 (2015) 7–38.

владара да се, између осталих, разреше и заповедни празници посвећени Србима светитељима, та друга редукација имала је поред верских и политичка обележја. Првобитни захтев владара, саопштен епископима преко комесара генерала барона Матезена, био је да се из постојећег календара, који је садржао 76 празника, још који *извади* и *дишпендира*, тј. разреши.³ Према предлозима састављеним у Бечу, било је извесно само то да у новом календару треба да буде 17 великих празника, а са мањим разликама тај списак је личио на реформисани римокатолички календар.⁴ О другим празницима, који би према мишљењу Синода требало да остану заповедни, вођени су дуги и тешки преговори. На почетку расправе о реформисању календара епископи су пристали да разреше 20 заповедних празника, инсистирајући на томе да у календару као *црвено слово* остану празници посвећени Србима светитељима. Ту одлуку саопштили су Марији Терезији септембра 1774. године.⁵

Одлука Синода, међутим, није задовољила државне власти, не само због броја предложених празника. Један од разлога незадовољства владара могла је бити и чињеница да су поједини празници које је Синод предложио за „разрешење“ били разрешени још 1769. године, или раније нису ни били заповедни.⁶ У даљем току заседања Синода захтевано је укидање још празника, а притисак државних владара ишао је највише у правцу разрешења празника посвећених Србима светитељима. Уместо њих, Синод је требало да изабере једног светитеља као *Патрона* српског народа, по моделу раније уведених римокатоличких празника посвећених свецима-заштитницима хабзбуршких држава и покрајина. Празник

³ Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима (АСАНУК), фонд Митрополитско-патријаршијски архив Б, 1774/125; Д. Руварац, *Рад синодски 1774. и 1775*, Српски Сион XIII (1903) 649.

⁴ Заповедни празници који нису били доведени у питање су: Рођење Пресвете Богородице, Св. Јован Златоусти, Ваведење Пресвете Богородице, Св. Никола, Божић, Сабор Пресвете Богородице као други дан Божића, Обрезање Господње, Богојављење, Сретење, Благовести, Рођење Јована Крститеља, Свети апостоли Петар и Павле, Преображње Господње, Успење Пресвете Богородице, Усековање главе Св. Јована Крститеља, и покретни празници Ускрс и Духови (АСАНУК, фонд Свети Архијерејски Синод (Синод), 1774/263).

⁵ АСАНУК, Синод, 1774/195.

⁶ На списку који је Синод послао Марији Терезији налазили су се, између осталих, празници слављени 1. септембра (Почетак Индикта) и 15. маја (Св. Исаија Ростовски) који су разрешени 1769. године, као и 17. април (Преподобни Зосим Соловецки) који није ни био заповедни. Датуми су наведени према старом календару.

посвећен том светитељу требало би да буде слављен као национални празник. Епископи су обавештени да је за национални празник Грка већ одређен 21. мај (према старом календару) – Свети Константин и Јелена. Пред Синод су постављени и други захтеви, међу којима и они везани за изглед будућег штампаног календара.⁷

Нису познати сви детаљи синодске расправе. Неспорно је да је притисак комесара генерала Матезена на епископе био јак. Стога је, резултат рада Архијерејског синода било разрешење 32 заповедна празника, међу којима су и они посвећени Србима светитељима.⁸ У календару је остао само један српски празник – Свети Сава, установљен на заседању Синода као национални. Од 1774. године Срби и Грци славили су као заповедне 43 заједничка и по један национални празник.⁹

Друга фаза реформе православног календара празника, међутим, није била завршена на Архијерејском синоду. Мимо одлука Синода и, према свему судећи, без знања карловачког митрополита Вићентија Јовановића Видака, 1779. године државне власти разрешиле су као заповедне празнике трећи дан Божића, Ускрса и Духова.¹⁰

Документа која представљамо у овом раду настала су током заседања Архијерејског синода 1774. године. Реч је о концептима писаним ћириличним писмом, који се чувају у Архиву Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима, у фонду Свети Архијерејски синод. Концепти нису датирани нити потписани.

Први документ насловљен је *Назнаменованије* и садржи списак непокретних заповедних празника на чије разрешење Синод у почетку није пристајао. Списак је највероватније начињен у време када је

⁷ АСАНУК, Синод, 1774/263.

⁸ Године 1774. разрешени су српски заповедни празници 24. септембар (Св. Симеон, односно Стефан Првовенчани), 4. октобар (Св. Стефан Штиљановић), 28. октобар (Св. Арсеније архиепископ), 30. октобар (Св. краљ Милутин), 11. новембар (Св. Стефан Дечански), 2. децембар (Св. краљ Урош), 10. децембар (Св. деспот Јован Бранковић), 13. фебруар (Св. Симеон Мироточиви), 15. јун (Св. кнез Лазар) и 30. јул (Преподобна мати Ангелина). Дана 9. октобра када се славио празник посвећен Светом деспоту Стефану Бранковићу, остао је заповедни празник посвећен апостолу Јакову Алфеову, а 18. јануара уместо празника посвећеног Светом деспоту Максиму, односно Ђорђу Бранковићу, слављен је заповедни празник посвећен светим Атанасију и Кирилу.

⁹ И. Точанац Радовић, *Српски календар верских празника*, 22–24.

¹⁰ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et aplissima collectio*, t. 39, ed. J. V. Marin, L. Petit, Parisiis 1907, 844.

уобличавана одлука о разрешењу 20 празника. Према томе, могао је да настане најкасније крајем августа 1774. године, будући да је већ 4/15. септембра Синод званично обавестио Марију Терезију којих 20 празника има намеру да разреши.¹¹ Списак је сачуван у два преписа. У оба су набројани празници који треба да остану заповедни и међу њима је 13 празника посвећених Србима светитељима. Само један од преписа садржи и 15 великих непокретних заповедних празника који нису довођени у питање. Ти празници су обележени знаком крста испред датума. На основу начина писања и грешака у тексту, може се закључити да је тај препис старији. Из њега је, несумњиво грешком, изостављен празник посвећен Светом Сави. На другом документу је текст преписан читко и пажљиво, са свим празницима посвећеним српским светитељима, међу којима је и Свети Сава. Међутим, из овог списка изостављено је 15 великих празника. Сматрамо да су ти празници неизоставни део саборске одлуке и они су у приређеном тексту обележени косим, италиком словима. На основу ове одлуке Архијерејског синода, у православном календару требало је да буде 50 непокретних заповедних празника. Том броју треба додати покретне празнике Лазареву суботу, Цвети, Велики Петак, Ускрс, Вазнесење и Духове.¹² Занимљиво је да ни у једном од спискова празника није наведен Свети првомученик Стефан, који је уједно и трећи дан Божића. Могуће је да је то учињено под притиском Двора који је у почетку инсистирао на разрешењу трећег дана празновања Божића, Ускрса и Духова. Од захтева се одустало током заседања Синода 1774. године, али су ти празнични дани разрешени 1779. године.

Други документ, насловљен *Примјечанија*, требало би да представља примедбе Синода на нове захтеве владара, како је назначено у уводном тексту. Међутим, према садржају реч је већином о примедбама Марије Терезије на рад Синода. Ту су констатовани и сумирани захтеви који су у међувремену стигли из Беча. Између осталог, указано је на незадовољство владара првобитном одлуком Синода да разреши само 20 празника, због чега је Њихово царско и краљевско величанство сугерисало које још празнике треба разрешити и предложило начин на који то треба учинити. Констатован је захтев да се разреше празници посвећени Србима светитељима иако је у то време Синод био чврсто

¹¹ АСАНУК, Синод, 1774/195.

¹² До краја заседања Синод је, између осталих празника, разрешио Лазареву суботу и Цвети. Они се не наводе у каснијим списковима важећих празника (АСАНУК, Синод, 1775/345; J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 741–742, 843–844).

решен да те празнике задржи. Такође је забележен захтев да Синод изабере један национални празник за Србе у Хабзбуршкој монархији, као што је то био празник Св. Константин и Јелена за Грке. У документу је наведена наредба да се у штампани календар празника обавезно уведе подела дана на седмице, са јасном назнаком седмичних и недељних дана, као и то да се укинути празници не обележавају посебним знацима. Марија Терезија учинила је и један уступак Синоду, дозвољавајући тродневно прослављање Божића, Ускрса и Духова. Према садржају, документ је могао да настане током новембра 1774. године, када је Синод наставио расправу о реформи календара.

Приређујући за штампу документа са заседања Архијерејског синода 1774. године, трудили смо се да што мање интервенишемо на тексту и што верније га пренесемо. Писање речи великим и малим словом прилагодили смо савременим стандардима, осим у начину писања назива празника који је остављен онако како стоји у оригиналу. У угластим заградама разрешене су скраћенице. Датуми празника наведени су према старом, Јулијанском календару.

Сремски Карловци, [септембар 1774. године]

Списак непокретних празника који би, према одлуци Архијерејског синода, требало да остану заповедни.

Назнаменованіе

Оныхъ праздниковъ кои въ отъ Всевысочайшихъ мѣсть, ради Восточныя греческія неунитскія церкви предложенномъ, отъ Всем[и]л[о]стивѣйше наименованнаго цесаро-кралѣвскаго комисара генералъ фелдмаршалъ лайтнанта барона отъ Маѣезень собраному Сѣноду данномъ календарѣ, или цѣло изоставлени или разрѣшени, и за будущее разрѣшится проіектирани сут, кое обаче вѣрно Благоговѣнѣйшій Сѣнодъ по должностемъ и совѣсти разрѣшити немощи почитаетъ, но много паче Ея величество отъ всем[и]л[о]стивѣйшемъ благоволеній за будущее тѣхъ празднованіе всепокорнѣйше колѣнопреклонно молити долженствуетъ.

День М[е]с[е]цъ Имена с[вя]тителя
или празника Примѣчанія и вини просимаго празнова-нія. 8.

День	М[е]с[е]цъ	Имена с[вя]тителя или празника	Примѣчанія и вини просимаго празнова-нія.
8.	<i>Септемврія</i>	<i>Рожд[е]ства Прес[ве]тѣя</i> <i>Вл[а]д[и]ч[и]цы нашея Б[о]г[оро]дици</i>	
14.	тогоже	Воздвиженіе Ч[а]стнагы Крста	
24.	тогоже	С[ветаго] Сѹмеона, Краля Сербскаго	
26.	тогоже	Преставленіе Ап[о]с[то]ла и Ев[а]нгеліста Иоанна	
4.	Октомврія	С[ветаго] Княза Стефана Щилянвича	
6.	тогоже	С[ветаго] Ап[о]с[то]ла Фомы	
9.	тогоже	С[ветаго] Ап[о]с[то]ла Якова Алфеова, и С[ветаго] ¹³ Стефана новаго Деспота Сербскаго	
18.	тогоже	С[ветаго] Ап[о]с[то]ла и Ев[а]нгеліста Луки	
26.	тогоже	С[ветаго] Великом[у]ч[ени]ка Димітріа	
28.	тогоже	С[ветаго] Арсенія Архіеп[ископа] Сербскаго	
30.	тогоже	С[ветаго] Милутина Краля Сербскаго	
8.	Ноемврія	Соборъ С[ветаго] Архістратіга Міхайла	
11.	тогоже	С[ветаго] Стефана Дечанскаго Краля Сербскаго	
13.	<i>тогоже</i>	<i>С[ветаго] Иоанна Златоустаго</i>	
14.	тогоже	С[ветаго] Ап[о]с[то]ла Филиппа	
16.	тогоже	С[ветаго] Ап[о]с[то]ла и Ев[а]нгеліста Матѳеа	
21.	<i>тогоже</i>	<i>Входъ в Храмъ Прес[ветія]</i> <i>Б[о]г[оро]д[и]ци</i>	
30.	тогоже	С[ветаго] Ап[о]с[то]ла Андреа	
2.	Декемврія	С[ветаго] Уроша Краля Сербскаго	
5.	тогоже	Преп[о]д[обнаго] Саввы ос[ве]щеннаго	
6.	<i>тогоже</i>	<i>С[ветаго] Николая</i>	
10.	тогоже	С[ветаго] Иоанна Деспота Сербскаго	
25.	<i>тогоже</i>	<i>Рожд[е]ство Г[оспо]да нашего И[суса] Х[риста]</i>	
26.	<i>тогоже</i>		

¹³ У старијем тексту пише П[реподобни].

День	М[е]с[е]ць	Имена с[вя]тителя или празника	Примѣчания и вини просимаго празднованія.
1.	<i>Јануаріа</i>	<i>Обрѣзаніе Г[оспо]да нашего И[суса] Х[риста]</i>	
6.	<i>тогоже</i>	<i>Б[о]гоявленіе</i>	
7.	<i>тогоже</i>	Соборъ С[ветаго] Крстителя и Претечи Јоанна	
14.	<i>тогоже</i>	С[ветаго] Саввы Архіеп[и]ск[о]па Сербскаго	
18.	<i>тогоже</i>	С[ветаго] Маѣима новаго Деспота Сербскаго	
25.	<i>тогоже</i>	С[ветаго] Григоріа Архіеп[и]ск[о]па Константіна Града	
30.	<i>тогоже</i>	С[ветих] тріех С[ве]тителей Василіа Великаго, Григоріа Богослова и Јоанна Златоустаго	
2.	<i>Февруаріа</i>	<i>Сретеніе Г[оспо]да нашего И[суса] Хр[и]ста</i>	
13.	<i>тогоже</i>	С[ветаго] Сѣмеона Сербскаго	
9.	<i>Марта</i>	С[ветих] Четиредесят мученикъ	
25.	<i>тогоже</i>	<i>Благовѣщеніе Прес[ве]тѣя Б[о]г[о]р[о]д[и]ци</i>	
23.	<i>Априліа</i>	С[ветаго] Великом[у]ч[ени]ка Георгіа	
25.	<i>тогоже</i>	С[ветаго] Ап[о]с[то]ла и Ев[а]нгеліста Марка	
8.	<i>Маій</i>	С[ветаго] Јоанна Евангеліста	
9.	<i>тогоже</i>	Пренесеніе мощей С[ветаго] Ніколая	
21.	<i>тогоже</i>	С[ветих] Константіна и Елени	
11.	<i>Іоніа</i>	С[ветих] Ап[осто]л[ов] Варѣоломеа и Варнавы	
15.	<i>тогоже</i>	С[ветаго] Лазара Кнѣза Сербскаго	
24.	<i>тогоже</i>	<i>Рожд[ества] С[ветаго] Јоанна Крстителя</i>	
29.	<i>тогоже</i>	<i>С[ветих] Ап[остолов] Петра и Павла</i>	
20.	<i>Іуліа</i>	С[ветаго] Пророка Или	
30.	<i>тогоже</i>	Преп. Ангеліни Деспотицы Сербскія	
6.	<i>Августа</i>	<i>Преображеніе</i>	
9.	<i>тогоже</i>	С[ветаго] Ап[о]с[то]ла Матѣиа	
15.	<i>тогоже</i>	<i>Успеніе Прес[ве]тѣя Б[о]г[о]р[о]д[и]цы</i>	
19	<i>тогоже</i>	<i>Усѣкновеніе С[ветаго] Јоанна Крстителя</i>	

(АСАНУК, Синод, 1774/236)

* * *

Сремски Карловци, [ноембар 1774. године]

Концепт са сумираним новим захтевима Марије Терезије у вези са реформисањем календара празника.

Примџчанія

Сверху оных от Ихъ цесаро-кравлев[скаго] велич[ест]ва код Греческія неунитскія церкви от части разрѣшити, от части же в' другія праздничныя дни пренести представленных праздников.

Прво: Да при оных от Сѣнода самага разрѣшити представленных 20 праздников, еще 26го октоврїа назначенный праздникъ Димитріа, 23го апрїлїа назначенный праздникъ Георгїа, 25го јаннуарїа назначенный праздникъ Григорїа и 13го ноемврїа назначенный праздникъ Јоанна Златоустаго, цѣло двигнется. Равнимъ начиномъ

Второ: 9го маја бываемый праздникъ Пренесенїа мощей Ніколаа на 6^и декемврїа пренести се, слѣдователнѣ в' день имене сего С[ве]таго купно праздневати ся имать. И егда

Третїе: Препятствїа нѣсть, неунітским в' вѣрѣ союзнимъ Грекомъ и Іллѣромъ 27го маїа бываемый Праздникъ Константіна и Елени¹⁴ оставити, но такоѣрь и Сѣноду дозволити, из оных 4го, 9го и 28го октоврїа, 11го ноемврїа, 2го декемврїа, 14го и 18го јануарїа, 13го феvруарїа, и 15го іонїа бываемых провинціалныхъ праздниковъ единъ како нарочный національный праздникъ избрати, и за еданъ особливый праздникъ опредѣлити.¹⁵ Тако прямо тому

Четверто: Да прочїи предназначенныхъ праздниковъ пренести се и каждїи сих провинціалныхъ праздниковъ с ближнимъ апостола или инаго коего праздникомъ соединити се имуть.

¹⁴ Овде је начињена случајна грешка, празник је 21. маја по старом календару.

¹⁵ Наведени су празници посвећени српским светитељима Св. Стефану Штиљановићу (4. октобар), Св. деспоту Стефану (9. октобар), Св. архиепископу Арсенију (28. октобар), Св. Стефану Дечанском (11. ноембар), Св. цару Урошу (2. децембар), Св. Сави (14. јануар), Св. деспоту Максиму (18. јануар), Св. Симеону (13. феvруар) и Св. кнезу Лазару (15. јун).

Въ коемъ пункти Ихъ велич[ест]во на послушаніе Сѵнода надѣются, да онъ сію всевысочайшую м[и]л[о]сть коею празднованіе назначенныхъ провинціальныхъ праздниковъ по мѣрѣ всевысочайше Имъ пристоящаго права недвижутъ, злѣупотребити не будетъ, но паче съ бл[а]годареніемъ признати, и с' онимъ поразумѣніемъ, по коему Ч[а]стный Сѵнодъ самъ празднкъ Стефана и Ангелины на 9ый октоврїа с' Яковомъ Алфевимъ, и праздникъ Милутина на 28. октоврїа с' праздникомъ Арсенїа соединяетъ, и сія провинціалнїя праздники пренесль такогеръ и при сихъ прочихъ покорити се и тѣмъ Всевысочайшаго Бл[а]говоленїа далше достойна себе учинити. Гдѣ прямо тому Ихъ велич[ест]во в' іавный знакъ всевысочайшїа Ихъ земле державныя м[и]л[о]сти, оныя от Ч[а]стнаго Сѵнода представленныя прочїя праздники, и ако су оны еще числомъ многїи, за сад тако оставляютъ, и неунітскимъ в' вѣрѣ союзникомъ еще далше тридневное празднованіе Рождества Хр[и]стова, Воскрс[е]нїя и Пентикостїа всемил[о]стивѣйше дозволяютъ. Само да еще далше

Пето: Она непщевателнѣ из самага погрешенїа червеною фарбою назначена имена Константина, Міхаила и Θεодора 21го маїа, и Алеџандра 29го авг[у]ста, которїи оба сїи засад невѣдомїи праздници, како праздници наметати се не имутъ, черною фарбою назначатся. Такожде

Шесто: У Календару седмиенный мееодъ всячески да уведется, и той съ јаснымъ назначеніемъ седмичныхъ и недѣльныхъ днехъ на тѣпъ произведется. Ничто менше

Седмо: От оныхъ нынѣ и прежде двигнутыхъ праздниковъ не нужно назначенныя звѣздици конечно да изгладетсе и сїи двигнутїи праздници черною фарбою, јакоже прочїи работнїи дни без различїа в' Календарь внесутся. На послѣдокъ

Осмо: Нарездует се да за содержати равно образїе имена провинціахъ или мѣстахъ цѣло и во всемъ да изоставятся, а само состоянїе или собственный характеръ с[ве]таго, есть ли пустинникъ, јеромонахъ, мученикъ, еп[и]скопъ или краль былъ, приложится.

(АСАНУК, Синод, 1774/263)

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

ИЗВОРИ – PRIMARY SOURCES

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима [Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti u Sremskim Karlovcima]

– Фонд Митрополитско-патријаршијски архив, Б [Fond Mitropolitsko-patrijaršijski arhiv, B]

– Фонд Свети Архијерејски Синод [Fond Sveti Arhijerejski Sinod]

Објављени извори – Published Primary Sources

Mansi J. D., *Sacrorum conciliorum nova et aplanissima collectio*, t. 39, ed. J. B. Marin, L. Petit, Parisiis 1907.

Sammlung aller k.k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780 [Kropatscek J. (Hg.)], B. 6, Wien 1786.

Руvaraц Д., *Рад синодски 1774. и 1775*, Српски Сион XIII (1903) [Ruvarac D., *Rad sinodski 1774. i 1775*, Srpski Sion XIII (1903)]

ЛИТЕРАТУРА – SECONDARY WORKS

Szabo F. A. J., *Kaunitz and Enlightened absolutism 1753–1780*, Cambridge 1994.

Костић М., *Гроф Колер као културнопросветни реформатор код Срба у Угарској у XVIII веку*, Београд 1932 [Kostić M., *Grof Koler kao kulturnoprosvetni reformator kod Srba u Ugarskoj u XVIII veku*, Beograd 1932]

Точанац Радовић И., *Српски календар верских празника и терезијанска реформа*, Зборник МС за историју 91 (2015) 7–38 [Točanac Radović I., *Srpski kalendar verskih praznika i terezijanska reforma*, Zbornik MS za istoriju 91 (2015) 7–38]

Isidora Točanać Radović

**THE HOLY SYNOD OF BISHOPS ON REPEALING ORTHODOX
JUSSIVE HOLIDAYS IN 1774**

Summary

During the 18th century, at the time of the reform in the Metropolis of Sremski Karlovci, the Serbian religious calendar was reformed as well. The annulment of the jussive holidays that were celebrated as non-working days was done in three steps by the Holy Synod of Bishops which was under a heavy pressure by the ruler. At the beginning of the reform in 1769, the orthodox calendar had 121 jussive holidays. After the third reduction, made in 1786, there were 29 of them left. At the time of the second reduction of orthodox holidays, which started in 1774, among the repealed holidays were those dedicated to Serbian saints. In the calendar there was only one Serbian holiday dedicated to Saint Sava, who was proclaimed the national defender.

Two documents, presented in this paper, were created during the session of the Holy Synod of Bishops in 1774. The first document contains the list of 35 jussive holidays which, in the opinion of the Bishops, must not be repealed. Among them are 13 holidays dedicated to Serbian saints. Although this was not the final solution, this decision indicates that the Synod attempted to reject demands and resist the pressures from Vienna. The second document contains mostly Maria Theresa's remarks on the former work and decisions of the Synod, as well as new requirements indicating the direction in which the reform of the orthodox calendar should continue.

Keywords: Holy Synod, calendar of religious holidays, jussive holidays, reduction of holidays, Serbs, Habsburg Monarchy, Metropolis of Sremski Karlovci, 18th century.

Чланак примљен: 30. 03. 2017.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 31. 05. 2017.

Владимир ЈОВАНОВИЋ*

Историјски институт

Београд

ДОКУМЕНТА О ФИНАНСИРАЊУ ТАЈНЕ ПОЛИЦИЈЕ КНЕЖЕВИНЕ СРБИЈЕ 1844. ГОДИНЕ**

Анстракт: Рад је посвећен настанку првих органа службе државне безбедности у Кнежевини Србији, као и оснивању нарочитог диспозиционог фонда, у циљу њиховог финансирања. Мрежа тајних агената под командом самог министра полиције Илије Гарашанина, створена крајем 1843. и током 1844. године, била је претеча установе политичке полиције, конспиративне организације чији су бројни изданци оснивани на тлу Србије и током каснијих деценија.

Кључне речи: тајна полиција, Државни савет, Попечитељство внутрених дела, Попечитељство финансија, Илија Гарашанин, Милош Обреновић, Александар Карађорђевић.

У нашој новијој историографији уврежило се погрешно мишљење да је служба државне безбедности, позната као *тајна* или *политичка* полиција, у Србији била формално установљена тек на измаку 19. века.¹ Као њен творац именован је Ђорђе Генчић, министар полиције у кабинету Владана Ђорђевића. Настала по Ивањданском атентату на Милана Обреновића, 1899. године, та институција представљала је оличење реакционарне и тајновите организације, типичне за епоху позног

* vladimir.jovanovic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Од универзалних царстава до националних држава : друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану* (Ев. бр. 177030).

¹ Једна од првих монографија у којој се као тачан датум оснивања службе безбедности узима 5. октобар 1899. године по јулијанском календару, је студија групе аутора о развоју полицијских власти у Србији током 19. и 20. века – *Министарство и министри полиције у Србији 1811–2001*, ур. М. Перишић, Београд 2002, 140.

европског монархизма. Један од кључних задатака Генчићеве тајне полиције било је сејање страха међу становништвом, у циљу заштите династије и ауторитета једног ослабљеног режима.

Нотирање противника, потказивањем и пријемом анонимних достава, као и застрашивање, била су омиљена средства против осумњичених и класично обележје «Одељења за поверљиве цели», како је гласио званичан назив тајне полиције режима Владана Ђорђевића. Посебно су српски радикали зазирали од безбедносних структура режима, оптуживани за ковање завера против владајуће династије и планирање атентата на бившег краља Милана.² Мноштво података, међутим, оповргава тврдњу да је Генчићева тајна полиција била прва «права» служба безбедности у Србији. Чињеница је да је сваки политички режим током претходна два века српске државности организовао своје нарочите безбедносне структуре, мање или више успешне.

Сасвим је друго питање, да ли је у Кнежевини и Краљевини Србији било могуће створити службу безбедности која не би представљала тек свевидеће око тренутног владара и додатни апарат репресије. Имајући у виду огроман, неретко пресудан утицај монарха на српску политичку сцену током 19. века, веома је тешко разлучити појам државне, од саме династичке безбедности. Није тајна, наиме, да је већ кнез Милош имао мноштво шпијуна, од како се докопао власти 1815. године. Он је за сваку важну информацију био спреман да плати сувим златом, па је већ 1831. у Београду поставио и свог архи-агента, у формалном звању «тајног полицаја», сумњајући у лојалност многих становника те пограничне вароши.³ Могло би се зато рећи да је он ударио темеље служби тајне полиције у Србији.

Међутим, ни сам Карађорђе Петровић није био невешт на том пољу, радо се служећи тајном доставом и помно надзирући своје политичке противнике. Он је постепено оформио и нарочит круг сопствених доушника, који су слали важне безбедносне податке у његов двор у Тополи. На основу тих дојава многи су били осумњичени, испитивани, подвргнути тортури, а поједини су и погубљени по његовом наређењу. Упамћен касније као неустрашиви војсковођа, Карађорђе је једном приликом намерно открио, у виду претње, како он има једну «тицу» која му дошаптава све што се у Србији збивало.⁴ То, наравно, није

² С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, II, Београд 1990, 122–124.

³ Б. Перуничкић, *Управа вароши Београда 1820–1912*, Београд 1970, 112.

⁴ Н. Нинковић, *Жизниописанија моја*, прир. Т. Поповић, Београд 1988, 43.

била каква софистицирана служба, већ једна приватна дворска полиција, домишљата импровизација лукавог и опрезног војда.

Иако сасвим рудиментарни, били су то створени почети безбедносних структура које су настајале на овом простору већ током прве деценије 19. века. Но, будући да је у Србији најпре била развијана лична власт господара – аутократе, а тек потом и институције самог система и државе, о државној безбедности у пуном смислу може се говорити тек по силаску кнеза Милоша с власти, 1839. године. Међутим, управо је његов каснији напор да се изнова успне на трон, као и упорни покушаји да ослаби позиције својих политичких противника, довео до наглог и сасвим неочекиваног развоја безбедносних структура у Србији током четврте деценије 19. века.

Питање је стога када и у каквој форми се по први пут јавља институција политичке полиције, као засебан инструмент скривен од очију јавности, а у исто време оделит од приватних монархових интереса. Институција сасвим нарочита управо по томе што би служила интересима саме државе, за разлику од свих дворских, династичких и приватних обавештајних мрежа, какве настају у претходном али и у потоњем периоду. Њен оснивач био је Илија Гарашанин, један од ретких политичара са јасном визијом, државник далековидих схватања и неоспорног личног интегритета. Чиновник који је у новијој историји Србије упамћен као зачетник многих корисних институција и установа, које су имале да створе услове за правилан развој модерне и ефикасне државе.

Службу тајне, политичке полиције, Илија Гарашанин развио је много деценија пре Ђорђа Генчића или краља Милана, а свега неколико месеци пошто је ступио на место министра полиције. По свему судећи, било је то већ крајем 1843. године.⁵ Стога, време оснивања службе за заштиту политичког поретка у Србији, финансирану државним новцем и под командом самог министра полиције, треба померити више од пола столећа унатраг. Разлог зашто је један тако важан податак остао скривен лако је разумљив. Радило се о конспиративној акцији од највећег значаја, будући да су позиције уставобранитељског режима већ биле на удару Милоша Обреновића и његових бројних присталица.⁶

⁵ Већ 11. октобра 1843. начелник Смедеревског округа саопштио је надлежнима да се у вароши међу противницима режима «неки шапат води», те је затражио да му се «једна тајна полиција одобри». АС, МУД, П, 1844, Деловодни протокол, No 4859.

⁶ Међу прва наређења Илије Гарашанина као новог министра полиције спада и оно од 9. октобра 1843. године, да се на сва *подозрителна* лица у земљи бодро мотри. *Преписка Илије Гарашанина, књига I, 1839–1849*, скупио и за штампу средно

Опрезан и врло суздран, Гарашанин је о свом напору да оснује мрежу тајне полиције проговорио само једном, када је државним саветницима у децембру 1844. званичним дописом покушао да предочи потребу развијања система тајне полиције. Само на први поглед незанимљив бирократски спис, представља документ од необичног значаја за развитак службе државне безбедности у Србији. Тих неколико страница, на којима Гарашанин језгровито објашњава разлоге тајновитости као и потребу издвајања веће суме златника у сврху развијања обавештајних органа, основ су механизма сваке политичке полиције. Чак је и терминологија коју је користио била испред свог времена и сасвим специфична, будући да се у широј примени јавља тек много деценија доцније.⁷

Гарашанинов план о оснивању тајне полиције био је далекосежан и своди се на намеру да сагледа и предупреди саме узроке, уместо да сузбија последице субверзивних акција противника режима. Он је сматрао да главни циљ те службе мора бити сасецање могућег династичког рата и тајних радњи Обреновића, пре но што те акције узму маха и нанесу већу штету интересима земље. Њено деловање било би превентивно, а не палијативно, кључно за спречавање превратничких предузећа и поништавање њихових последица већ у заметку. Како истиче сам творац тајне полиције, он није страховао од агитација Обреновића нити је веровао да би оне могле успети, већ је сматрао за неопходно отклонити последице које би настале услед каквих деструктивних покушаја.⁸ Тортури и прекомерном насиљу, међутим, Гарашанин претпоставља новац, познајући људску природу и необичну говорљивост коју је сјај златника могао изазвати код многих који су били умешани у политичке преврате.

Као средство за постизања циља то је свакако било елегантније, а често и ефикасније средство од прекомерне употребе силе.⁹ Но, како су

Г. Јакшић, Београд 1950, 48; В. Јовановић, *Тајна полиција Кнежевине Србије*, Београд 2012, 62–64, 67.

⁷ Сем појма *тајна полиција*, он наводи и реч *агент*, за делатника те службе.

⁸ Један од озбиљнијих покушаја те врсте био је неочекивани упад наоружане групе приврженика Милоша Обреновића у Шабац, октобра 1844, познатији као Катанска буна. Р. Поповић, *Тома Вучић-Перишић*, Београд 2003, 169–171, 173–174, 176–179.

⁹ Одбрана уставности неуставним мерама била је коначна последица такве одлуке. Тома Вучић-Перишић, мање софистициран но Гарашанин али много вичнији гушењу побуна и ућуткивању бунција, када му се један од њих пожалио да је бијен противно Уставу, доскочио му је тако што је наредио да му се на

Кнежевином управљали шкрти и преко мере штедљиви уставобранитељи, није било ни мало једноставно изборити се за своту новца коју је Гарашанин захтевао. То, између осталог, отвара питање издвајања три до четири хиљаде дуката годишње, за ондашње прилике позамашну суму и изазива потешкоће при њеном правдању. Као и сви други издаци, рачуни везани за полицијску струку увек су били предмет опсежне званичне преписке, вођене уобичајеним бирократским каналима. Од формалног предлога, упућеног Савету који одобрава званичне трошкове, као и молбе Попечитељству¹⁰ финансија које је руковало државном касом, до самог кнеза који је имао да својим потписом потврди читав тај поступак.

Дилема пред којом су стајали надлежни није била лако решива. Уколико би приметна званична преписка била примењивана и у случају конспиративних акција, то више не би била тајна служба. За њу би знало сувише људи, од самих полицијских писара, до начелника неколико одељења званичне државне управе. Опет, уколико би се толика сума нашла у рукама министра полиције без икакве контроле, онда би многи (као што јесу) могли да оптуже Гарашанина за покушај стварања државе у држави, преко сопствених агената. Чак и за тежњу ка личном успињању на српски трон. Као искусан у тим пословима, међутим, министар полиције био је сасвим реалан и јасан. Његов циљ није био да преотме власт у земљи, нити да у крви гуши обреновићевске побуне, већ да их спречава.

Гарашанин при том није тражио посебна овлашћења, како би користио ванредну силу против противника режима, већ новац којим би се куповале корисне информације и добављали безбедносни подаци, како је то и објаснио. Због тога је једна од кључних особености овог документа инсистирање министра полиције да та врста посла остане нетранспарентна, како би новчани износи које је потребно употребити за плаћање посебних агената били коришћени без уобичајених административних формалности и потешкоћа. Те радње, не само што би успориле хитност, већ би довеле у питање и конспиративност читаве акције. Гарашанин је зато инсистирао на оснивању посебног диспозиционог фонда – унапред утврђене новчане своте којом би министар располагао без икаквих трагова у каси Министарства финансија, али и без полагања рачуна Савету.

дебело месо прислони примерак устава (невелик обимом), па да се тек онда телесно казни. «Ми ћемо те бити по уставу, па нек те он чува», казао је наводно том приликом сурови Вучић. *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића 1846–1869*, прир. Д. Страњаковић, Београд 1939, 88.

¹⁰ *Попечитељство* – министарство.

Био је то један од предуслова за спровођење поверљивих и тајновитих операција, по којима се политичка полиција сасвим разликује од свих осталих грана државне управе. Међутим, радило се о опасном преседану, о одустајању од спровођења свих мера једне бирократски и на законима засноване државе, чије би се делање увек могло пратити кроз писане трагове. То решење водило би стварању парламентарних органа и дало превагу практичним над формалним разлозима, правдано ванредним околностима и притиском под којим се нова власт заиста налазила. Кључни Гарашанинов аргумент који је изнео пред саветнике, био је да безбедност отаџбине мора стајати на првом месту, а да се против противника одлучног, лукавог и спремног да употреби сва средства тајног политичког рата, мора делати свим средствима.¹¹

Намера министра полиције да бившег кнеза Милоша потуче његовим оружјем, великим количинама злата којим се могла купити свака драгоценост информација, објашњена је потребом очувања сигурности поретка која је изнад свих уобичајених правних ограничења. Но, иако је његов рад на заштити режима нерегуларним средствима био крунисан успехом, реч је свакако о значајном одступању од принципа јавне управе, о девијацији која је водила опасностима стварања разних тајновитих механизма, а под плаштом свемоћне извршне власти. Важно је напоменути да су сличне, само много софистицираније, службе политичке полиције постојале у већини европских монархија током 19. века.¹²

Иако су Гарашанинови потези били изнуђени, а конспиративан рад био једини начини да се акције Обреновића успешно сузбију, тиме је створен опасан преседан. Тај механизам касније су злоупотребљавали многи политички режими и људи са много мање скрупула, но што их је имао писац *Начертанија*. Зато, уколико се у интегритет и добре намере Гарашанина није могло посумњати, његов макијавелистички приступ постао је образац којим су се служили готово сви потоњи министри полиције у Србији. Створен је механизам за финансирања нарочитих, поверљивих послова, оних који су се махом тицали заштите поретка, династије и самог владајућег режима. Био је то темељ тајне, политичке полиције у Србији. Тај концепт Гарашанин је осмислио као нужно зло, признајући да у Кнежевини већ постоје две полиције, јавна и тајна. Упоредо са званичном полицијском струком, којом је годинама управљао

¹¹ В. Јовановић, *нав. дело*, 69, 72, 74.

¹² D. E. Emerson, *Metternich and the Political Police : Security and Subversion in the Hapsburg Monarchy (1815–1830)*, Springer Netherlands 1968, 30–53; Ch. A. Ruud, Sergei A. Stepanov, *Fontanka 16 : The Tsars' Secret Police*, University Press 1999, 4–37.

у својству министра, он је развио и нарочиту службу повереника о којој је мало ко шта знао али која је била опсежна, а у одређеним приликама и много делотворнија но униформисана полиција.¹³

Документ о коме је реч представља свежањ од петнаест међусобно повезаних аката. То је класична преписка финансијског карактера, која се током 1844. и почетком 1845. године одвијала на релацији Министарство унутрашњих дела – кнез Александар Карађорђевић – Држави савет – Министарство финансија. Њен већи део везан је за правдање ванредних трошкова у висини од 1.000 дуката које је Илија Гарашанин већ раздао међу своје поверенике и људе вољне да му одају планове које су ковале присталице Обреновића, не би ли срушили поредак у Србији. Најзначајнији део те преписке представља сасвим кратак акт министра полиције, којим саветницима објашњава разлоге који стоје иза његовог предлога да се за потребе тајне полиције на годишњем нивоу издваја сума од неколико хиљада дуката.

Предмет о систематском финансирању службе тајне полиције налази се у Архиву Србије, у фонду Министарства унутрашњих дела под сигнатуром – АС, МУД, П, 1844, V–6.

Документ је писан предвуковском азбуком, због чега је спроведена транскрипција на савремену ортографију, прилагођен важећем правопису писања великих и малих слова, одвојеног и састављеног писања речи, једначењу сугласника по звучности. Мање познате речи и објашњења дата су у напоменама, док су наше интервенције, интерполације и разрешења скраћеница означени угластим заградама.

¹³ Тиме је потврдио сазнања до којих је дошао и Никола Христић, дугогодишњи полицијски званичник и потоњи министар полиције, да је управо Илија Гарашанин био отац прве савремено организоване службе државне безбедности у Србији. Н. Христић, *Мемоари 1840–1862*, прир. В. Христић, Београд 2006, 81, 123.

*

Попечитељству внутрени дела

Известивши се из писма Совјета¹⁴ од 3. ноембра пр[ошле] год[ине] N° 1226, да је он на представленије¹⁵ Попечитељства внутрени дела издао Попечитељству финансија налог 7. маја исте год[ине] N° 524 да ово ономе неотложно изда 300 [дуката] цесар[ских] ради исплаћенија неки чрезвичайни¹⁶ и отлагања не трпећи трошкова, ја одобравам овај издатак, о чему овим Попечитељство извештавам.

BN° 1183. од пр[ошле] год[ине]
30. јануара [1]844 год[ине]
у Београду

А[лексадар] Карађорђевић

*

[Попечитељство внутрених дела] Совјету

ПN° 1609
10. марта [1]844.
у Београду

Будући је Попечитељство ово и они 300 [дуката] цесар[ских] који су му по височешем решењу од 22. декембра пр[ошле] год[ине] BN° 1438 из касе народне у име издавања награда оним лицима која би му у полицајном призренију¹⁷ услуге своје указала, издани, већ на преднаведени конач¹⁸ потрошило, но увиђајући да ће му и у напредак у име предизложеног конца једна сума потребна бити, усуђује се предстојећим високос[лавни] Совјет молити, да му пак¹⁹ на конач овај 300 [дуката] цесар[ских] да из касе народне узети може, одобрити благоизволи, а Попечитељство ће о њима у своје време точан рачун надлежној власти издати.

да се екс[педирати]²⁰ А[танасије] Ник[олић]²¹
пр[еписао] Сим[еон] Божић

¹⁴ Совјет – Државни савет.

¹⁵ Представленије – Тражење, захтев.

¹⁶ Чрезвичайне – Ванредне.

¹⁷ У призренију – У погледу.

¹⁸ Конач – Циљ.

¹⁹ Пак – Опет.

²⁰ Експедирати – Одаслати.

²¹ Атанасије Николић, начелник Полицајно-економног одељења Попечитељства внутрених дела.

*

Попечитељству внутрени дела

Попечитељство внутрени дела 10. т[екућег] ПН^о 1609. известивши Совјет, да је они 300 дуката цес[арских] који су му 22. децембра пр[ошле] год[ине] ВН^о 1438 одобрени, за давање награде оним лицима, која би му у полицајном призренију услуге своје указала, већ потрошило, молило је, да би му се на тај конач јошт онолика сума новаца издала.

У следству тога ја сам са согласијем Совјета од 14. ов[ог] Н^о 386 решио да се Попечитељству внутрени дела ради предречене потребе триста дуката цесарски из правитељствене касе изда, од који ће новаца оно бити дужно у своје време точан рачун показати, које Попечитељству ради његовог знања и управљања соопштавам.

ВН^о 516

22. априлија 1844.
у Београду

А[лексадар] Карађорђевић

*

[Попечитељство внутрених дела] Попечитељству финансија

ПН^о 1856

29. априла [1]844.
у Београду

По височајшем решењу од 22. т[екућег] м[есеца] ВН^о 516 има се Попечитељству овом, ради издавања награде оним лицима, која би му у полицајном призренију услуге своје указала, три стотине дуката цесар[ски] из касе народне издати. По овоме дакле моли Попечитељство ово похваљено Попечитељство, да му ради предречене потребе 300 [дуката] цесар[ских] одпустити изволи, од који ће новаца оно у своје време точан рачун коме надлежи показати.

*

Попечитељству внутрени дела

На захтевање Попечитељства внутрени дела од 29. прошла мес[есеца] ПН^о 1856 шиље му Попечитељство финансија 300 [дуката]

цесар[ских] на конач издања накнаде лицима, која би му услуге своје у призренију полицајном показала, и званично га моли, да квити²² своју свеху²³ суме те овамо доставити не пропусти.

KN° 1053
2. маја 1844.
У Београду

Попечитељ финансија
Полковник, кавалер,
Павле Станишић

За начелника одељенија
Казначејства²⁴, книговодител,
Стојан Ђ. Спасић
Новце примио и г[осподину] попечитељу предао
С[имеон] Божић.

*

[Попечитељство внатрених дела] Совјету

ПН° 3747
16. августа 1844.
у Београду

За разне и чрезвичајне полицајне потребе нужно је Попечитељству внатрени дела имати једну суму новаца од 100 цесарски дуката, по чему усуђује се оно молити вел[икославни] Совјет, да он решити изволи, да се толика сума новаца Попечитељству овом из касе правитељствене на предречени конач одпусти.

да се екс[педира]

*

Попечитељству внатрени дела

Поводом представленија Попечитељства внатрени дела под 16. августа тек[уће] год[ине] ПН° 3747 Совјету у том смотренију²⁵ учињено,

²² *Квита* – Признаница.

²³ *Свеху* – На име.

²⁴ *Казначејство* – Благајна.

²⁵ *У смотренију* – У погледу.

да му је за разне и чрезвичајне полицајне потребе нуждна једна сума новаца од 100 [дуката] цесар[ских] решио сам сходно мњењу Совјета од 18. ист[ог] м[есеца] N° 978 да се Попечитељству внутрени дела поменута сума од 100 [дуката] цесар[ских] поради преднаведене потребе из касе Правитељствене изда, које решеније сообштавам овим Попечитељству на надлежно његово употребленије.

BN° 1148

А[лексадар] Карађорђевић

1. септемврија 1844.

у Београду

*

[Попечитељство внутрених дела] Попечителству финансија

ПN° 4071

7. септемврија [1]844.

у Београду

На представленије Попечитељства внутрени дела под 16. августа т[екуће] г[одине] ПN° 3747 Совјету учињено, да му је за разне и чрезвичајне полицајне потребе нуждна једна сума новаца од 100 [дуката] цесар[ских] благоволила је Његова Светлост под 1. т[екућег] м[есеца] BN° 1148 решити да се на преднаведену потребу из касе Правитељствене Попечитељству овом 100 [дуката] цесар[ских] даде. О решенију овом височајшем извештавајући Попечителство ово похваљено Попечитељство умољава га, да му преднаведеног конца ради из касе своје 100 [дуката] цесар[ских] издати изволи.

да се екс[педира]

*

Попечитељству внутрени дела

Сходно височајшему решењу од 1. т[екућег] ВН^о 1148 и поискавању Попечитељства внутрени дела од 7. тек[ућег] ПН^о 4071 шиље ми Попечитељство финансија на полицајне потребе 100 [дуката] цесарски с том молбом, да похваљено Попечитељство квиту своју сверху суме исте овамо припослати изволи.

КН^о 2275

13. септемвра 1844.
у Београду
за нач[елника] Одељења
I рачуноиспитатељ
Димитрије Јокић

Попечитељ финансија,
полковник, кавалељер,
Павле Станишић

горњу суму примио
[Симеон] Божић

*

[Попечитељство внутрених дела] Попечитељству финансија

ПН^о 4352

4. јануара [1]845.
у Београду

Сверху сто дуката цесар[ски] које је Попечитељство финансија с одношенијем²⁶ својим од 13. септемвра пр[ошле] год[ине] КН^о 2275. Попечитељству внутрени дела на полицајне потребе послало, шаље му оно овде под %²⁷ приложеноу квиту ради уверенија, да је исту суму подпуно примило.

Квита

На сто дуката цесар[ски] које је Попечитељство внутрени дела с одношенијем Попечитељства финансија од 13. септемвра пр[ошле] год[ине] КН^о 2275. послате му на полицајне потребе подпуно примило, особним подписом својим сведочи.

да се екс[педира]

²⁶ *Отношеније* – Званични одговор институције једнаког административног ранга.

²⁷ *Под %* – У прилогу.

*

[Попечитељство внатрених дела] Совјету

ПН^о 5689

12. декембра 1844.

у Београду

Попечит[ељ]ство је внатрени дела по решењу Намесничества књажеског достоинства²⁸ од 16. авг[уста] пр[ошле] год[ине] N^о 141, 300 [дуката] цесар[ских], после по решењу књажеском од 22. децембр[а] пр[ошле] год[ине] BN^о 1438, [дуката] цесар[ских], за тим под 30. јануар[а] тек[уће] г[одине] BN^о 1183, 300 [дуката] цесар[ских], и на последку по решењу књажеском у согласју са Совјетом изашавшем под 1. септ[ембра] т[екуће] г[одине] BN^о 1148, 100 [дуката] цесар[ских] од Попечит[ељ]ства финансија примило, па ове је новце оним лицима издавало, која су му у полицијној струци услужност какву указала. И о издацима предречени новаца водио је рачуна долепотписани попечитељ. Сад, пак, надлежало би Попечит[ељ]ству овом о издатцима предречени новаца рачун дати, куда су сиреч²⁹ и коме исти новци издани, но будући би се овим начином она лица, којима су паре издане, обелоданили, која и даље могу важну услужност указати, а нужда са собом доноси, да се она јошт у тајности задрже, то јасно следује, да се од ови новаца (ако се целу постићи жели) не могу тако рачуни предавати као од остали правителствени новаца, и потоме је нужно да високославни Совјет начин определи и решење изда, како ће се по преднаведеном предмету поступити.

Но како Обреновићи јошт непрестано на граници нашој муте, овде новце просипају и траже, како ће људе на своју страну обратити, отечество наше усколебати, мир и поредак нарушити и тако целу своју постићи, тако и полиција наша јавна и тајна већу обазрителност изискује. Али к издржанију тајне полиције изискује се много већа сума него што је високославно Правитељство³⁰ наше до сада на тај коначу определити

²⁸ Због кризе изазване Вучићевом буном и под притиском Русије, кнез Александар Карађорђевић је 8. јуна 1843. формално поднео оставку и изабрано је привремено *Намесничество књажеског достојинства* са Стефаном Стефановићем, Лазаром Теодоровићем и Милосавом Здравковићем које је било на власти до 14. септембра 1843. године, када је кнез Александар коначно потврђен за владара Србије.

²⁹ *Сиреч* – Најзад, напoкoн.

³⁰ *Правителство* – Влада.

благоволело, а без ове и без пожртвованија³¹ знамените није у стању Попечит[ељ]ство ово агентима и посредственицима Обреновићевима у траг ући и дознати шта они раде и шта даље чинити намеравају. Ова обазрителност не указује се потребна зато што би се Попечит[ељ]ство ово бојати имало, да ће Обреновићи и њиови агенти с њиовим мутњама у стању бити превртај³² стања данашњег Правитељства произвести, него се потреба ова указује зато, да би Попечит[ељ]ство ово преко тајне полиције дознавајући покушанија агената Обреновићевима, у стању било ова предупредити и одклонити штету која се приликом овакови покушанија причињава не само правитељству, него и морољубивим житељима и отечественој трговини. И потоме кад се ово обстојателство³³ у призреније узме, онда се признати мора да се свака могућа средства употребити имају за одклонити отачаству штету, која му се причинити може. К постиженију пак ове цељи нужно је да правитељство постави Попечит[ељ]ство внутрени дела у таково положеније у коме би оно неотложно и цељи подобателно³⁴ по полицајној струци деловати могло. К овом дејствовању, по мњењу Попечит[ељ]ства внутр.[ених] дела, нужно би било, да се једна сума за ову годину одреди на издржавање тајне полиције и издавање награде оним лицима, који би по полицајној струци услужност какву учинили. И ова сума морала би стојати на расположенију доле потписаног попечитеља, од које би он или сам, или са знањем књаза на потребе полицајне по обстојателствима издавати могао, без да би дужан био високосл[авном] Совјету о томе рачун давати; јер би тек онда лица тајне полиције у тајности остати могла. По мненију Попечит[ељ]ства овог била би сума од 3000 – 4000 [дуката] годишње по обстојателствима на употребленије тајне полиције довољна. Почему и подноси Попечит[ељ]ство ово предмет овај од велике важности за отачаство високосл[авном] Совјету на размотреније и скоро решеније.

да се екс[педира] А[танасије] Ник[олић]

³¹ *Пожртвованија* – Жртвовања.

³² *Превртај* – Преврат.

³³ *Обстојателство* – Прилике, околности.

³⁴ *Подобателно* – Сходно, одговарајуће.

*

Попечитељству внутрени дела

Поводом представленија Попечитељства внутрени дела од 12. т[екућег] м[есеца] ПН^о 5689 Совјету учињено, решавам у согласију с мењењем овога од 22. т[екућег] м[есеца] N^о 1303 да се Попечитељству внутрени дела на чрезвичајне трошкове из касе Правитељствене 1000 [дуката] цесар[ски] одпусти, које решење сообштавам настојећим³⁵ Попечителствима внутрени дела и Финансија на надлежно њиово употребленије.

ВН^о 1705
22. декемвра [1]844.
у Београду

А[лександр] Карађорђевић

*

[Попечитељство внутрених дела] Попечитељству финансија

ПН^о 5689
22. декемвра [1]844.
у Београду

Његова светлост господар и књаз наш у следству представленија Попечитељства внутрени дела од 12. ов[ог] м[есеца] ПН^о 5689 благоволио је са сагласјем Совјета од 22. ов[ог] м[есеца] ВН^о 1705 решити, да се Попечитељству овом на чрезвичајне трошкове из касе правитељствене 1000 [дуката] цесар[ских] одпусти.

У следству овог решенија Попечителство ово умољава похваљено Попечитељство да му суму ову од [х]иљаду дуката цесарских из касе своје издати изволи.

да се екс[педира] А[тансије] Ник[олић]

³⁵ *Настојећим* – Именованим, истим.

*

Попечитељству внутрених дела

Сходно височајшем решенију од 22. пр[ошлог] месеца и год[ине] BN° 1705 и поискавању Попечитељства внутрени дела, од наведеног дана и год[ине] ПН° 5689 шиље му Попечитељство финансија на чрезвичажне трошкове 1000 [дуката] цесарски с том званичном молбом, да му оно сврху суме те квиту своју пошаље.

KN° 3146

10. јануара [1]845.
у Београду

Попечитељ финансија
полковник, кавалер,
Павле Станишић

горњу суму примио и г[оспод]ну
попечитељу предао Сим[еон] Божић
С[војеручно]

*

[Попечитељство внутрених дела] Попечитељству финансија

ПН° 186

15. јануара [1]845.
у Београду

Да је Попечитељство внутрени дела с одношенијем³⁶ Попечитељства финансија од 10. ов[ог] мес[еца] KN° 3146. од пр[ошле] год[ине] послати му 1000 [дуката] цесарски на полицајне потребе примило, шаље му овде под % приложену квиту с којом признаје да је поменути суму подпуно из касе похваљеног правителства примило.

Квита

На [х]иљаду дуката цес[арски] коју је суму Попечитељство внутрени дела од Попечитељства финансија по височајшем Његове Светлости решенију од 22. пр[ошлог] мес[еца] и год[ине] BN° 1705 на полицајне потребе с писмом похалителног Попечитељства од 10. јануара ове год[ине] KN° 3146 од [1]844. год[ине] подпуно примило, подписом својим и печатом сведочи.

да се екс[педира] А Ник[олић]

³⁶ *Отношеније* – Допис, акт званичног карактера, институције једнаког ранга.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

ИЗВОРИ – PRIMARY SOURCES

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

Архив Србије [Arhiv Srbije]

– Министарство унутрашњих дела, II, 1844, Деловодни протокол [Ministarstvo unutrašnjih dela, P, 1844, Delovodni protokol]

Објављени извори – Published Primary Sources

Нинковић Н., *Жизниописанија моја*, прир. Т. Поповић, Београд 1988 [Ninković N., *Živniopisanija moja*, прир. Т. Popović, Beograd 1988]

Преписка Илије Гарашанина, књига I, 1839–1849, скупно и за штампу средно Г. Јакшић, Београд 1950 [Preписка Ilije Garašanina, књига I, 1839–1849, skupio i za štampu sredio G. Jakšić, Beograd 1950]

Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића 1846–1869, прир. Д. Страњаковић, Београд 1939 [Uspomene i doživljaji Dimitrija Marinkovića 1846–1869, прир. D. Stranjaković, Beograd 1939]

Христић Н., *Мемоари 1840–1862*, прир. В. Христић, Београд 2006 [Hristić N., *Memoari 1840–1862*, прир. V. Hristić, Beograd 2006]

ЛИТЕРАТУРА – SECONDARY WORKS

Emerson D. E., *Metternich and the Political Police : Security and Subversion in the Hapsburg Monarchy (1815–1830)*, Springer Netherlands 1968, 30–53.

Ruud Ch. A., Sergei A. Stepanov, *Fontanka 16 : The Tsars' Secret Police*, University Press 1999, 4–37.

Јовановић В., *Тајна полиција Кнежевине Србије*, Београд 2012 [Jovanović V., *Tajna policija Kneževine Srbije*, Beograd 2012]

Јовановић С., *Влада Александра Обреновића*, II, Београд 1990 [Jovanović S., *Vlada Aleksandra Obrenovića*, II, Beograd 1990]

Министарство и министри полиције у Србији 1811–2001, ур. М. Перишић, Београд 2002 [Ministarstvo i ministri policije u Srbiji 1811–2001, ур. M. Perišić, Beograd 2002]

Перуничич Б., *Управа вароши Београда 1820–1912*, Београд 1970 [Peruničić B., *Uprava varoši Beograda 1820–1912*, Beograd 1970]

Поповић Р., *Тома Вучић-Перишић*, Београд 2003 [Popović R., *Toma Vučić-Perišić*, Beograd 2003]

Vladimir JOVANOVIĆ

DOCUMENTS ABOUT FINANCING OF THE SECRET POLICE OF
THE PRINCIPALITY OF SERBIA IN 1844

Summary

The information about the financing of the state security service of the Principality of Serbia from 1844 represents a rare and precious trace about the conspiratory activity of Police Minister Ilija Garašanin. Known as the writer of the document called *Načertanije*, the experienced Police Minister was inclined to bold and innovative solutions. The same year when the secret programme of the unification of Serbian lands was created, Garašanin proposed to the State Council, as the most influential political body in the country, to allocate a sum of three–four thousand ducats annually. This amount was to be used to finance a special service of the secret police tasked primarily with protecting constitutionality and preventing coup d'état plans of the recently overthrown Obrenović dynasty. This was the inception of the institution of the political police, a secret service which existed in the majority of other European monarchies of the time.

Keywords: secret police, State Council, Department of Interior, Department of Finance, Ilija Garašanin, Miloš Obrenović, Aleksandar Karađorđević.

Чланак примљен: 30. 03. 2017.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 25. 05. 2015.

Данијел РАДОВИЋ*

докторанд

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

Београд

ГЕОРГ РОЗЕН О СИТУАЦИЈИ У СРБИЈИ 1867–1869. ГОДИНЕ**

Анстракт: У раду је приказан и анализиран текст извештаја Георга Розена, генералног конзула Пруске у Београду, из 1869. године, под називом „Јасан приказ стања и дешавања у Кнежевини Србији након октобра 1867“. Текст се чува у Политичком архиву Министарства спољних послова СР Немачке. Документ је значајан јер описује унутрашњу политичку ситуацију и спољни положај Србије у периоду од краја 1867. до почетка 1869. године из угла званичног пруског дипломатског представника.

Кључне речи: Георг Розен, кнез Михаило Обреновић, Илија Гарашанин, Николај Павлович Шишкин, Србија, Пруска.

Пруска је након победе у рату са Аустријом 1866. године постала водећа сила у немачком свету. Као епилог тог сукоба створен је Севернонемачки савез под вођством Пруске. Још једна од последица сукоба било је нагло заоштравање односа званичног Берлина и Француске. Уз то, постављало се и питање евентуалног реваншизма Аустрије након пораза у рату. Сустрет француског и аустријског цара, Наполеона III и Франца Јозефа, августа 1867. у Салзбургу, иако се формално тицао пре свега Источног питања, природно је изазвао подозрење код пруског

* danijel.radovic89@gmail.com

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја *Српска нација – интегративни и дезинтегративни процеси* (Ев. бр. 177014).

канцелара Отоа фон Бизмарка.¹ Још пре и током рата са Аустријом 1866. године, Бизмарк је озбиљно размишљао о диверзији Мађара и словенских народа у оквиру Хабзбуршке монархије уперене против Беча. У оквиру тог плана важна улога припала би и Србији. Међутим, мисије фон Пфуља и Тира, које су имале за циљ да придобију кнеза Михаила и председника владе Илију Гарашанина за учешће у евентуалном устанку, наишле су на негативан одговор.² Састанак у Салзбургу, те Источно питање које је након почетка Критског устанка 1866. године увелико било отворено, за пруску дипломатију захтевало је личност од поверења у Београду. Средином октобра 1867. у престоницу Србије је као конзул Севернонемачког савеза стигао Георг Розен.³

Георг Фридрих Вилхелм Розен (1821–1891) по занимању оријенталиста, у дипломатску службу Пруске ступио је веома рано. Године 1844. постављен је за драгомана при пруској амбасади у Цариграду где је остао до 1853. године, када је наименован за конзула у Јерусалиму. На том положају остао је тринаест година. Године 1866. и 1867. у два тома објавио је своје најзначајније дело о историји Османског царства од 1826. до 1856. године.⁴ Исто га је највероватније препоручило за нову дипломатску службу у Београду. Према писању Албрехта Рајсвица, Бизмарку је у Београду била потребна личност која неће настојати да самоиницијативно води високу политику, већ која ће као „сеизмограф“ на „вулканском тлу“ Балкана у Берлин слати поуздане извештаје.⁵

Бизмарк је био заинтересован да ли Србија поседује могућност да изазове устанак у Војној граници, у случају да дође до рата у коме би Аустрија узела учешће на страни Француске. Већ првих дана након доласка у Београд, Розен је кренуо у озбиљне преговоре са Антонијем Орешковићем, повереником Илије Гарашанина. Кнез Михаило се није

¹ Ћ. Попов, *Грађанска Европа (1770–1871)*, друга knjiga, *Politička istorija Evrope*, Novi Sad 1989, 372–376; А. Дž. Р. Тејлор, *Borba za prevlast u Evropi 1848–1918*, Sarajevo 1968, 190–192.

² Опширније: Д. Леовац, *Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила (1860–1868)*, Београд 2015, 152–153; Г. Јакшић, В. Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила (први балкански савез)*, Београд 1963, 258–267.

³ Исто, 427.

⁴ *Die Geschichte der Türkei von dem Siege der Reform im Jahre 1826 bis zum Pariser Traktat vom Jahre 1856*, Leipzig 1866, 1867. Од осталих његових дела важно је издвојити *Die Balkan-Haiduken*, Leipzig 1878, те дело које је објавио анонимно под насловом *Die Beziehungen d. Serbenvolkes zu Rußland*, 1878.

⁵ J. A. von Reisswitz, *Belgrad–Berlin. Berlin–Belgrad 1866–1871*, München, Berlin 1936, 99–100.

противио разговорима са Розеном и секретаром пруског посланства Лобером, али је инсистирао да их води Гарашанин лично. Орешковићева индискреција довела је до тога да за преговоре сазнају аустријске пограничне власти, што је кнез Михаило искористио као главни разлог да отпусти Илију Гарашанина са места председника владе.⁶ Модификација у начину даљег спољнополитичког деловања кнеза Михаила последњих месеци његове владавине, изазване пре свега заокретима у источној политици Француске, Хабзбуршке монархије и Русије, захтевале су и прецизне Розенове извештаје Берлину.⁷ Убиство кнеза у Топчидеру 10. јуна 1868. године и ситуација у Србији након тога били су догађаји од прворазредног значаја у знатно ширем контексту од Балкана. Рајсвиц је приметио да су управо у том периоду Розенови извештаји доживели свој зенит.⁸

Документ који предајемо на увид јавности носи назив „Јасан приказ стања и дешавања у Кнежевини Србији након октобра 1867“ (*Uebersichtliche Darstellung der Zustände und Begebenheiten in Fürstenthum Serbien seit Oktober 1867*). Написан је на 34 стране и налази се као прилог поверљивом президијалу који је Розен 10. јануара 1869. из Београда упутио Бизмарку. Извештај није у потпуности напознат историографији јер га је за писање свог дела користио Албрехт фон Рајсвиц. Овај документ је значајан јер представља опширан преглед најважнијих дешавања из унутрашње политике и спољног положаја Србије. Да се ради о значајном извештају указује и то што је, највероватније по Бизмарковој одлуци, разаслат најважнијим дипломатским представништвима Пруске по Европи.⁹ Писање овог прегледа Розен је правдао тиме да је, у том тренутку, дошао до јасније слике о догађајима који су претходили, те да је тиме желео да исправи недостатке у ранијим президијалима.¹⁰ Извештај се чува у Политичком архиву Министарства спољних послова СР Немачке у Берлину (*Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes*). Налази се у оквиру фонда Министарства спољних послова Немачког царства (*Auswärtiges Amt des Deutschen Reiches*), у фасцикли под називом Acta

⁶ Д. Леовац, *нав. дело*, 273–274.

⁷ О политици кнеза Михаила последњих месеци његове владавине опширније: С. Рајић, *Спољна политика Србије (1868–1878), између реалности и очекивања*, Београд 2015, 53–64; Д. Леовац, *нав. дело*, 265–288.

⁸ J. A. von Reisswitz, *op. cit.*, 142.

⁹ Прослеђен је у Париз, Брисел, Лондон, Петроград, Беч, Фиренцу, Цариград, Атину и Букурешт. *Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (=РА АА)*, R 12077, Rosen an Bismarck, Belgrad, 10. Janner 1869, vertraulich.

¹⁰ *Ibidem*.

concernant les Affaires Serviennes, са сигнатуром R 12077, у којој се чувају дипломатски извештаји од новембра 1868. до маја 1869. године.

Розенов рукопис је значајан јер приказује којим догађајима је посвећена нарочита пажња, те каквим је, у том тренутку, информацијама располагао званични дипломатски представник једне велике силе. Хронолошки извештај обухвата период од пада Илије Гарашанина са места председника владе у јесен 1867. до тренутка када је писан: тачније 8. јануара 1869. године. Ради прегледности Розен, је свој приказ поделио на деветнаест поглавља. У сваком од њих посебно је разматрао најважније политичке догађаје који су се издешавали у Србији у том периоду. Паду Илије Гарашанина посветио је доста пажње, иако није писао о сопственој улози у том догађају. Сасвим логично ако се узме период који је обрађивао, кнез Михаило, његова политика, његово убиство и последице тог догађаја заузимају централно место. Избор Милана Обреновића за кнеза и његовог Намесништва, суђење убицама те сазивање и рад Уставотворног одбора, са којим и завршава спис, била су само нека од питања која је настојао да прикаже. Осврнуо се и на политику великих сила према Србији. Највише простора посветио је дипломатији Русије, посебно активности његовог колеге Николаја Петровича Шишкина, којег је са посебним жаром критиковао.¹¹ Питања панславизма или јужнословенства, те, према Розену, два виђења националне политике Србије оличене у кнезу Михаилу и Уједињеној омладини српској, суштински су била најважнија. То су свакако била питања која су највише занимала Берлин.

Документ је у оригиналу писан канцеларијским курентом. Јавности га предајемо у оригиналу, транскрибован на латинично писмо и без прилагођавања савременом немачком правопису. Подвучене речи су саставни део оригинала. Минималне интервенције које смо извршили означене су угластим заградама. Напомене означене звездицом саставни су део оригинала. Сви датуми у тексту су по новом календару.

¹¹ Анимозитет према Русији и њеној политици на Балкану је код Розена постојао још пре доласка на место конзула у Београд. Односи са руским конзулом Шишкином од првог дана су били лоши. Крајем 1874, у такозваном Београдском етикетном спору, дошло је до дипломатског инцидента који је иницирао сам Розен, између њега и Шишкина. Иако се формално радило о питању права и положаја страних дипломатских заступника у Србији, читав спор био је само рефлекс лоших односа између Немачке и Русије у том тренутку. Розен је наредне године смењен са места генералног конзула у Београду. J. A. von Reisswitz, *op. cit.*, 99–101; С. Рајић, *нав. дело*, 358–361.

* * *

Uebersichtliche Darstellung
der Zustände und begebenheiten im fürstenthum Serbien
seit Oktober 1867

I Ueberschätzung der bedeutung des Fürstenthumes und ihre Ursachen.

Der Spätherbst 1867 fand Serbien in einer seine wirkliche bedeutung weit hinter sich zurücklassenden Weltgeltung. Im Jahre 1866 hatte die Niederlage von Königgrätz seinen gefürchtesten Gegner nach der Ansicht der serbischer Staatsmänner auf immer unschädlich gemacht, und in Jahre 1867 war die Pforte durch politische Constellationen genöthigt worden, ihren letzten halt am serbischen Territorium, die Festungen, der Landesregierung preis zu geben. Außerdem hatte die, auf nationale Einheit und Unabhängigkeit gerichtete jugoslawische Propaganda in Bulgarien, Bosnien, der Herzegowina, in Croatien und der serbische Woïwodina in dem Fürstenthum ihren Einigungspunkt gefunden; österreichische Offiziere süd=slawischen Ursprungs, darunter solche, die im ihrer Sphäre, eines gewissen Ansehens genossen, (Orešković¹²) suchten um Eintritt in den serbischen Kriegsdienst nach, bulgarische Jünglinge fanden sich zugleich in Belgrad zu militairischen Ausbildung ein, um dann in ihrer Heimath die revolutionairen Elemente taktisch organisiren zu können, und geheime Gesellschaften, so hieß es, brachten von den Partheigenossen aus allen verwandten Stämmen einen in die Hände der belgrader Regierung gelegten Fond für nationale Zwecke zusammen. Auch im Innere Serbiens waren die Aspecten günstig. Zum ersten Male besaß das Land eine auf gesetzlichem Wege, kraft eines vom Volke anerkannten Erbrecht zur Regierung gelangten Fürsten, der, ein Sproß des allgemeiner Popularität gemißenden Hauses Obrenović und ebenso reich wie patriotish, nicht blos den Willen sondern auch die Fähigkeit besaß seine Nation vorwärts zu bringen; unter ihm stand an der Spitze der Geschäfte der alte Freiheitskämpfer Garašanin¹³, ein Mann, dem das Volk nicht nur hohe politische Einsicht, sondern auch unverbrüchliche Ehrlichkeit und Rechtschaffenheit beilegte und der deshalb des Vartrauen uns

¹² Антоније Орешковић (1823–1906), официр. Године 1862. ступио у српску војску као пешадијски мајор.

¹³ Илија Гарашанин (1812–1874), државник. Два пута министар унутрашњих дела 1843–1852 и 1858–1859, као и министар иностраних дела 1852–1853 и 1861–1867.

aller bevölkerungsschichten genoß. Auch den anderen Ministern glaubte man guten Willen und Einsicht nicht absprechen zu dürfen; der alte Partheihader schien vergessen, die nächsten Angehörigen der vertriebenen Dynastie Karadjordjević nahmen ausgezeichnete Posten in der Nähe des Fürsten ein, die Finanzen waren in guter Ordnung, es schien, als ob, in der Justizpflege, der Schule und sonst allerdings noch bestehende Uebelstände den Bemühungen einer erleuchteten Regierung bald würden weichen müssen.

II Entlassung Garašanin's. Seine Nachfolger.

Um so überraschender war für das hiesige Publicum ein Schlag, durch, ein wesentliches Glied aus jener Kette gutes verheißender Elemente ausgestoßen wurde; am 15 November 1867 entließ Fürst Michael¹⁴ den Minister-Präsidenten Garašanin und berief den seitherigen Agenten Serbiens zu Constantinopel, Ristić¹⁵, an seine Stelle. Die Gründe dieses Schritts, damals ein Räthsel, liegen jetzt klar zu Tage; Garašanin berauscht von den Ueberschwänglichkeiten einer theilen Presse und um alles in der Welt sein Vaterland in die antizipirte Machtstellung hineinzubringen wünschend, hatte den Plan gefaßt, unter momentanem Aufopfern der Serbischen Selbstständigkeit sich der Hülfe Rußlands gegen Oesterreich und die Pforte zu versichern, und zwar dies in der Erwartung, daß nachher Preußen den überwiegenden Einfluß der nordischen Großmacht auf das mit ihrer Hülfe zur bedeutung gelangte Reich nicht dulden und demselben zur Wiedererlangung seiner Unabhängigkeit behülflich sein werde. Dieser, weder durch seine Einfachheit, noch durch seine Moralität ausgezeichnete Plan war dem Fürsten Michael bedenklich erschienen und hatte zum Bruche zwischen ihm und seinem Minister geföhrt.

Der Nachfolger des letzteren, Ristić, durch seine Thätigkeit in der Festungsfrage auch in weiteren Kreisen bekannt geworden, war außer Garašanin der einzige serbische Diplomat, dessen Leistungsfähigkeit erprobt und der im Volke beliebt war. Gleichwohl führte seine Ernennung nicht zum Zeile, weil er eine radikale Umgestaltung des Ministeriums begehrte, auf, welche der Fürst nicht einging, weil er mit zuviel Pietät an seinen alten Ministern hing, um sie durch neue ersetzen zu wollen. Kaum eingetreten wurde

¹⁴ Михаило Обреновић (1823–1868), кнез Србије 1839–1842 и 1860–1868.

¹⁵ Јован Ристић (1831–1899) државник; дипломатски агент Србије у Цариграду 1861–1867; министар иностраних дела 1875, 1876–1878; председник владе и министар иностраних дела 1867, 1873, 1878–1880, 1887; члан Намесништва кнезу Милану Обреновићу 1868–1872, и краљу Александру Обреновићу 1889–1893; председник Српске краљевске академије 1899.

Ristić daher den 4^r December 1867 wieder entlassen, und durch den rechtschaffenen, aber wenig bedeutenden Petronievic¹⁶, als Minister der auswärtigen Angelegenheiten ersetzt. Das serbische Cabinet zählte nunmehr nach keiner Seite eine sonderliche Capacität zu seinen Mitgliedern. Die eigentlichen Regierungsgeschäfte wurden zwischen dem Fürsten und dem Kriegsminister¹⁷ Obersten Blasawatz¹⁸, bisweilen mit zuziehung des Senatspräsidenten Marinovic¹⁹ abgemacht und die Minister sanken thatsächlich zu der Stellung von bureauxchefs hinab.

III Vorstellungen dreier Großmächte gegen die serbische Rüstungen.

Der Sturm welchen fürst Michael als Folge von Garašanin's abenteuerlicher Politik voragesehen hatte, ließ sich durch das mit diesen Staatsmann gebrachte Opfer nicht mehr beschwären. Erst England, dann Frankreich und endlich Oesterreich ließen ihre Vorstellungen wegen der Serbischen Rustungen machen, aus denen hervorging, daß man sich von Serbien einer unliebsamen Störung des Weltfriedens versach. Hätten sich jene Mächte etwas weniger um die unaufhörlich in vielen Blättern Ungarns und Oesterreichs u[nd] s[o] w[eiter] erscheinenden großspracherichen Telegramm und etwas mehr um die reelle Statistik Serbiens, sowohl in finanzieller, wie auch in militarischer beziehung bekümmert, ~~da~~ so²⁰ würden sie sich trotz der betrachtlichen Waffenanschaffungen wahrscheinlich jene Mühe erspart haben. So gern die Serben ideell in ihren gewaltigen Entwürfen schwelgten, so ließ sich doch kaum erwarten, daß sie an die factische Ausführung gehen würden, ohne die wirklichen Verhältnisse in Erwägung zu ziehen. Die mit der von den drei Großmächten ergriffenen Maßregel dem fürstenthum zu Theil gewordene beachtung, war sicher der hiesigen Regierung mehr schmaichelhaft als erschreckend und unangenehm. Der Fürst persönlich war zufrieden eine solenne Bestätigung seiner Auffassung der Garašaninschen Politik zu erhalten. Das

¹⁶ Милан Петронијевић (1830/31–1914) политичар; посланик Србије у Цариграду 1859–1861; министар иностраних дела 1867–1868; члан Државног савета.

¹⁷ Накнадно дописано.

¹⁸ Миливоје Петровић Блазнавац (1824–1873), официр и политичар; министар војни 1865–1868; члан Намесништва малолетном кнезу Милану Обреновићу 1868–1872; председник владе и министар војни 1872–1873.

¹⁹ Јован Мариновић (1821–1893), државник; министар финансија 1856–1857; председник Савета 1861–1873; председник владе и министар иностраних дела 1873–1874.

²⁰ Накнадно дописано.

belgrader Cabinet entnahm mit Stolz dem Schritte der Mächte die seinen Entschlüssen beigelegte Wichtigkeit. Es ist demnach nicht zu verwundern, daß der Fürst sich mit Würde den hiesigen Vertretern der Mächte gegenüber aus der Sache zog, während das Ministerium, seiner günstigen Lage sich bewußt, in den hiesigen subventionierten Blättern über die turkophilen Vertreter jener Mächte spötteln ließ. Erreicht wurde insofern nichts als die unmittelbare Verwirklichung der Garašaninschen Plane schon vorher aufgegeben worden war, und dennoch die Regierung-theils aus Eitelkeit, theils um die an der unteren Donau bestehende Gährung für günstigen Zeiten zu erhalten, das (bis auf den heutigen Tag fortdauerende) bramabasieren in Telegrammen und Zeitungen artikeln nicht aufgab.

IV Annäherung des Fürsten an den Englischen, Zerwurfniß mit dem Russischen General-Consul. Bedeutung Garašanin's für Rußland.

Unter den Vertretern der remonstrirenden Mächte war Einer, an dessen guter Meinung dem Fürsten besonders gelangen war, nämlich der englische General-Consul Longworth²¹, ein Mann, der sich bis dahin hauptsächlich durch schroffe Gegnerschaft gegen die serbische Entwicklung und Vorliebe für die Türken bemerklich gemacht hatte. Seinen Zweck erreichte der Fürst einigermassen, indem er sich Longworth gegenüber mit großer Offenheit über die Schwierigkeiten seiner Stellung zu²² Rußland gegenüber aussprach und nach kurzer Charakterisirung des Unterschiedes zwischen Panslawismus und Jugoslawismus ihm versicherte, daß der Natur der dinge nach Niemand weniger panslawistisch sein könnte, als der serbische Souverän, d[as] h[eißt] als der von den panslawistischen Tendenzen in seiner Existenz selber bedrohte Mittelpunkt des Südslawenthums. Der Fürst machte um so mehr ein bedürfniß fühlen, sich dem trotz politischer Antipathie wegen seines ehrenwerthen Charakters in hohem Ansehen stehenden britischen Consul zu nähern, als er eben vorher mit dem russischen Consul im ein, nur äußerlich überkleistertes Zerwürfniß gerathen war und sich unter den übrigen Consule keiner fand, den der Fürst zum Mitwisser seiner Weißhelligkeiten mit der Stammverwandten Großmacht hätte machen mögen. In dem Handel mit Herrn Schischkine²³ hatte es sich um die Wiedereinsetzung Garašanin's gehandelt, welche russischerseits dringend gewünscht wurde und von dem General-Consul bei einer Audienz mit Ungestüm, ja unter Verletzung des dem Landesherrn gebührenden Respects verlangt, vom Fürsten aber auf das bestimmteste abgelehnt worden war.

²¹ Џон Аугустус Лонгворт, британски конзул у Београду (1860–1875).

²² Накнадно дописано.

²³ Николај Павлович Шишкин (1830–1902), руски конзул у Београду (1863–1875).

Wessen sich Rußland von Garašanin versach, oder welche ihn thatsächlich bürgschafften seiner russenfreundliche Gesinnung er gegeben, darüber liegen weniger Thatsachen, aber um so mehr Andeutungen vor, daran Auszählung hier zu weit führen würde. Der Exminister war sicher für Rußland ein sehr Bequemer serbischer Staatslenker, da er bei allen Regierungs vorkommnissen seiner Inspationen ins Geheim aus dem russischen Generalconsulat halte und sich dabei öffentlich mit eben so viel beherrlichkeit wie Geschik als den Chef einer französelenden Parthei unter der fürstlichen Beamtensschaft Frankreich, durch diese angebliche Abhängigkeit in seiner Eitelkeit geschmeichelt, und über dies unklar in betreff der in Serbien zu verfolgenden Zeile sah seinen angeblichen Klienten Thaten nach, die es Harnisch gebrach haben würden, wenn ihr Urhaber als Russenfreund gegalten hätte; die russische Regierung aber opferte gern den Schein, da sie ~~die~~ ^{die} des²⁴ Masenheit gewahrt sah. Fürst Michael hatte die Ueberzeugung, daß Garašanin ein der haupttreinbfedern der Umwälzungen gewesen sei, von denen Serbien bis dahin periodish heimgesucht worden, er betrachtete ihn als einen der wichtigsten Theilnehmer an den Intriguen, die zur Vertreibung des Fürsten Alexander²⁵ gehört hatten und glaubte einem änlichen Schiksal entgegensehen zu müssen, wenn er ihn in seiner einflußreichen Stellung beließe.

V Critik des Vorgehens Rußlands zu Gunsten Garašanin's.

Meines Erachtens beging Rußland, indem es ein zu großes Gewicht, auf die Wiedereinsatzung Garašanin's legte, einen Fehler. Mag nie jedes Cabinet das Recht haben, sich zu der Entwicklung eines Nachbarstaats so zu stellen, wie es den einigen Interessen genehm erscheint – ist jene Stellung eine ungünstige und der Nachbarstaat wird darauf aufmerksam, dann is sicher große Vorsicht geboten. Indem Herr Schichkine in der bewußten Angelegenheit den letzten Trumpf auspielte und dennoch unterlag, bewies er nicht nur, daß er sich in dem den Serben angelegten Maßstabe geirrt hatte, sondern er weigte sie zu einem Nachdenken, zu einem Sich-selber-klar-werden über die Ziele der Russischen Politik, welches zu vermeiden wohl klüger gewesen wäre. Die damit den Serben zu Theil gewordene Einsicht, welche mehr und mehr an die Stelle der alten unklaren, jedoch respectvollen Schau trat, hat zu Herrn Schischkins's vielleicht in diesem Augenblick in Petersburg nicht gern gesehenen Isolirung geführt. Gebildete Serben gestehen gern zu, daß sie der Russischen Waffenhülfe und den russischen Friendesschlüssen mit der Pforte

²⁴ Накнадно дописано.

²⁵ Александар Карађорђевић (1806–1885), кнез Србије 1842–1858.

den wesentlichen Theil der von ihnen errungenen Selbstständigkeit verdanken, sie erkennen an, daß von allen Mächten nür die Russen ihnen behülflich gewesen. Wir haben, heißt es dann, Rußland höher zu schätzen als andere Mächte; aber bis zum Selbstmord (hinnahmen des rüssischen Candidaten für den serbischen Thron, Nicolas²⁶ von Montenegro) darf unsere dankbarkeit nicht gehen! – Sogar noch ein eventueller Nachfolger Schischkins´s dürfte unter den Folgen jenes Mißgriffs zu leiden haben.

VI Stellung Serbiens zum Wiener Cabinet. Durch ungarischen Einfluß bewirkte Annäherung.

In seinen Antworten an der österreichischen und französischen General-Consul hatte sich Fürst Michael (resp[ektive] der Minister der Außern) darauf beschwänkt, den Umfang der von den betreffenden Mächten übel vermerkten Rüstungen in Abrede zu stellen, dabei aber sich nicht herbeigelassen, irgend welche Versprechungen wegen seines Wohlverhaltens zu leisten. Um so überraschender waren die freundlichen Worte, mit denen der österreichische Reichkanzler von Beust²⁷ in dem bald darauf erschienenen Rotbuche der Verhältnisse des Fürstenthums zum Kaiserstaat gedachte. In der That war damals der Causalnexus dieser serbischerseits so wenig verdienten Annäherung des Wiener Cabinets unerfindlich; jetzt läßt sich kaum bezweifeln, daß sie dem Einfluß der Ungarischen Regierung zu verdanken war. Bei den intimen persönlichen Beziehungen des Fürsten Michael zu verschiedenen ungarischen Magnaten halte ich es Mindestens für möglich, daß man schon zu Anfang des vorigen Jahres in Pest eine Ahnung von den Mishelligkeiten des hiesigen Hofes mit Rußland hatte und zu einem freundnachbarlichen Verständiß auf der Basis einerseits des magyarischen, anderseits des particularistisch (süddonauwischen) serbischen Interesses, sowie des dynastischen der Obrenović´n zu gelangen glaubte. Da man in einem solchen Verständniß einen Halt gegen des gefürchtete Um-sich-greifen panslawistischer Tendenzen in Südungarn hat, so ist begreiflich, daß auf sein Zustandekommen einen großen Werth legte, welcher Umstand seine erste Bethätigung mittelst der Abberufung des hiesigen, an Charakter und Einsicht gleich schwachen k[eiserlich und] k[öniglichen] Generalkonsuls Lenk²⁸ und der ersetzung

²⁶ Никола Петровић Његош (1841–1921), књаз (1860–1910) и краљ (1910–1918) Црне Горе.

²⁷ Фридрих Фердинанд фон Бајст (1809–1886), гроф и аустријски државник; министар спољних послова Хабзбуршке монархије 1866–1871.

²⁸ Аугуст Ленк фон Волфсберг (1821–1899), аустријски дипломата, конзул Хабзбуршке монархије у Београду 1866–1868.

desselben durch einen gebildeten jungen Magyarischen Adligen, Herrn von Kallay²⁹ erhielt.

VII Die Mission des Zukić³⁰ nach Wien in Sachen der Consularjurisdiction.

Bevor indessen dieser hier eintraf, fand, wie es heißt, auf Anregung von Frankreich, sicher aber in Folge der unerwartet freundlichen Äußerungen des Rothbuchs über Serbien, auch von hier ein entgegenkommender Schritt bei dem österreichischen Hofe statt. Am 13ten Februar wurde der Finanzminister Zukić in besonderer Mission nach Wien geschickt, um 1) wegen Abschlusses einer Postconvention zwischen Oesterreich und Serbien 2) wegen alsbaldiger Aufhebung der auf der Pforten-Capitulationen berufenden Consularjurisdiction zu unterhandeln. Es war schon Seitens des Kaiserlichen Cabinet ein Zugeständniß, wenn es Serbien gestattet wurde, sich überhaupt mit ihm direct durch einen Abgesandeten in Verbindung zu setzen, während nach strangen Recht die Vermittelung des türkischen Gesandeten als Verteters der Sauserainen Macht hätte nachgesucht werden müssen. Auch konnte es wohl der Pforte nicht eben gefallen, Oesterreich mit einem ihrer Vasallenstaaten in Verhandlungen über eine Modification der Verträge treten zu sehen, welche sie für Theile der Monarchie abgeschlossen. Indessen über die besagte Eingangs concession ging der Erfolg nicht hinaus; herr Zukić kehrte nach zweimonathlicher Abwesenheit nur mit unbestimmten Hoffnungen nach Belgrad zurück, nach dem ihm nicht einmal zur Enwicklung seiner Gründe Gelegenheit geboten war. Die fragliche Angelegenheit wurde einseitig von der österreichischen Regierung einer bearbeitung unterzogen, welche, so heißt es, seitdem den Schneckengang durch die buroaus der vershiedenen Gewalten von Oesterreich-Ungarn angetraten hat.

VIII Die Mission der Ristić nach Berlin und Petersburg.

Zum Mindesten hatte Serbien sich von Oesterreich, dem vorzugsweise bei der Jurisdictionfrage interessirten Nachbarstaat, kein abschlägliche Antwort geholt, und dieser Umstand, verbunden mit der Hoffnung, daß den Zögerungen des Wiener Hofes durch einen äußerlichen moralischen Anstoß

²⁹ Бењамин Калај (1839–1903) аустроугарски дипломата и политичар; дипломатски представник Хабзбуршке монархије у Београду 1868–1875; заједнички министар финансија Аустроугарске и управник Босне и Херцеговине 1882–1903.

³⁰ Коста Цукић (1826–1879) дипломата и политичар; министар финансија 1861–1868; посланик Србије у Букурешту 1869–1874; посланик Србије у Бечу 1874–1879.

ein Ende gemacht werden könne, ermutigte dem fürsten, nun gleich auch bei den übrigen Großmächten analoge Anträge zu stellen. Zu den Verhandlungen wurde Herr Ristić, der gewandteste serbische Diplomat ersehen, welcher eben den fürsten Michael bei einer religiösen Feier in der Familie des Fürsten von Montenegro zu Zetinje vertreten um ziemlich trostlose Auskünfte über die Zustände in den Schwarzen bergen, mitgebracht hatte. Derselbe verließ in den ersten Tagen des Monats Mai belgrad, um sich zunächst nach Berlin und dem successire an die Höfe von Petersburg, Paris und London zu begaben. In erstgenannter Residenz wurde ihm gerathen, vor der Hand seine Rise nach St. Petersburg fortzusetzen, um nach seiner Rückkehr die Wünsche siener Regierung dem Königlichen Cabinet vorzutragen; er folgte dem Rath, nicht wissend, daß inzwischen die bewilligung der Serbischen Anträge seitens des russischen Cabinets auf Grund eines Consularberichts bereits erfolgt und nach Belgrad notificirt worden war.

IX Verfelhter Annäherungsversuch Rußlands.

Da russische Unterthanen sich in Serbien weder gegenwärtig ansässig gemacht haben, nach wahrscheinlich in bald abselbarer Zeit sich ansäßig machen werden, so hatte die Concession des Petersburger Cabinets einen unmittelbaren reellen Werth nicht, - um so höher muß man den erhofften moralischen Werth anschlagen. Man kann nicht bezweifeln, daß Rußland durch sein Geschenk seine frühere Stellung wieder zu gewinnen und den anderen Mächten, nämentlich Oestreich, den Rang abzulaufen beabsichtigte. Zu dem Ende erfolgte gleichzeitig eine zweite den russischen Vertreter hinselbst persönlich betreffende Gunstbezeugung, von der man mit Recht vermuthete, daß sie die hiesige Regierung angenehm berühren würde. Nachdem das ungarisch österreichische Cabinet seinem hiesigen Vertreter den Rang eines diplomatischen Agenten gegeben, und England, um seinen Vertreter die Stellung als Doyen du Corps consulaire zu bewahren, sich beeilt hatte, nach vor dem Eintreffen von Kallay's, auch Herrn Longworth zum diplomatischen Agenten zu ernennen, wurde nunmehr auch Herrn Schischkine diese beförderung zu Theil. Es ist zu verwundern, wie man nur denken konnte, daß solche Äußerlichkeiten das tief eingewurzelte Uebel beseitigen würden. Der erfolg entsprach der Erwartung nicht; man bereitete Herrn Schischkine bei der Uebergabe des Notifications Schreibens seiner Regierung an den Fürsten einen besoders glänzenden Empfang und bewahrte gegen seine Person wie auch gegen die von ihm vertretene Politik den alten Argwohn.

X Spuren von Unzufriedenheit.

Ende Mai fand durch ganz Serbien ein Feldmanöver der Milizei statt, bei welchem gegen 60,000 Mann unter die Fahnen gerufen wurden, und zum Mindesten sich willig einstellten. Ueber diesen, wenn auch bescheidenen Erfolg, zeigte sich die Regierung um so mehr erfreut, als sich in einigen Städten eine gewisse Unzufriedenheit geäußert hatte, und namentlich die Neusatzer Zeitung Zastawa den fürsten Michael, sowie Minister Blasawatz, als Männer, die das Panier der Südslawischen Nationalität weggeworfen hätten³¹, und einem furchtsamen Particularismus huldigten, auf das heftigste angriff. Es ist sicher; daß das hiesige Cabinet um jene Zeit bei den gebildeten und somit einflußreichen Serben Südungarns im höchstem Grade unpopulär geworden war und daß die unzufriedenheit sich auch über die Save und Donau ausdehnte; ob aber jener Gesinnungswechsel mehr auf russische Einwirkung zurückzuführen oder als natürliche Folge der Annäherung des fürstenthumes an die Deak³² Parthei Ungarns zu betrachten sei, möchte ich nicht entscheiden; füglich können diese beiden Elemente zusammengewirkt haben. Ich erwähne jener einige Zeit vor dem Morde von Topdjider hervorgetretenen Unpopularität des Fürsten, um zu erklären, wie die Nachricht von dem gelungenen Attentat in so vielen Städten Südungarns zu Festlichkeiten Anlaß geben konnte. Die laute Freude über das Erlegen des „Tyranen“ wird auf den Character der sich dabei betheiligenden ein schlechtes Licht werfen – ihre Mitschuld, ja ihre Mitwisserschaft wird dadurch nicht bewiesen.

XI Der fürstenmord.

Am 10` Juni fand im Košutnjak (Thiergarten von Topdjidere) die beklagenswerthe Unthat statt, welche Serbien seines besten Patrioten beraubte, und es weit von der durch ihn erklammten Höhe hinunterstürzte. Von meniem retrospectiven Standpunkte füge ich meinem ausführlichen Angaben über das Verbrechen, dieselben berichtend, die Notiz bei, daß, wie die Untersuchung ergeben, leider eine große Menge der Unterthanen, der beamten des unglücklichen fürsten, von dem schwarzen unternehmen zum Mindesten oberflächlich unterrichtet war. Die Geschichtschreibung ist noch nicht im Stande, über die Zustände, welche die That ermöglichten, das letzte Wort zu

³¹ Накнадно дописано.

³² Ференц Деак (1803–1876) мађарски политичар; министар правде у револуционарној угарској влади 1848; учесник у стварању аустроугарске Нагодбе 1867. године.

sprechen. Daß der Fürst die ihm wiederholt zugekommenen Warnbriefe nicht beachtete, daß er bei seinen Promenaden nicht von Gendarmen ~~gegänget~~ beschützt³³ werden wollte, läßt sich verstehen; wie aber der Polizeipräsident Barlowatz³⁴ und der Minister des Innern N. Christić³⁵ die ihnen zu Gebote gestellten bestimmten Angaben lediglich als eine zu rotulirende Bureausache behandeln konnten, das ist nicht zu begreifen. Als die blutigen Leichen noch im Košutnjak lagen, als dem überrascht an den Straßen zusammeneilenden Volke die Nachricht nur erst eine Neuigkeit, noch nicht die Kunde von einem unermaßlichen Verluste war, da ging schon der Name Radovanowic³⁶ von Munde zu Munde, wie denn auch der Einbringung der Sämmtlichen Zunächstbetheiligten nicht die geringste Schwierigkeit machte.– War es möglich, daß Garašanin, welcher eben ausnahmesweise im Lustgarten von Topdžider, wo man ihn sonst nie sah, promenierte, und gleich nach Empfang der Todesnachricht in Belgrad in Ministerrathe sich wieder die gewohnte Präsidentenrolle arrogierte, ohne alle Ahnung von der Sache war?

In den moralischen Abgrund der serbischer Gesellschaft eröffnet das Studium des Fürstenthumes einen schändererregenden Blick – sträfliche Nachlässigkeit, die sie hin und da (wie bei dem Minister des Innern, dem von Michael mit Wohlthaten überhäuftem Nicola Christić) als Entschuldigung angerufen wird, reicht nicht aus die wiederlichen Erscheinungen zu erklären.

XII Provisorische Regierung. Wiederbesetzung des Thrones durch den Kriegsminister Blasawatz.

Mit Michaels Tode war der Thron des Fürstenthumes erledigt; das serbische Erbfollegesetz von Jahre 1859 bezog sich nur auf die Descendenz des Fürsten Milosch³⁷ und diese war mit Michael, welcher in kinderloser Ehe gelebt hatte, erloschen. Auch eine Adoption deren Form ein Gesetz verschreibt, hatte nicht stattgefunden. Die sofort auf Grund gesetzlicher Bestimmungen in

³³ Накнадно дописано.

³⁴ Михајло Барловац (1822–1891), трговац; управник вароши Београда 1861–1868.

³⁵ Никола Христић (1818–1911), министар унутрашњих дела 1860–1867; председник владе и министар унутрашњих дела 1867–1868, 1883–1884, 1888–1889, 1894–1895.

³⁶ Павле Радовановић, београдски трговац, је заједно са братом Љубомиром и Лазаром Марићем направио план о убиству кнеза Михаила. Међу непосредним извршиоцима атентата поред Марића нашли су се Коста и Ђорђе Радовановић, те Станоје Роговић. Д. Леовац, *нав. дело*, 294–295.

³⁷ Милош Обреновић (1783–1860), кнез Србије 1815–1839, 1858–1860.

Leben tretende, aus dem Senatspräsidenten Marinović, dem Justizminister Lešjanin³⁸ und dem Präsidenten des höchsten Gerichtshofes Petrović³⁹ bestehende provisorische Regierung zeigte dennoch in einer noch am Abend des Mordes erlassenen Proklamation dem Volke an, daß binnen 20 Tagen die große Nationalversammlung berufen werden sollte, um über die Thronfolge einen beschluß zu fassen.

So gesetzmäßig dies sein machte, so ist doch nicht zu verkenen, daß die damit über 20 Tage verlängerte Ungewißheit ihrer Gefahren hatte. Die Partheien wurden gleichsam dadurch herausgefordert, alle Kräfte auszuspannen und sich gegenseitig mit Intriguen zu überbieten, die öffentliche Moral würde noch tiefer gesunken, und bestenfalls die Schwierigkeiten für den neuen fürsten erheblich gesteigert worden sein. Die Serben können sich demnach nur frueuen, daß der Kriegsminister Oberst Blasawatz, den ihm kraft seiner Stellung gebührenden soldatischen Gehorsam nutzbar machend, der Legalität durch die Parade schlug und die ganze Armee incl[usive] der Militz für den einzigen noch übrigen Träger des Namens Obrenović, den 13jährigen Milan⁴⁰, Enkel des Jefrem⁴¹, bruders des Milosch (Sohn des berühmten Marie Obrenović geb[oren] Kalirgi⁴², welche nachmals zu dem Exfürsten Kusa⁴³ in ein intimes Verhältniß trat) in Trau und Pflicht zu nahmen.

Es ist keine frage, daß das Erbfolgesetz die Descendenz des Jefrem Obrenović nicht berücksichtigte, und die wage Absicht Michael's, falls er Kinderlos bleiben sollte, den Sohn sienes verstorbenen Veters zu adoptieren, könnte dem Knaben keine berechtigung verleihen. Die ungeheure Mehrzahl des serbischen Volkes aber, wieder geschmettert von Besorgniß wegen der Folgen des Verlustes, dessen Größe sich bald fühlbar machte, ergriff die Entscheidung des Kriegsministers wie einen Anker des Hiels; der junge Milan ward zum Symbol der fortbestehenden staatlichen Ordnung und wo etwa abweisenden Ansichten bestanden, da durften sie nicht wagen laut zu werden. Obwohl die provisorische Regierung ihr dasein noch weiterschleppte, so war doch mit dem Augenblicke, wo die Armee sich dem befehl ihres Chefs hatte gefallen lassen, alle Macht in die Hände dieses übergegangen; er veranlaßte,

³⁸ Рајко Лешјанин (1826–1872), министар правде 1861–1867.

³⁹ Ђорђе Петровић, председник Касационог суда.

⁴⁰ Милан Обреновић (1854–1901), кнез (1868–1882) и краљ Србије (1882–1889).

⁴¹ Јеврем Обреновић (1790–1856), брат кнеза Милоша Обреновића; један од намесника малолетном кнезу Михаилу Обреновићу 1839–1840.

⁴² Погрешно наведено презиме мајке Милана Обреновића, Марије, која се презивала Катарци.

⁴³ Александру Јоан Куза (1820–1873), кнез Румуније 1859–1866.

daß Ristić von Berlin nach Paris gesendet wurde, um den dort seinen Studien abliegenden jungen Obrenović nach Belgrad zu bringen, er empfing denselben am Sawa Ufer als Landesherre mit dem Kanonendonner der Feste, er nahm gleich nach der Ankuft des Knaben der Garnison auf dem Glacis feierlich den fahneneid für ihn ab, er ließ zwei Offizieren, die sich bei dem Morde betheilig hatten, erschießen und verzögerte aller Wahrscheinlichkeit nach der Verurtheilung der Mitschuldigen aus dem Civilstande, um demnächst nachdem er auch formell an die Spitze der Geschäfte getreten sein würde, eine um so nachdrücklichen Strafe verhängen zu können, er traf für die am 2 Juli zusammen berufene Nationalversammlung die nöthigen Verkehungen in einer Weise, daß den deputierten nicht in den Sinn kommen durfte, nur im Mindesten von dem vorgeschriebenen Programm der fürstenwahl abzuweisen.

XIII Die Nationalversammlung von Topdjider, Einsatzung der Regentschaft.

Daß eine Art von Wahl oder doch eine bestätigung der dem jungen Milan dargebotenen fürstenwürde durch die in Topdjider versammelten Landesdeputierten notwendig schien, zeigt wie im Grunde genommen die provisorische Regierung mit ihrer Auffassung von der völligen Erledigung des Thrones recht gehabt hatte. Jene bestätigung erfolgte aber mit vollkommener Stimmeneinheit und ebenso fand der Vorschlag eines Deputierten, der Herren Blasawatz, Ristić und Gavrilović⁴⁴, gleichsam die ersten Größen Serbiens im Kriegswesen, in den auswärtigen Anglegenheiten und Verwaltungssachen, zu Regenten für die Zeit der Minderjährigkeit des fürsten zu ernennen, den allgemeinsten Anklang. Nachdem die Volksvertreter dann noch – offenbar in folge geheimer Anregung der Regentschaft – eine Anzahl von Reform Maßregel* zur Sprache gebracht, und sich an dem Glanze des feierlichen Einzugs des junges fürsten gewendet hatte, wurden sie in ihre Heimath entlassen.

XIV Minister Wechsel. Innere Lage der Regentschaft.

Die erste That der Regentschaft war die Ausführung des Programms, womit Ristić schon im November 1867 aufgetreten war; die Minister des

⁴⁴ Јован Гавриловић (1796–1877), министар финансија 1860–1861; члан Државног савета 1861–1868; члан Намесништва малолетном кнезу Милану Обреновићу 1869–1872.

* Die merkwürdigste war die Verleihung der Preßfreiheit; von denen Deputierten waren gegen 70% der Schreibkunst nicht mächtig, und sicher nicht 30% im Stande eine Zeitung zu verstehen.

Innern, der Finanzen, des Äußern, des Cultus und der Justiz wurden entlassen, und an ihre Stellen, sowie auch für den Posten eines Kriegsministers Personen ernannt, die zum Theil zu den Regenten in dem Verhältniß von Unterbeamten standen und nicht einamal wie ihre Amtsvorgänger die Theilnahme an dem geselligen Verkehr der General-Consule beanspruchten. Eine lebhaft Initiative ließ sich von der dreifachen Regierungsspitze nicht erwarten, und vielfach verlauteten Klagen im Publicum, wonach Meinungs verschiedenheiten zwischen Blasawatz und Ristić es zu keiner ersprießlichen Regierungsthätigkeit kommen ließen. Ich glaube nicht bezweifeln zu dürfen, daß solche vielfach bestanden haben; jedoch verdient es Anerkennung, daß beide Staatsmänner ihre entgegengesetzten Ansichten nie zum Äußersten verfochten und sich vielmehr immer zu einem Ausgleich verstanden haben, so daß jedes öffentliche Ärgerniß vermieden wurde.

XV Äußere Verhältnisse. Die Westmächte, und Oesterreich, Rußland, die Pforte.

Was die äußeren Verhältnisse anbetrifft, so zeigten sich die Westmächte und Oesterreich mit der Erhebung Milan's gern einverstanden. Ueberhaupt hatten sich die Mächte gehütet, einen Candidaten für den Serbischen Thron aufzustellen, mit Ausnahme Rußlands, das, wie nachmals durch das II^{te} Rothbuch bekannt geworden, für die candidature des Fürsten Nicolas von Montenegro wirkte. Gegen diese dauergabe welche die Bedeutung eines sofortigen Kriges auf der Balkanhalbinsel gehabt haben würde, dürfte Serbien sich mit Händen und Füßen gewehrt haben. Ich möchte glauben, daß man in belgrad Monate lang keine Achtung von jener Absicht Rußlands hatte; denn nur so ist es erklärlich, daß man zu dem St. Petersburger Cabinet in ein freundliches Verhältniß zu kommen hoffte. (~~v. g. g. berichts vom 27 Juni~~); wahrscheinlich hängen die im November getroffenen Maßregeln (~~v. g. g. Bericht vom 12. Dezember v. J.~~) durch welche Herr Schischkine völlig isoliert worden ist, mit der Regentschaft zu gefanden Nachrichten zusammen, wonoch sogar damals nach an der Verwirklichung jenes Planes in Serbien gearbeitet wurde. Wie aber das russische Cabinet wiederholt in den fehler verfallen ist, von seinen hiesigen Stammgenossen zu gering zu denken und ihnen unbeabsichtigte, keine Erkentlichkeit hervorrufende Vortheile zu bereiten, so auch dadurch, daß es eine dem Oberlhenshofe und dem Vasllenstaat gleichmäßig verderblich scheiende Candidatur aufstellte. Wie sich wohl nicht bezweifeln läßt, wurde durch diese höchst fatale Perspective die Pforte veranlaßt, das in den dreißiger Jahren dem Milosch gewährte, dann bei der Vertreibung der Obrenović aus Serbien für erloschen erklärte und nach ihren

Restauration trotz vieler bitten nicht erneuerte Erbrecht zu Gunsten des Milan auf das Gesuch der Regentschaft unverzüglich wiederhergestellt und damit die gesetzliche Ordnung nach Innen und Außen vorläufig gesichert. Den fraglichen Ferman überbrachte ein besonderer Pforten-Comissär nach Belgrad, und wurde das Aktenstück am 30 Juli feierlich im Fürstlichen Konak verlesen.

XVI Prozeß gegen die Fürstenmörder und Leiter der Umsturzparthei. Exfürst Alexander

Der während der provisorische Regierung abgebrochene Prozeß gegen den Mörder des fürsten wurde nach dem Eintreten der Regentschaft energisch wieder aufgenommen und fand durch die Verurtheilung und Hinrichtung von 14 vorzugsweise gravirten Mitschuldigen, unter ihnen mehrere dem höhen beamten und Advokatenstande angehörige Personen, mehrere faillirte Kaufleute und einige Unterbeamte sowie Gewerksleute, seinen ersten Abschluß. Es folgte darauf vom Monat August ab eine zweite Untersuchung gegen solche Personen, welche sich im Anschluß an den fürstenmord zu einem Umsturz der bestehenden Verhältnisse im fürstenthum verschworen haben sollten. Da sich gleich Anfangs die theilnahme des Exfürsten Alexander Karadjordjević herausgestellt hatte, welcher unter dem Schutze der ungarischen Gesetze stehend, der Aufforderung vor dem belgrader Tribunal zu erscheinen, nicht folge leistete, es aber wünschenswerth schien, auch ihn dem richterlichen Verhör unterziehen zu können und zu dem behufe Schritte bei der ungarischen Regierung gathan werden mußten, so zogen sich die Untersuchungen in die Länge. Wie es scheint, fand sich das Pester Ministerium betreffs seines Verhaltens gegen den in Wien immer als persona grata betrachteten Exfürsten in einiger Verlagenheit und ließ ihn, nachdem er schon im Juli wegen moralischer Miturheberschaft des Fürstenmordes von dem belgrader Gericht in contumaciam zu 20jähriger Gefängnißstrafe verurtheilt worden war, nach 14 Tage völlig unbehelligt. Endlich siegte gleichwohl die Rücksicht auf die mit Serbien gepflogenen guten beziehung, am 10ten August wurde der Exfürst verhaftet, aber erst dem 8ten Oktober zu einer Confrontation mit dem belgrader Inquisition nach Semlin gesendet, woselbst drei vershiedenen Verhöre nichts sonderlich bemerkenswerth zu Tage brachten. Der Exfürst wurde darauf nach Pest zurückgeführt, woselbest er in Untersuchungshaft verblieb und – so heißt es – demnächst den Gerichten übergeben werden soll. In Serbien wurde durch ein Gesetz vom 24ten Oktober 1869 der Familie Karadjordjević die höhigkeit Grundstück zu besitzen abgesprochen. Der Prozeß gegen die übrigen Angeklagten endigte in den ersten Novembertagen mit der Verurtheilung eines alten

Exsenators, namens Maistović⁴⁵, zum Tode und mehrere Personen zu schweren freiheitsstrafen. Nachdem dies Urtheil publiciert war, wurde das am Tage nach dem fürstenmorde über Serbien verhängte, aber milde gehendhabte Standrecht wieder aufgegeben.

XVII Stellung der Regierung zu dem Serbischen Liberal Nationalen.
Bischof Stohsmayer⁴⁶.

Die Stellung der Regenschaft zu den serbischen Nationalen der südslawischen Städte war nach dem Tode des fürsten, über den sie so rücksichtslos frohlock hatten, eine sehr schrofte, was sich allmählig für beide Partheien unangenehm fühlbar machte. Die Widersacher der Regenschaft auf beiden Seiten der Ströme machten ihr häufig zum Vorwurf, daß sie die serbischen brüder in Ungarn den Magyaren opfern und umgekehrt empfanden jene immer mehr die Nachteile ihrer Isolierung. Unter den Regenten scheint Herr Ristić vorzugsweise auf eine Aussöhnung hingearbeitet zu haben, zu welcher ihn die sogenannte Omladina, eine in ihren Zielen etwas phantastische, nach Statuten und Mitgliederschaft äußerst lose zusammenhängende aber weit verbreitete patriotische Parthei in den Städten sowohl der Woywodschaft wie des fürstenthums die geeignete brücke schien. Zu diesem Behufe setzte er Anfang Oktobers die Ernenung des bei der belgrader Omladina hoch angesehenen Senats Secretairs Matic⁴⁷ zum Cultus Minister, und die des Professors Stojan Bosković⁴⁸ zum Sekretair im Ministerium des Äußern durch, obwohl auf diese Personen auch Seitens der fürstenmörder zu der bildung einer revolutionären Regierung reflectiert worden war; auch wurde mehreren wegen ihren politischen Ansichten exilirten Mitglieder des Vereins die Rückkehr gestattet. Wie es scheint hat sich die Omladina in der That dadurch einigermaßen gewinnen lassen, jedoch wird es sich erst zeigen müssen, ob nicht die hiesige Regierung durch solche Concessionen auf eine schräge fläche gerathen ist.

⁴⁵ Антоније Мајсторовић, државни саветник у пензији. Године 1863. Оптужен је за организовање завере против кнеза Михаила.

⁴⁶ Јосип Јурај Штросмајер (1815–1905), ђаковачки бискуп 1850–1905; вођа Народне странке у Хрватској 1860–1873.

⁴⁷ Димитрије Матић (1821–1884), политичар и књижевник; министар просвете 1859–1860; министар просвете и заступник министра иностраних дела 1868–1872; министар правде 1878–1879.

⁴⁸ Стојан Бошковић (1833–1908), политичар и професор; министар просвете и црквених дела 1875–1876, 1879.

In den ersten Tagen des November hatte belgrad einen Besuch des als südslawischer Partheiführer bekannter croatischen bischofs Strossmayer von Djakovar, welcher, wie es scheint, hergekommen war, um das Terrain für – nicht eben der bestehenden Regierung Serbiens förderliche – Plane zu sondieren. Der Umstand, daß der orthodoxe Metropolit, seit Jahren ein treuer Anhänger Rußlands und Vertrauter Schischkins´s für eine von der belgrader Omladina den fremden Prälaten dargebrachte abendliche Ovation sein Palais hergegeben hatte, zusammen mit gewissen dem hiesigen Publicum verborgen gebliebenen Andeutungen, wonach Strohmayer mit Rußland unter einer Decke spielen sollte, wurden der Anlaß zu gemeinschaftlichen Vorgehen der Regenten gegen den Chef der Serbischen Kirche, welcher zu einer gründlichen Umkehr zur nationalserbischen Politik genöthigt wurde.

XVIII Berufung einer Notabele Versammlung.

Die letzte Politische That der Regentschaft in Jahre 1868 war, daß sie, anknüpfend an die der Nationalversammlung vom 2´ Juli (vide XIII) in den Mund gelegten Reformwünche, unter dem Namen Ustawni Odbor (Verfassungs Ausschluß) eine Notabele Versammlung nach belgrad berief, welche in mehreren Sitzungen zunächst über die Ersprießlichkeit und Opportunität der Reformen, dann über eine Umgestaltung der bisherigen einfachen Verfassung in eine complicierte mit Oberhaus und Unterhaus, über die Wählbarkeit von beamten zu deputierten, über Preßfreiheit und Ministerverantwortlichkeit, der Regierung ihre Ansichten kund zu thun hatte. Vom 18“ bis 30“ Dezember hielt diese Versammlung in belgrad ihre Sitzungen, sie bestand aus 75 Personen, welche zunächst, nicht durch das Vertrauens des Volkes sondern dasjenige der Regierung aus allen Schichten der bewölkerung Serbiens zusammenberufen waren, womit nicht gesagt sein soll, daß sie das Vertrauen des Volkes nicht besessen. Ueber das Resultat wird erst die Folge entscheiden; nur soviel läßt sich schon jetzt erkennen, daß die Gefügigkeit der berufenen nicht soweit ging, wie man wahrscheinlich erwartet hatt.

XIX Schlußwort

Im Allgemeinen läßt sich von dem Verlaufe des Jahres 1868 sagen, daß Serbien in demselben einen vortrefflichen fürsten verlor, auf dessen Persönlichkeit zu guten Theil sein Ansehen und seine Aussichten auf zukünftige Enwicklung beruhte, daß das Verbrechen von Topdjider den naturgemäßen Fortschritt im Innere hemmte und im Auslande den

ungünstigsten Eindruck machte, daß aber durch die Weisheit und Mäßigung der Regierenden der Ausbruch innerer Zwistigkeiten vermeiden und jedenfalls die übele Folgen der Fürstenmorders auf ein geringeres Maß beschränkt wurden, als welchem man im ersten Augenblick entgegensehen zu müssen glaubte.

Belgrad, den 8. Jänner, 1869
Grosen

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

ИЗВОРИ – PRIMARY SOURCES

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

Politisches Archiv des Auswärtigen Amts
– R 12077

ЛИТЕРАТУРА – SECONDARY WORKS

- Popov Č., *Građanska Evropa (1770–1871)*, II knjiga, *Politička istorija Evrope*, Novi Sad 1989.
- Rosen Georg, *Die Balkan-Haiduken*, Leipzig 1878.
- Rosen Georg, *Die Beziehungen d. Serbenvolkes zu Rußland*, 1878.
- Rosen Georg, *Die Geschichte der Türkei von dem Siege der Reform im Jahre 1826 bis zum Pariser Traktat vom Jahre 1856*, Leipzig 1866, 1867.
- Reisswitz J. A. von, *Belgrad–Berlin. Berlin–Belgrad 1866–1871*, München, Berlin 1936.
- Tejlor A. Dž. P., *Borba za prevlast u Evropi 1848–1918*, Sarajevo 1968.
- Јакшић Г., Вучковић В., *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила (први балкански савез)*, Београд 1963 [Jakšić G., Vučković V., *Spoljna politika Srbije za vlade kneza Mihaila (prvi balkanski savez)*, Beograd 1963]
- Леовац Д., *Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила (1860–1868)*, Београд 2015 [Leovac D., *Srbija i Rusija za vreme druge vladavine kneza Mihaila (1860–1868)*, Beograd 2015]
- Рајић С., *Спољна политика Србије (1868–1878), између реалности и очекивања*, Београд 2015 [Rajić S., *Spoljna politika Srbije (1868–1878), između realnosti i očekivanja*, Beograd 2015]

Danijel Radović

GEORG ROSEN ABOUT THE SITUATION IN SERBIA 1867–1869

Summary

In this paper we present the report written by Georg Rosen about the internal situation and foreign policy of Serbia since November 1867 to the very beginning of 1869. Rosen wrote this document as a Prussian (German since 1871) diplomatic representative in Belgrade. The presented report was written on 8 January 1869, in 19 chapters. The fall of Ilija Garašanin (1867) and the murder of prince Mihailo Obrenović (1868), its causes and consequences, are the major subject of this report. A published document titled *Uebersichtliche Darstellung der Zustände und begebenheiten in fürstenthum Serbien seit Oktober 1867* was kept in the Political Archive of the Federal Foreign Office of Germany in Berlin with the following signature: Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 12077.

Keywords: Georg Rosen, prince Mihailo Obrenović, Ilija Garašanin, Nikolay Pavlovich Shishkine, Serbia, Prussia.

Чланак примљен: 30. 03. 2017.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 05. 06. 2017.

Гордана ГАРИЋ ПЕТРОВИЋ*

Историјски институт

Београд

ДУЖНОСТИ ОСОБЉА УПРАВЕ ДРЖАВНОГ СТОЧАРСКОГ ЗАВОДА У ДОБРИЧЕВУ**

Анстракт: Тема рада је формирање и рад Државног сточарског завода са центром у Добричеву и одељком у Љубичеву. Овај завод је настао трансформацијом Завода државне ергеле, а започео је са радом након доношења посебног указа 1902. године. Радове на имању овог завода надзирали су руководилац економије, рачуновођа, руководилац сточарства, шталмајстор и практикант. Они су, такође, водили бригу о сточном фонду и осталој имовини завода. У раду су приређене за штампу дужности које је, 1906. године, члановима особља прописао управник Државног сточарског завода Милош Н. Лукићевић, приликом ступања на дужност руководиоца економије др Уроша Стајића.

Кључне речи: Државни сточарски завод, Државна ергела, Добричево, сточарство, пољопривреда, Краљевина Србија

Државна ергела је основана 1852. године у Ћуприји, одакле је 1859. премештена у Пожаревац а следеће године у Љубичево. Основни циљ Ергеле је било унапређење коњарства у Србији путем ширења племенитих раса коња. Њеним формирањем становништво је стекло право да заводске коње користи за приплод уз плаћање одређене надокнаде. Одељење Ергеле у Добричеву је установљено 1875. године, и то на путу који води од Ћуприје ка манастиру Раваници.¹

* gordana.garic.petrovic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Од универзалних царстава ка националним државама: друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану* (Ев. бр. 177030).

¹ Г. Гарић Петровић, *Земљорадња у Србији (1878-1912)*, Београд 2017, 66; Б. Миљковић Катић, *Пољопривреда Кнежевине Србије (1834-1867)*, Београд 2014, 279; *Пољопривредни календар за 1897*, Београд 1896, 106.

По формирању, Државна ергела је била под надлежношћу Економног одељења Попечитељства внатрених дјела, на чијем се челу налазио Атанасије Николић, чувени чича Срећко. Године 1859. прелази под надлежност Министарства финансија, а 1872. под надлежност Министарства војног. Након формирања Министарства народне привреде Државна ергела (касније Државни сточарски завод) постаје један од државних завода под надлежношћу овог министарства.²

У циљу оплемењивања домаће расе коња Ергела је располагала извесним бројем приплодних грла арапске и енглеске крви, или њихових мелеза. Први расплодни пастуви су били Ђулан и Гауштан набављени 1853 у Цариграду.³

Државна ергела је преустројена 1892. године у Државни сточарски завод Законом о уређењу Државног сточарског завода. Закон је донет 12. марта (29. фебруара) 1892. године. Састојао из 40 чланова, груписаних у шест одељака, који су регулисали рад Државног сточарског завода. Завод је основан у циљу унапређења сточарства у Србији узгојем грла најбољих раса стоке (коња, говеда, оваца и свиња), која су се даље распоређивала по земљи ради побољшања домаће стоке. Закон је предвидео да се са установљењем Државног сточарског завода укине Завод државне ергеле, што је и учињено Указом од 14. јануара (1. јануара) 1902. године.⁴

Државном ергелом су управљали поручник Тодор Петковић, потпоручник Бранко Васиљевић, Јевта Стојановић, Иван Томић и Коста Поповић.⁵ У тренутку преласка под надлежност Министарства народне привреде на челу целе Ергеле се налазио артиљеријски потпуковник Павле Хорстиг, док је Одељењем у Добричеву управљао капетан Тодор Поповић. Након преласка под надлежност Одељења за земљорадњу и сточарство Министарства народне привреде, Државном ергелом, а касније Државним сточарским заводом, управљали су: Коста Петровић, Лазар Р. Јовановић, Алекса Љ. Поповић, Душан М. Спасић, Алекса Љ. Поповић (други пут), Душан М. Спасић (други пут), Александар Мијоковић, Вучко

² М. Лукићевић, *Из историје наше Државне ергеле*, Тежак 51 (1910) 199–200.

³ М. Лукићевић, *Из историје наше Државне ергеле*, 199; *Извештај о раду Одељења за пољску привреду и ветеринарство*, Извештаји поднесени министру народне привреде о досадашњем раду на унапређењу домаће привреде и мерама за даљи рад у томе правцу, Београд 1907, 179.

⁴ *Закон о уређењу Државног сточарског завода*, Зборник закона и уредаба, књ. 48, Београд 1893, 43–57; Зборник закона и уредаба, књ. 57, Београд 1904, 48.

⁵ М. Лукићевић, *Из историје наше Државне ергеле*, 199–200.

С. Богдановић, Александар Мијоковић (други пут), Сретен Јевтић, Милош Н. Лукићевић, Александар Г. Јовановић, Милош Н. Лукићевић (други пут).⁶

Државни сточарски завод, као и Ергела од 1883. до 1902. године, стајао је под врховним надзором министра народне привреде. Непосредни надзор и старање о унапређењу Завода водио је управитељ са потребним бројем стручног особља. Управитељ, пословођа, економ, ветеринар, рачуновођа и писар постављани су краљевим указом на предлог министра народне привреде, док су подекономи, коњушари, ветеринарски помоћници, писари и практиканти били постављани од стране министра народне привреде.⁷

По успостављању Државног сточарског завода, особље су чинили: у Добричеву управник, ветеринар, рачуновођа, два економа, два подеконома, практикант и коњушар; у Љубичеву старешина Одељка, ветеринар и магационер, настојник пољских радова, коњушар, вршилац дужности коњушара, настојник код приплодних кобила и баштован; у Белој Реци економ и у Шапцу коњушар.⁸

Поред редовних службеника – руководиоца економије, ветеринара, рачуновође, економа и шталмајстора, Економија је упошљавала и велики број помоћног особља. Тако су се на платном списку 1886. године нашао укупно 123 лица. Међу хонорарно плаћаним служитељима су били ковачи, колари, буљубаше, баштовани, дунђери, настојници, чувари, кочијаши, сеизи и рабације.⁹

Управа државне Ергеле је оскудевала у послузи. Стога су велики део тежих послова обављали осуђеници и то њих око 300 у Љубичеву и око 250 у Добричеву.¹⁰

Да би што лакше и брже дошла до обученог особља, Ергела је почев од 1893. године, организовала трогодишњу школу лаких јахача у коју је годишње примала 10 до 20 дечака из сиромашних породица. Године 1897. године министар народне привреде је расписао правила за ову школу чим је уведена дисциплина и ред у обуци. За циљ овако

⁶ Г. Гарић Петровић, *Земљорања у Србији*, 66–67.

⁷ *Закон о уређењу Државног сточарског завода*, 43–57.

⁸ *Извештаји поднесени министру народне привреде о раду на унапређењу домаће привреде у 1907. години*, Београд 1908, 511–512.

⁹ Г. Гарић Петровић, *Земљорадња у Србији*, 67.

¹⁰ *Извештај о раду Министарства народне привреде по струци пољопривредној у 1898. години*, Београд 1899, 16; *Извештаји поднесени министру народне привреде о раду на унапређењу домаће привреде у 1907. години*, 515.

успостављене школе постављено је оспособљавање старешина за пастувске станице и особља за тренинг младих грла у самој Ергели.¹¹

Земљиште Управе Државне Ергеле захватало је 1270,32 ха и састојало се из следећих добара: Љубичево (255,15 ха), Мали Чајир (15 ха), Мала Међа (40 ха), Чаир (20 ха), Дудара (12 ха), Клепечка (43,64 ха), Рамски Рит (44,26 ха), Добричево (144,57 ха), Ада код Ћуприје (194,04 ха) и Бела Река (501,67 ха). Ово земљиште се налазило под пашњаком (489,97 ха), ливадама (376,34 ха), ораницама (208,52 ха) и шумом (195,50 ха). На ораницама се највише сејао овас, затим јечам, пшеница, кукуруз и репа. Заводске ливаде су давале око 1.000 тона сена. Почев од 1896. године, говеда и овце су истериване на пашу у Белу Реку. Након оснивања Државног сточарског завода, Одељење у Љубичеву давало је под закуп Рамски Рит, Клепечку и Орашје, док му је Велики чајир одузет у корист пољопривредне станице.¹²

Примарни циљ Завода државне ергеле био је узгој приплодних пастува. Да би се обезбедило оплемењивање домаћих коња, део државних пастува је слат у пастувске станице по целој Србији. Крајем 19. и почетком 20. века, постојало је 56 пастувских станица у које је распоређивано између 183 и 193 пастува. Сезона опасивања је трајала од почетка марта до почетка јула и током ње би било опасно око 6.000 кобила.¹³

Поред коња, у Државној ергели, а касније Државном сточарском заводу, узгајане су и различите врсте стоке. Непосредно пре велике набавке стране приплодне стоке 1893. године, у Ергели је пописано 37 говеда, 93 овце и 91 свиња. Године 1898. Ергела је имала 189 говеда, 167 оваца и 66 свиња, као и 406 коња. Деценију касније Државни сточарски завод је узгајао 424 коња, 251 говедо, 190 оваца, 298 свиња, 18 коза и 358 грла различитих врста живине. Све животиње су се највећим делом храниле сточном храном произведеном на заводском земљишту. Трошкови за плате, оправке зграда, огрев и осветљење и дневнице, годишње су износили између 200.000 и 280.000 динара. Посебно велике трошкове завод је имао за одржавање пастувске станице у Шапцу и курса лаких јахача. Ова средства су обезбеђивана из буџета. Истовремено остваривани су приходи од баште, хране и усева, пастувских такси, стоке и сточарства, аренде добара,

¹¹ *Извештај о раду Министарства народне привреде по струци пољопривредној у 1898. години*, 11–12.

¹² Г. Гарић Петровић, *Земљорадња у Србији*, 67.

¹³ *Извештаји поднесени министру народне привреде о раду на унапређењу домаће привреде у 1907. години*, 536, 541; *Извештај о раду Министарства народне привреде по струци пољопривредној у 1898. години*, 10.

биковских такси, нерастовских такси и радионице. Ови директни приходи су се кретали између 31.000 и 45.000 динара. Осим њих, завод је имао и индиректни приход од произведене хране и фуражи. Он је, примера ради, 1898. године износио 58.682,01 динара. Највећи део потреба у сточној храни задовољаван је сопственом производњом. Ова производња је у 1909. години износила: 278 t овса, 182 t јечма, 259 t кукуруза, 27 t пшенице, 3,5 t ражи, 7 t разног семена, 420 t сточне репе, 1,7 t сточног кромпира, 1.143 t сена, 688 t сламе и плеве и 320 t шаше. Након успостављања Државног сточарског завода, убиру се и аренде од гостионица у Добричеву и Љубичеву, као и приход од продаје сточног гнојива и лисника, попаше у Белој Реци и закупа Орашја и Рамског Рита.¹⁴

Након Првог светског рата, Законом о уређењу државних ергела у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, донетом 1922. године, поново је установљена Ергела у Љубичеву. Тада су основане и ергеле у Карађорђеву, код Бачке Паланке, и у Рогатици, у Босни, са циљем размножавања добрих пепинијера.¹⁵

У документу који се овом приликом приређује за штампу прецизиране су одредбе Закона о уређењу Државног сточарског завода које се односе на дужности заводског особља у Добричеву. Дужности су прописане по приспећу новог руководиоца економије др Уроша Стајића¹⁶. У питању је препис са оригинала, који је оверио својим потписом

¹⁴ АС, МНП, 3, 1897, ф. 6, 33/97; *Извештај о раду Министарства народне привреде по струци пољопривредној у 1898. години*, 9, 13–15, 19–21; *Извештаји поднесени министру народне привреде о раду на унапређењу домаће привреде у 1907. години*, 518, 528, 536; *Извештаји поднесени Министру народне привреде о досадашњем раду на унапређењу домаће привреде и мерама за даљи рад у томе правцу за 1908. и 1909. годину*, Београд 1911, 692, 696; Г. Гарић Петровић, *Земљорадња у Србији*, 67–68.

¹⁵ Г. Гарић Петровић, *Земљорадња у Србији*, 68.

¹⁶ Урош Стајић (Врање, 1880 – Београд, 1936) један је од наших најмлађих доктора наука из периода пре Првог светског рата. Докторирао је 1903. године у Халеу одбранивши докторску тезу *Der Einfluss des Feuchtigkeitsgehaltes des Bodens auf die Keimung der Samen*. Пре наименовања за руководиоца економије у Државном сточарском заводу, био је писар у Одељењу за пољску привреду и ветеринарство Министарства народне привреде. Након службе у Државном сточарском заводу, 1908. године, именован је за економа Ваљевског округа. Радио је и као наставник у Виноделској школи у Букову и начелник Одељења за ферментацију дувана код Управе монопола. Био је члан Управног одбора Главног савеза српских земљорадничких задруга и Главног задружног савеза Југославије. Оснивач је Земљорадничке странке. Написао је монографије *Колубарско говече*

управник Државног сточарског завода Милош Н. Лукићевић¹⁷. Данас се чува у Историјском архиву Београда, у фонду Управа града Београда, под сигнатуром ИАБ-1-1906-3094-129.

и његова постојбина, Напредно живинарство, Гајење дувана, Поуке о гајењу дувана, Задружна производња и продаја дувана дуванске прерађивачке задруге и Дувански речник. Сарађивао је у листу „Тежак“. *Државни календар Краљевине Србије за 1905*, Београд 1905, 121; *Државни календар Краљевине Србије за 1906*, Београд 1906, 121; Љ. Трговчевић, *Планирана елита: о студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*, Београд 2003, 117; *Српска библиографија: књиге 1868-1944*, књига 17, Београд 2005, 49–50. М. Исић, *Милош Московљевић о вођству Савеза земљорадника 1929–1941. Први део: време шестојануарске диктатуре 1929–1934*, Токови историје 2 (2013) 18.

¹⁷ Милош Н. Лукићевић, као државни питомац, школовао се у Бечу. Пре него што је постављен за управника Државног сточарског завода, био је писар, а потом секретар, у Одељењу за пољску привреду и ветеринарство Министарства народне привреде. Био је члан Управног одбора Српског пољопривредног друштва и уредник листа „Тежак“. *Државни календар Краљевине Србије за 1894*, Београд 1893, 104; *Државни календар Краљевине Србије за 1904*, Београд 1904, 115; *Државни календар Краљевине Србије за 1906*, Београд 1906, 121, 123; Љ. Трговчевић, *Планирана елита*, 251.

10 августа 1906 год.

Бр. 258 Пошто је руковођа економије г. Др Урош М. Стајић приспео на нову дужност то

Прописујем ове дужности особља Управе Држ. Сточарског Завода у Добричеву

I.

Руковођа економије г. Др Урош М. Стајић вршиће све дужности које су му прописане чл. 16 Закона о уређењу Државног Сточарског Завода.

Поред ових главнијих дужности, он ће водити рачун још:

1. О чистоти и реду у кругу заводском
2. О свим зградама, старајући се да увек буду у исправном стању
3. О огради имања;
4. О бунарима у целом Заводу предлажући да се све на време предузме и изврши па да у њима увек буде довољна количина воде;
5. О ђубришту, које мора увек у реду бити.
О њему ће водити заједно рачун са г. економом Радосављевићем, који ће вршити дужност руковође сточарства.
6. О воденици, која мора и дању и ноћу радити и спремати брашно и прекрупну за заводску потребу;
7. О баштовани у Ади, у којој се има производити потребно поврће за храну осуђеника;
8. О винограду у Добричеву и о воћњацима и воћкама у Добричеву и на Ади
9. О целокупној заводској шуми; да се стара о потребном гориву и да предлаже рационалну експлоатацију државне шуме у сваком погледу.

Осим овог г. руковођа економије водиће непосредно надзор и руководити државним живинарником и пчелаником и за гајање живине и пчела носити пуну одговорност. Сваки дан има да подноси Управнику писмен извештај о бројном стању живине и носиву.

Помоћник г. руковође економије у свим пословима биће подеконом г. Марко Симић, који ће од њега примати наређења и извршавати их.

Остали персонал, који ће стајати под непосредном контролом и управљањем г. руковође економије. Овај је: настојник Аде Јовановић, настојник волова Добросав, поткивач Риста Новаковић, чувар шума Крста Миловановић, чувар поља Сава Димић, воденичар Павле Мишић, а што се тиче распореда осуђеничке радне снаге и педесетар Јован Мићић;

г. Руковођа економије, или његов помоћник, дужан је водити књигу – дневник радова и књигу надничара, која мора бити увек у исправном стању и на време попуњена, пошто ће се по њој исплаћивати надничари увек у његовом присуству.

Набавка платежне радне снаге вршиће г. руковођа само по одобрењу потписатог.

На крају сваког месеца, а најдаље до 3. идућег месеца, дужан је руковођа економије саставити месечни економски извештај о стању живинарника и пчеланика предати га Управи ради спровођења г. Министру.

У доба кад нема многих пољских радова, дужан је руковођа помагати управитеља у свима административним пословима.

Од економских књига г. руковођа водиће и сваког последњег дана у месецу закључивати:

1. Списак живине
2. Бележник о носиву и потрошњи јаја
3. Пореклописну књигу живине, спаривања, испитивања носивости и т.д.
4. Књигу требовања хране
5. Списак свих државних ствари примљених од Управе на руковање

Руковођа економије са другим члановима комисије дужна је писменим рефератом да предаје Управи све што је на имању произведено у магацин, сењак, трап и т.д. сви производи морају бити тачно премерени на вази, као што и дрва морају бити уметрена, и само као такви предавани на стално чување у магацин, сењак, трап, дрвљаник, и т.д.

Свако вече г. руковођа економије предлагаће Управнику распоред радова за идући дан и кад се распоред утврди према осталим потребама у заводу, исти ће саопштити педесетару, подеконому, настојницима, старајући се да се он потпуно изврши и радна снага што боље искористи.

Г. Руковођа економије властан је и измене чинити преко дан и без нарочитог одобрења управника, ако се буде потреба за то указала.

Распоред осуђеника за радове вршиће сваког јутра г. подеконом и у томе ће га послу контролисати руковођа економије.

Кад ће почињати дневни рад, а кад ће се свршавати одређиваће управник у споразуму са г. руковођом економије и руковођом сточарства.

Храну за теглеће волове и пернату живину требоваће писменим требовањем г. руковођа од г. руковође Завода и то према прописаној норми и за време од 5 или 10 дана. Храна ће се предавати настојницима који ће ју под кључем држати и за исправност одговарати, а у томе погледу контролисаће их само руковођа или његов помоћник.

Ово важи за сву осталу заводску стоку, с тога ће ово примити к знању и г. г. вршилац дужности руковође сточарства и шталмајстор.

Руковођина је дужност да најстрожије води о томе рачуна да се прописана количина хране прими из магацина (сењака, трапа и т.д.) и изда теглећим грлима и живини; да предлаже да се према потреби дневни оброк повећава или смањи, храна промени и т.д. имајући при томе у виду да стока и живина треба да је у доброј снази и да радна стока може све послове на време и сигурно и добро отправљати; храњењу мора увек присуствовати подеконом или настојник.

Економска оруђа и машине примиће г. руковођа економије на рверс од Управе и одговарти за ове, старајући се да она увек буду у исправном стању и да се свака штета спречи.

II.

Дужности рачуновође г. Радичевића: Поред главних дужности, које су прописане чл. 17 Закона о уређењу Државног Сточарског Завода, г. рачуновођа ће имати још посебно да води рачуна:

1. О магацину, старајући се, да се у њ смештена храна добро чува; да се на време прелопата, преврне, преветрења и претријерише, да се она по требовањима тачно издаје и да у свако доба стање магацина буде исправно и у потпуној сагласности са магацинском књигом. Ово све важи и за кошеве, трапове, сењак и сламу с плевом.
2. О целокупном инвентару ствари, контролишући чешће, да ли је све на лицу места; да шкартирани алат одмах одузима, и нови који се набави одмах заводи у инвентар ствари (чим се рачуни исплате); да нов алат жигоше државним жигом и само га на исправан реверс предаје појединим руководиоцима. Ово важи и за све ствари које завод набавља а у инвентар се заводе.
3. Да по одобрењу Управника набавке врши и да све што би се у већој количини од материјала чува у магацину и издаје на реверс само онолико колико је потребно да се неки извесан посао сврши, а контролисање утрошка набављеног материјала вршиће се по наредби бр. 244 од 31. јула ове године.
4. Да почетком сваког месеца прибере све приходе од руковође економије и руковође сточарства и ове заведе најдаље до 5. дана тог месеца за минули месец.
5. Да дневник касе и рачунске књиге сваког последњег дана у месецу и спреми све што је ради прегледа касе потребно, а евентуално и раније по нарочитим писменим наредбама.

6. Да сваког месеца и то најдаље до 3. дана тек. мес. поднесе Управнику писмени извештај о стању кредита тј. о томе колико је по којој партији и позицији буџетској утрошено, колико исплаћено, колико још неисплаћено и која сума стоји још на расположењу, да би се свако прекорачивање кредита избегло.
 7. Да састави прегледе о утрошеној храни по требовањима у току свакога месеца и пошто их управник прегледа и сравни са дневником храњења, онда разводи по основи рачунских докумената по магацинској књизи, како би се знало у свако доба колико тачно има хране у магацину, сењаку и т.д. а колико је опет утрошено.
 8. Да према „правилима о снабдевању људском храном у Казненим Заводима“ води све књиге о храњењу осуђеника; да требају прописане количине меса; поврћа и све остало по поменутим прописима; а из државне баште у Ади да врши требовања сваког дана, па из требовања на концу месеца да саставља преглед из кога ће се видети шта је све и у којој количини утрошено и вредност тих утрошених производа према пијачној цени у Ћуприји.
 9. Да води инвентар ствари осуђеничких и свега што Управа Казненог Завода буде послала.
 10. Да што чешће врши преглед магацина, сењака, слама и да се стара да у њима ред влада; да се све тачно по мери издаје; да се ништа не расипа, да се камаре лепо раздреше и заврше после узимања, тако да се свака опасност избегне да ма шта пропадне.
- За потребну му радну снагу обраћа ће се г. руковођи економије.

Ш.

Дужност руковође Сточарства до даље наредбе вршиће економ г. Радосављевић.

Изузев радне стоке и живине и пчела г. Радосављевићу спада у дужност:

1. Да непосредну бригу води о производњи и одгајивању свеколике Заводске стоке и да се стара да се ово врши по правилима разумнога и савременога Сточарства;
2. Да непосредну бригу води о продаји и евентуалној преради млека и продаји сточних производа и предаје приходе за сваки минули месец најдаље до 3. тек. мес.
3. Да води непосредну бригу и старање о свему прибору употребљеном у стајама за приплодну стоку и да одговара за исправност истога, пошто га од Управе на исправан реверс прими;

4. Да води непосредан надзор о здрављу све приплодне стоке и да сваки ма и најмањи знак болести некога грла доставља Управи, како би се сточни лекар одмах звао, да укаже нужну помоћ;
5. Да води непосредни надзор о исправности сточне хране и њеној ваљаности;
6. Да присуствује он или његов помоћник храњењу стоке, тимарењу и т.д. и да највећу пажњу на то обрати, да се прописана храна све и на време да, стока у највећој чистоти одржава и на време мужа и пробно мужење – мерење млека – врши. Мужа мора присуствовати или он сам или његов помоћник. Сваки дан има управнику подносити писмени извештај о добивеној количини млека; колико је крава мужено; која је крава највише млека дала, а која најмање и о бројном стању грла крава, телади, јунаца, јунади а тако исто све остале приплодне стоке.
7. Да води непосредан надзор о припремању и справљању сточне хране тако да све корисно изупотреби што се на имању произведе и да се на тај начин постигне најрационалнија употреба све хране произведене на заводском имању. Да благовремено предлаже шта све од сточне пиће на имању треба производити, па да се она доиста и у угодно време произведе и употреби.
8. Да води дневник о свима радовима око приплодне стоке, о спаривању и да при томе све оно чини што модерна наука о сточарству прописује. Да подноси месечне писмене извештаје о бројном стању стоке, болести, расходању и пропатку као и све друге извештаје који и од њега буду тражили.

Који ће се послови, када и како око приплодне стоке предузимати решаваће Управник са врш. дужн. руковође сточарства г. Радосављевићем и то повремено а и при састављању распореда радова за идући дан што ће се чинити свако вече у 7 сах. раднога дана а празником у 9 часова пре подне.

За сад ће г. Радосављевић предузети са г. Бранковићем да се одмах израде таблице за свако приплодно грло говеди, на којима ће се означити:

1. Име краве (телета или јунице) или бика
2. Отац и мати (име)
3. Година кад се отелила
4. Телесна тежина у килограмима на дан последњег дана у месецу (од данас мериће се говеда на сточној вази свакога 1 и 15 у месецу)
5. Када је водила
6. Кад ће се отелити, односно кад се је отелила
7. Колико је млека просечно дала дневно у томе месецу

У самој стаји поставиће се табла на којој ће бити назначено колико је која крава дневно – посебно за време муже – дала млека и која је количина укупно добивена за тај дан.

Поред ове табле начиниће се и друга на којој ће тачно бити означено која је крава водила, кад ће се отелити и кад се је *de facto* отелила и најзад, списак крава са назначењем с којим имају биком да воде кад буду показале знаке за повођење. Ово последње извршиће се у споразуму са г. Др. Стајићем и потписаним.

Шта још треба одмах предузети у сточним стајама Управник ће усмено саопштити г. Радосављевићу.

Од економских књига г. Радосављевић водиће и за исправност одговарати:

1. Инвентар стоке за цео Завод
2. Дневник храњења стоке за сву заводску стоку.
3. Дневник муже и продаје млека и других сточних производа.
4. Књигу о пореклу све заводске стоке заједно са свима потребним податцима.
5. Књигу о пуштању бикова на приватне краве и све податке о томе који се буду тражили и прописали.
6. Књигу требовања хране за сву приплодну стоку сем живине.

Г. Радосављевић помагаће у административним пословима управнику Завода.

Осим овога г. Радосављевић прими ће библиотеку заводску и њом ће руководити и одговарати за њену исправност.

IV.

Шалмајстор г. Шкулић имаће ове дужности:

1. Да води непосредно бригу и старање о пастувима и службеним коњима и да се стара о њиховом правилном храњењу, нези као и употреби;
2. Да води непосредан надзор над настојницима и служитељима код пастува и да се стара да они врше све дужности како треба;
3. Да води непосредно старање о прибору шталском, запрежном и јахаћем и да одговара за исправност истога;
4. Да у сваком погледу извршава наредбе потписатог у погледу неге пастува и службених коња и њихове употребе и да обрати највећу пажњу на чистоћу у стајама правилност храњења, тимарења и употребе прописане количине хране, коју ће требовати од рачуновође и њом руководати и носити одговорност за правилну употребу

5. Он ће подносити сваки дан писмени рапорт о бројном стању и општем стању поверених му грла.

Руковођи економије и врш. дужн. руковође сточарства ставиће на расположење чезе и једног коња и једног јахаћег коња, кога ће они по своме нахођењу употребљавати за службени посао по имању и одговарати, ако би се случајно за време употребе десило што.

Наредба о употреби кола за варош остаје и на даље у важности и шталмајстор најстрожије се има исте придржавати.

V.

Практикант г. В. Бранковић водиће деловодни протокол, регистар и руковаће целокупном архивом, старајући се да она у свако доба буде у највећем реду и исправности; вршиће препис и све послове које му потписати буде одредио, под чијом ће непосредном контролом и стајати

* *
*

Дужности настојника радова и настојника по стајама, ноћно дежурство по стајама и дужности ноћних дежурни прописаће сваки руководилац и исте најдаље кроз пет дана доставити потписатом, да их прегледа и наредбом објави.

Ову наредбу имају потписати сва г.г. чиновници, службеници, настојници и сви они којих се тиче и по њој се управљати од данас па до даље наредбе.

Прочитали:

Руковођа Д' Урош Стајић
Рачуновођа Т. М. Радичевић
Економ М. С. Радосављевић
Шталмајстор Спасоје Р. Шкулић
Подконом Марко Симић
Практикант Вел. М. Бранковић
Настојник, Јов. Р. Виторовић

Управник,
М. Н. Лакићевић

Да је препис веран оригиналу,

тврди:
Управник
Држ. Сточ. Завода
М. Н. Лукићевић

Саставио са оригинала:

Практикант,
Вел. М. Бранковић

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

ИЗВОРИ – PRIMARY SOURCES

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

Архив Србије, фонд Министарство народне привреде, Одељење за земљорадњу и сточарство (МНП, З) [Arhiv Srbije, fond Ministarstvo narodne privrede, Odeljenje za zemljoradnju i stočarstvo (MNP, Z)]

Објављени извори – Published Primary Sources

Државни календар Краљевине Србије за 1894, Београд 1893 [*Državni kalendar Kraljevine Srbije za 1894*, Beograd 1893]

Државни календар Краљевине Србије за 1904, Београд 1904 [*Državni kalendar Kraljevine Srbije za 1904*, Beograd 1904]

Државни календар Краљевине Србије за 1905, Београд 1905 [*Državni kalendar Kraljevine Srbije za 1905*, Beograd 1905]

Државни календар Краљевине Србије за 1906, Београд 1906 [*Državni kalendar Kraljevine Srbije za 1906*, Beograd 1906]

Закон о уређењу Државног сточарског завода, Зборник закона и уредаба, књ. 48, Београд 1893 [*Zakon o uređenju Državnog stočarskog zavoda*, Zbornik zakona i uredaba, knj. 48, Beograd 1893]

Зборник закона и уредаба, књ. 57, Београд 1904 [*Zbornik zakona i uredaba*, knj. 57, Beograd 1904]

Извештај о раду Министарства народне привреде по струци пољопривредној у 1898. години, Београд 1899 [*Izveštaj o radu Ministarstva narodne privrede po struci poljoprivrednoj u 1898. godini*, Beograd 1899]

Извештај о раду Одељења за пољску привреду и ветеринарство, Извештаји поднесени министру народне привреде о досадашњем раду на унапређењу домаће привреде и мерама за даљи рад у томе правцу, Београд 1907 [*Izveštaj o radu Odeljenja za poljsku privredu i veterinarstvo*, Izveštaji podneseni ministru narodne privrede o dosadašnjem radu na unapređenju domaće privrede i merama za dalji rad u tome pravcu, Beograd 1907]

Извештаји поднесени Министру народне привреде о досадашњем раду на унапређењу домаће привреде и мерама за даљи рад у томе правцу за 1908. и 1909. годину, Београд 1911 [*Izveštaji podneseni Ministru narodne privrede o dosadašnjem radu na unapređenju domaće privrede i merama za dalji rad u tome pravcu za 1908. i 1909. godinu*, Beograd 1911]

Извештаји поднесени министру народне привреде о раду на унапређењу домаће привреде у 1907. години, Београд 1908 [*Izveštaji podneseni ministru narodne privrede o radu na unapređenju domaće privrede u 1907. godini*, Beograd 1908]

ЛИТЕРАТУРА – SECONDARY WORKS

- Гарић Петровић Г., *Земљорадња у Србији (1878–1912)*, Београд 2017 [Garić Petrović G., *Zemljoradnja u Srbiji (1878–1912)*, Beograd 2017]
- Исић М., *Милош Московљевић о вођству Савеза земљорадника 1929–1941. Први део: време шестојануарске диктатуре 1929–1934*, Токови историје 2 (2013) 11–51 [Isić M., *Miloš Moskovljević o vođstvu Saveza zemljoradnika 1929–1941. Prvi deo: vreme šestojanuarske diktature 1929–1934*, Токови историје 2 (2013) 11–51]
- Лукићевић М., *Из историје наше Државне ергеле*, Тежак 51 (1910) 199–200 [Lukićević M., *Iz istorije naše Državne ergele*, Тежак 51 (1910) 199–200]
- Миљковић Катић Б., *Пољопривреда Кнежевине Србије (1834–1867)*, Београд 2014 [Miljković Katić B., *Poljoprivreda Kneževine Srbije (1834–1867)*, Beograd 2014]
- Пољопривредни календар за 1897*, Београд 1896 [Poljoprivredni kalendar za 1897, Beograd 1896]
- Српска библиографија: књиге 1868–1944*, књига 17, Београд 2005 [Srpska bibliografija: knjige 1868–1944, knjiga 17, Beograd 2005]
- Трговчевић Љ., *Планирана елита: о студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*, Београд 2003 [Trgovčević Lj., *Planirana elita: o studentima iz Srbije na evropskim univerzitetima u 19. veku*, Beograd 2003]

Gordana GARIĆ PETROVIĆ

**DUTIES OF THE STAFF OF ADMINISTRATION OF THE STATE
CATTLE BREEDING INSTITUTE IN DOBRIČEVO**

Summary

The State Stud Farm was established in 1852 in Čuprija. In 1859 it was transferred to Požarevac and the next year to Ljubičevo. The primary aim of the Stud Farm was to improve horse breeding in Serbia through spreading noble horse breeds. The Stud Farm Department in Dobričevo was set up in 1875. Until the formation of the Ministry of National Economy, the Ministry of the Military was in charge of the State Stud Farm.

The State Stud Farm, established to upgrade horse breeding in Serbia, was reestablished, in 1892, under the Law on Organisation of the State Cattle Breeding Institute, into the State Cattle Breeding Institute. The aim of this transformation was to improve cattle breeding in Serbia by breeding the heads of the best cattle breeds, which were further allocated across the country to enhance the quality of domestic cattle.

The administrator with the necessary number of professional staff carried out direct supervision and care about the improvement of the Institute. The administrator, headman, procurement clerk, veterinarian, accountant and registrar were appointed by the king's decree on the proposal of the Minister of National Economy, while the assistant procurement clerks, stablemen, veterinary assistants, registrars and practitioners were appointed by the Minister of National Economy. In addition to regular officers – the manager of the estate, veterinary, accountant, procurement clerk and stable master, the estate also employed a large number of supporting staff – blacksmiths, cartwrights, overmen, gardeners, builders, heads, keepers, coachmen, assistant stablemen and drivers. Convicts performed the most difficult jobs.

The Institute's land covered 1270.32 ha and consisted of meadows, fields, arable fields and forest. Most sowed on arable fields were oats, followed by barley, wheat, corn and turnip.

In addition to horses, the State Stud Farm – later the State Cattle Breeding Institute also kept various types of cattle – bovines, sheep, pigs, goats and poultry. All animals were fed mainly with animal fodder produced on the Institute's soil. The funds for salaries, building repairs, heating and lightening, and money for daily allowances were provided from the budget. At the same

time, income was generated from the garden, food and crops, stud fees, cattle and cattle breeding, lease, oxen fees, boar fees and the workshop.

The document prepared for press contains the provisions of the Law on Organisation of the State Cattle Breeding Institute relating to the duties of the Institute's staff in Dobričevo. The duties were prescribed after the arrival of the new administrator dr Uroš Stajić. They define the obligations and duties of the headman, accountant, head of cattle breeding, stable master and practitioners.

Keywords: State Cattle Breeding Institute, State Stud Farm, Dobričevo, cattle breeding, agriculture, Kingdom of Serbia.

Чланак примљен: 30. 03. 2017.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 02. 06. 2017.

Миљан МИЛКИЋ*

Институт за стратегијска истраживања

Београд

РАТНИ ПУТ ВОЈНОГ СВЕШТЕНИКА. СВЕТОЗАР ИВОШЕВИЋ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ**

Анстракт: У чланку је на основу доступних архивских извора и литературе представљена биографија војног свештеника Светозара Ивошевића током Првог светског рата. Изворну основу чланка чини његов ратни дневник који се чува у Историјском архиву Шумадије у Крагујевцу. Поред наведеног дневника, коришћена су објављена нормативна документа и литература на енглеском и српском језику.

Кључне речи: Светозар Ивошевић, војни свештеник, верска служба, Први светски рат, Крф, Солунски фронт.

Војни свештеници у Првом светском рату

У Првом светском рату у српској војсци било је ангажовано 228 православних војних свештеника, двојица војних имама и један војни рабин.¹ Као и током балканских ратова, у штабовима дивизија био је постављен по један војни прота, а у штабовима пукова по један војни свештеник.² У Министарству војном био је распоређен православни свештеник у чину протојереја који је био на дужности референта за вероисповедне послове и који је био одговоран за рад свих војних

* miljan.milkic@mod.gov.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Срби и Србија у југословенском и међународном контексту: унутрашњи развитак и положај у европској/светској заједници* (Ев. бр. 47027).

¹ М. Милкић, *Верска служба у српској војсци у Првом светском рату*, Београд 2016.

² О војним свештеницима у српској војсци: М. Милкић, *Специфичности верског живота у војсци Кнежевине–Краљевине Србије*, Војно дело 1 (2003) 168–184. Исти, *Правно регулисање положаја војносвештеничке струке у војсци Краљевине СХС/Југославије*, Војноисторијски гласник 1–2 (2005) 136–146. Исти, *Државни и верски празници у војсци Кнежевине и Краљевине Србије*, Војноисторијски гласник

свештеника. Војне проте у штабовима дивизија имале су исте надлежности у дивизији као и референт за вероисповедне послове на нивоу целе војске. Дивизијски свештеници били су у непосредном додиру са војницима којима су читали молитве, држали проповеди и часове веронауке, охрабривали их да ће с вером у Бога победити, организовали прослављање верских и државних празника и служили опела и парастосе. Дужност на којој су војни свештеници били највише ангажовани била је рад у српским и савезничким (британским, француским и руским) војним болницама, где су обилазили рањенике, читали молитве, помагали око писања писама и тешили их у тешким тренуцима. Настављајући традицију организовања верског живота започету у српској војсци 1839. године, војни свештеници су били присутни у јединицама и установама српске војске на Солунском фронту, у северној Африци, у Русији (у Српском добровољачком корпусу), као и у европским земљама у којима је било српских војника и избеглица (Француска, Италија, Швајцарска, Русија).

Од Шумадије до Солунског фронта

Светозар П. Ивошевић рођен је 3. октобра 1882. године.³ Живео је у селу Белосавци, које је раније припадало Јасеничком срезу, округ Крагујевачки, данас у општини Топола. Његова супруга звала се Зора, а оженио се 1906. године. С обзиром на то да у селу није било цркве, он је служио у храму Светих апостола Петра и Павла у оближњем селу Јагњилу.⁴ У Јагњилу је био на служби од 1908. године.⁵ Умро је 1949. године.⁶

1–2 (2007) 7–20. Исти, *Религиозни традицији в срѣбската армия*, Военноисторически сборник 2–3 (2009) 57–65. Исти, *The Serbian Army and the Cultural and Religious Heritage in WWI*, *Studia Historica Slovenica* 1 (2009) 51–66. Исти, *Униформа војних свештеника у српској и југословенској војсци (1839–1941)*, Војноисторијски гласник 2 (2009) 9–29. Исти, *Војни свештеници у српској војсци 1914–1918*, Први светски рат и Балкан – 90 година касније, Београд 2011, 118–125. Исти, *Свештеници у војним и дипломатским мисијама српске владе 1915–1918*, Историјски записи 3–4 (2012) 85–97.

³ Датум рођења наведен је на основу *Дневник војног свештеника Светозара Ивошевића*, Историјски архив Шумадије у Крагујевцу, Збирка варија, фонд Светозара Ивошевића.

⁴ Градња цркве у Белосавцима почела је почетком 90-тих година XX века. На информацијама о начину организовања црквеног живота у Белосавцима аутор захваљује православном теологу Хаџи Марку Вујичићу.

⁵ Податак је утврђен на основу *Дневника*.

⁶ Р. Радић, М. Исић, *Српска црква у Великом рату*, Београд–Гацко 2014, 267.

Ивошевић је напустио кућу у Белосавцима 23. октобра 1915. и са женом и децом отишао у Шаторњу.⁷ Од породице се растао 25. октобра и јашући на кобили Ружи кренуо на свој ратни пут који ће га током наредне три године водити кроз Србију, Албанију и Грчку. Будући да је као свештеник и патриота желео да допринесе одбрани земље, Ивошевић је, према сопственим наводима, од почетка рата три пута писао митрополиту Димитрију са молбом да буде постављен за војног свештеника.⁸ С обзиром на то да српска Врховна команда све до 16. јула 1915. године није покретала процедуру за пријем нових војних свештеника, Ивошевић је на основу сагласности митрополита Димитрија од 10. октобра и решењем министра војног од 12. октобра 1915. године постављен за војног свештеника у 5. прекобројном пешадијском пуку.⁹

Из Шаторње Ивошевић је кренуо са неколицином својих пријатеља. Ишли су преко Страгара, Крагујевца, Рековца, Крушевца, Блаца, Куршумлије, Куршумлијске бање, где су се 14. новембра 1915. прикључили трупној комори 11. пука трећег позива.¹⁰ У Крушевцу се Ивошевић састао са својим шурацима Пером и Жиком. Са трупном комором су 15. новембра прешли стару српско-турску границу и стигли у Подујево. Сутрадан су се одвојили од коморе и до краја дана стигли у Приштину, где су се придружили комори 5. прекобројног пука и кренули у Штимље. Обавештен о томе да се штаб Комбиноване дивизије налази близу Урошевца, Ивошевић се са једним својим пријатељем издвојио из групе. Код села Сојове близу Урошевца, Ивошевић је 19. новембра 1915. од команданта 5. прекобројног пешадијског пука потпуковника Војислава Николајевића примио дужност пуковског свештеника.¹¹ Са својим пуком четири дана касније напустио је положаје код Урошевца и кренуо преко Шар-планине према Призрену, где је стигао 27. новембра. Исте вечери је преноћио у Љум Кули, а сутрадан је преко Бицаја кренуо преко Албаније. Идући преко Пишкочеје, Дебра, села Луково, Струге, села Прењс, стигао је у село Ћукус 7. децембра. Овде се Ивошевић опростио од своје изнемогле кобиле Руже и забележио у дневнику „да јој као и многим

⁷ *Дневник*. Српска влада је у време напада на Србију у октобру 1915. издала наредбу свештеницима да остану на својим парохијама и да ту сачекају долазак непријатеља. М. Милкић, *Свештеници у војним и дипломатским мисијама српске владе 1915–1918*, 86.

⁸ *Дневник*.

⁹ М. Милкић, *нав. дело*, 287.

¹⁰ *Дневник*.

¹¹ М. Милкић, *нав. дело*, 287.

српском коњу и волу при писању историје наше треба одати достојну хвалу и спомен“.¹² Одатле је са својим пуком преко села Бабје и реке Шкумба 8. децембра стигао у Елбасан. Сутрадан су кренули према Тирани, где су стигли 10. децембра. Наредног дана 5. прекобројни пешадијски пук улогорио се у месту Шљак близу Драча, где су остали до 19. децембра. Након тога су прошли поред Драча и отишли у Кавају, а затим преко варошице Пекин до села Мурзе. Логоровали су недалеко од села у периоду од 22. до 27. децембра, а затим отишли до Елбасана где су се улогорили и остали до 10. фебруара 1916. године.

У логору код Елбасана, по наредби команданта дивизије, Ивошевић је са одредом из свог пука на Бадњи дан ишао по бадњак. Увече су бадњак испред штаба пука дочекали командант и официри. Након што је бадњак положен на ватру, Ивошевић је окадио, отпевао тропар и „честитао бадњак са жељом да други буде у отаџбини“. Рано ујутру на Божић, Ивошевић је отишао у Елбасанску цркву и служио литургију са грчким свештеником Наумом. Након литургије, са Љубомиром Г. Поповићем, војним протом у штабу Комбиноване дивизије, отишао је код свештеника Наума на честитање. Након тога су Ивошевић и прота Поповић отишли код команданта Комбиноване дивизије генерала Михаила Рашића на сечење српске чеснице („што смо уз сузе сви извршили“).¹³ Првог дана нове 1916. године, на основу наређења команданта дивизије за све пукове, Ивошевић је служио молебан и благодарење за нову годину и одржао пригодан говор. Свештеник Ивошевић је заједно са Михаилом Поповићем, свештеником из 1. прекобројног пука првог позива и Лазаром Ђорђевићем, свештеником 6. прекобројног пука првог позива, служио литургију у цркви у Елбасану на прослави Богојављења (19. јануара) 1916. године.¹⁴ Иако у ратним условима, прослава је организована према *Правилима службе*.¹⁵ Након литургије формирана је литија са барјацима на челу са командантом Комбиноване дивизије генералом Рашићем и официрима из штаба. Литија

¹² Британски пуковник Филипсон је још за време Другог балканског рата предлагао да се на Теразијама у Београду подигне споменик српском војнику, али и воловима без којих, због извлачења топова, не би могле да се замисле српске победе. Д. Шаренац, *Топ, војник и сећање. Први светски рат и Србија 1914–2009*, Београд 2014, 70. О истом предлогу пуковника Филипсона пише и војвода Живојин Мишић. Ж. Мишић, *Моје успомене*, Београд 1980, 293.

¹³ *Дневник*

¹⁴ М. Милкић, *нав. дело*, 143.

¹⁵ *Правила службе*, I део, Београд 1913, члан 316 до 319.

је ишла до логора дивизије, где су чекали постројени војници и где је извршено водоосвећење.

Ивошевић је са својим пуком кренуо из Елбасана према Валони идући кроз хришћанска и муслиманска села десном обалом реке Семени. У варошицу Фјери стигли су 16. фебруара 1916. године, а затим су, прешавши преко реке Војуше, 18. фебруара стигли до села Арте, надомак луке Валона, где су преноћили. Сутрадан су на пристаништу били спремни за укрцавање. У 9 часова увече Ивошевић је био на француском броду „Ла Лорен“ („велика много, за мене колос“).¹⁶ Вечерао је са официрима Комбиноване дивизије у салону прве класе и преспавао у кабини број 576–8. Ујутру 20. фебруара у 7 сати брод је кренуо према Крфу. Са својим 5. прекобројним пешадијским пуком Ивошевић је у пристаниште Говино на Крфу стигао око поднева 20. фебруара и сместио се у логору код села Горњи Ипсос.¹⁷ Сутрадан је од војника из 11. пука сазнао да му је 27. октобра 1915. код Лапова погинуо трећи рођени брат Радојко. Због тежине ове вести, Ивошевић је наредног дана имао температуру, малаксалост и стомачне тегобе.

Након што је његова дивизија реорганизована и пук преименован, Ивошевић је на списку од 29. фебруара 1916. уписан као свештеник 24. пешадијског пука Вардарске дивизије у саставу Прве армије, уз напомену да је на служби у пуку од 19. новембра 1915. године.¹⁸ Убрзо је са својим пуком из Горњег Ипсоса прешао у нови логор близу Говина. Ивошевић је 13. и 14. марта обишао град Крф. На основу распореда војних свештеника од 27. марта 1916. године постављен је за свештеника 12. пешадијског пука Шумадијске дивизије.¹⁹ У логору код

¹⁶ Комбинована дивизија укрцана је у поподневним сатима 19. фебруара на бродове „Ла Лорен“ и „Ређина Елена“. *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца*, књига XIV, Београд 1928, 333, 340.

¹⁷ Овакав распоред српских јединица извршен је на основу наређења Врховне команде од 8. фебруара 1916. *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца*, књига XV, Београд 1929, 4. Приликом доласка на Крф, Ивошевић код српских војника критикује „прождрљивост и прохтев да се једе што год се донесе од стране Грка, који све чињаху само да зараде“. *Дневник*.

¹⁸ М. Милкић, *нав. дело*, 288. Пешадијски пукови Комбиноване дивизије, као и 3. и 4. прекобројни пук, ушли су у састав Вардарске дивизије. С. Ратковић-Костић, *Реорганизација војске Краљевине Србије 1916. и 1917. године*, Срби и Први светски рат 1914–1918, Београд 2015, 463–480.

¹⁹ М. Милкић, *нав. дело*, 288.

Говина остао је до 11. априла када је отишао у логор код села Месонги на нову дужност у 12. пук, где је стигао након једнодневнoг путовања.²⁰

Ивошевић је 14. априла пред причешће исповедио војнике 12. пешадијског пука у маслињаку близу логора.²¹ Сутрадан је у близини логора, у црквици која је била у власништву неког богатог Грка, причестио старешине и војнике који су претходно три дана постили.²² На основу *Плана и програма за извођење наставе у пешадији* од 16. марта 1916, којим је прецизирано да војни свештеници држе поучне и патриотске говоре у циљу „подизања морала и учвршћивања вере у Бога и крањи исход наше праведне ствари”, Ивошевић је током последње недеље пред Васкрс (Велика недеља), од 17. до 21. априла 1916, држао предавања у батаљонима 12. пешадијског пука „ради утехе и дизања морала код војске”.²³ На Васкрс, 23. априла, Ивошевић је у логору код села Месонги служио литургију и говорио Васкршњу беседу.²⁴ На основу наређења команданта дивизије за све пукове, служио је парастос на Побусани понедељак 1. маја погинулим борцима 12. пука. Ивошевић је своју славу Светог Ђорђа (6. мај) 1916. прославио у логору код села Месонги.²⁵ Уочи славе је окадио у свом шатору. Ујутру је почастио све у штабу пука, а у подне је за трпезу позвао све офицере и војнике који славе, око 300 њих, и пресекао заједнички славски колач уз пригодну беседу.²⁶ За ручком, као и уз вечеру, частио је вином и кафом. Певале су се народне песме и песме посвећене Светом Ђорђу. О помешаним емоцијама које су делили сви присутни говори Ивошевићев дневнички запис „... а мени сузе често капале” и дилема да ли је „слава ова била више дан туге и бола, него радости”.²⁷

Ивошевић је 11. маја 1916. са Крфа кренуо на Солунски фронт.²⁸ У Дневнику наводи да су се код села Месонги укрцали у мање бродове којима су дошли до пристаништа у Крфу, у подне се укрцали на брод

²⁰ Ивошевић је путовао са свештеником Љубомиром Г. Поповићем, који је, након дужности у штабу Комбиноване дивизије, постављен за проту у штабу Шумадијске дивизије. *Исто*, 370, 371.

²¹ *Исто*, 82.

²² *Дневник*.

²³ М. Милкић, *нав. дело*, 205.

²⁴ *Дневник*.

²⁵ М. Милкић, *нав. дело*, 143.

²⁶ *Исто*, 144.

²⁷ *Исто*.

²⁸ *Исто*, 288.

„Плата Марселњ“, којим су сутрадан у 5 ујутру кренули према Солуну.²⁹ У Солунски залив ушли су 14. маја у 7 часова ујутру, а затим су се у 10 часова искрцали код Микре и сместили се у логор код села Лутра. За вршење верских обреда у логору код Лутре, на одређеном месту, био је постављен крст са распећем где је Ивошевић вршио службу, држао говоре, као и предавања из веронауке.³⁰ Са својим шураком Жиком и још двојицом из 12. пука, Ивошевић је 6. и 7. јуна обилазио Солун и у Дневнику записао утиске.³¹

Ивошевић је са својим пуком 21. јуна напустио логор код Лутре и кренуо на фронт. Најпре су ишли уз Вардар, а затим прешли реку и упутили се према варошици Јаница (у округу Пела, словенски назив Пазар, турски назив Јенице Вардар), где су стигли 18. јула. Сутрадан су прешли реку Могленицу (Лудија) и преноћили у селу Мечекли. Ујутру су кренули у правцу села Драгоманци (данас Апсалос, Република Грчка) где су стигли 21. јула 1916. године. Наредних дана стигли су у село Костурјан, где је његов пук остао као дивизијска резерва.

Иако је света тајна исповести вршена најчешће пред причешће, свештеник Ивошевић је, према сопственом признању, на Солунском фронту имао једну непријатну дужност („осетив се мало гадно“). Наиме, када је ратни суд 15. јула 1916. осудио на смрт жандармеријског поднаредника из 4. чете 1. батаљона, исповедио га је у спремљеној раки, а након што је стрељан, служио му је опело.³² У цркви у Костурјану Ивошевић је служио литургију у недељу 23. јула и недељу 30. јула, уз присуство официра и војника. Почетком августа он је неколико дана боловао од маларије. Лечио га је санитарски капетан друге класе Влада Маринковић из 3. шумадијског завојишта. У Костурјану су остали до 5. августа 1916. када су кренули преко Сobotског (садашња Аридеа, Република Грчка), сутрадан стигли у село Бахово (данас Промахи,

²⁹ *Дневник*. На основу наређења Врховне команде од 10. маја, као и на основу извештаја о извршеном наређењу, цела Шумадијска дивизија (осим 4. пољске болнице) укрцана је у пристаништу Морайтика 11. маја 1916. на бродове „Плата“ и „Нера“. *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца*, књига XV, Београд 1929, 310, 311.

³⁰ М. Милкић, *нав. дело*, 205.

³¹ Поред записа о историјским знаменитостима, Ивошевић је оставио и коментар о ноћном животу: „... у улици Вардарској где, по причању, женске полунаге на улици нуде војницима и пролазницима своју наготу, да би тиме зарадиле хлеба нехотећи да раде“. *Дневник*.

³² М. Милкић, *нав. дело*, 82.

Република Грчка), у подножју Нице планине, а одатле на положај Ветерник. Његов пук је током наредна три дана заузео положаје и почео борбу са бугарском војском. До 23. августа вођене су жестоке артиљеријске борбе. Од 29. августа до 4. септембра поново је имао напад маларије и високу температуру. Тих дана је почео његов сукоб са помоћником команданта 12. пука потпуковником Јованом Наумовићем, потоњим армијским генералом војске Краљевине Југославије, који му је замерао то што не излази на положај.³³ Како би избегао даље оптужбе, Ивошевић је 5. септембра рано ујутру са потпуковником Наумовићем отишао на положај Ветерник и опојао погинуле војнике, на само 20 m од непријатељских ровова.³⁴ Обилазио је положај и служио опело где год је наишао на гроб. Током наредних неколико дана у цркви села Бахово одржао је службу погинулим старешинама и војницима, од којих су многи били сахрањени поред цркве. Од 27. септембра до 2. октобра његов пук је био у Бахову у резерви. Нови вербални сукоб са потпуковником Наумовићем догодио се 2. октобра, када му је он замерио због тога што је преко Албаније пренео превише личних и свештеничких ствари. Ивошевић се правдао тиме да му је све то потребно и замерао да се једино свештенику пребације, а да чак ни потпоручнику за исту ствар нико не замера. Истог дана, 12. пук је кренуо на Кајмакчалан у помоћ Дринској дивизији, где је Ивошевић са својим пуком остао на Флоки од 5. до 12. октобра.

Ивошевић је 11. октобра обишао положаје на којима су до 2. октобра вођене борбе.³⁵ На положају 1. и 2. батаљона опојао је 19. октобра 25 војника и два официра. На положају Соко 23. октобра служио је опело над 20 војника и једним официром на батаљонском гробљу. На Митровске задушнице 4. новембра служио је опело на гробљу поред пуковског превијалишта на положају Милетина коса.³⁶ Почео да служи у 10 сати пре подне, а војнике који су били у том тренутку у рову претходно је обавестио да у одређено време скидањем капе и са крстом на себи одају почаст погинулима уз изговарање речи „Бог да их прости”. Након

³³ Јован М. Наумовић (Лесковац, 11. 11. 1879 – Београд, 13. 2. 1945). Као војвода Јован Осоговски учествовао у четничким акцијама 1904–1905. Члан „Црне руке“ од 1911. Учествовао у балканским ратовима. Од 18. марта 1916. помоћник команданта 12. пешадијског пука. Током Солунског процеса пензионисан као командант 12. пешадијског пука, реактивиран 23. септембра 1918. Више података: М. S. Вјелажас, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918–1941*, Београд 2004, 223.

³⁴ М. Милкић, *нав. дело*, 85.

³⁵ О боју на Кајмакчалану: М. Алимпић, *Солунски фронт*, Београд 1967, 163–182.

³⁶ М. Милкић, *нав. дело*, 85.

парастоса одржао је и кратки говор. Са великом радошћу забележио је у Дневнику да су у недељу 19. новембра 1916. српске и савезничке трупе ушле у Битољ. Ивошевић је 30. новембра на положају 1. батаљона требало да изврши опело шесторици војника, али је због непријатељских напада морао да сачека ноћ да би их опојао. На Ваведење 4. децембар одржао је парастос на гробљу пуковског превијалишта. Рано ујутру 5. децембра отишао је на положај 3. батаљона због опела над тројицом војника. Обишао је чете у резерви, разговарао са војницима и током ноћи преспаво код команданта батаљона, мајора Ђокића.

Ивошевић је на Светог Николу (19. децембар) 1916. године на положају Милетина коса устао рано, исповедио једног свог пријатеља који је славио славу, отпевао тропар и изговорио јектенију у част здравља његовог и његове породице.³⁷ Затим је доручковао са њим и санитарским капетаном прве класе др Петром Илићем. Након тога је, уз узнемиравање непријатељске артиљерије, која је тукла пут, отишао на сам положај на славу свом шураку Жики. Успут је свраћао другим војницима на честитање славе. Код Жике га је у земунци дочекао спремљен славски колач, воштаница, постан ручак са јегуљом и војници слављеници.³⁸ О овој прослави Ивошевић је оставио упечатљив запис: „За време кађења, молитава светих, песме јектеније, сечења колача уз воштаницу, молитава упућених Творцу и Св. Николи за домаћина, госте, за све вас тамо, за васцело поробљено Српство, као и за ове овамо, који уз Савезнике, дајући животе уз силне налете кидају постепено ваше ропске ланце, за време здравице и за све време ручка, непрестано је деловала непријатељска артиљерија на оближњи врх, који држи наш 2. батаљон, те је ово необично славље и сечење колача на самом положају, изгледало светије, некако величанствено, необично и страшно, а звук који од распрскавања долазаше и потрес јазбине-пардон, не врећати кућу, због близине изгледаше као одговарање мени на јектенију за време чинодејства“.³⁹ Ивошевић је 28. децембра у 2. батаљону служио опело, а затим је у 1. батаљону по наређењу команданта батаљона био одређен за члана лекарске комисије која је утврђивала степен изнурености војника који су били у рововима.

На Бадњи дан 6. јануара 1917. Ивошевић је служио парастос на гробљу пуковског завојишта на положају на Нице планини, „као једину

³⁷ Исто, 144.

³⁸ Исто, 145.

³⁹ Исто, 146.

службу коју могу да извршим овде”.⁴⁰ Сутрадан, на Божић, он је у свом шатору, „још у кревету, тј. на земљи”, отпевао Божићни тропар, помолио се Богу, а пред доручак је окадио, отпевао тропар, прочитао молитву и јектенију. Ову службу је обавио и у амбуланти код болесника и у земуницама. Како наводи, „то ми беше сва Божићна служба”.⁴¹ Свима у пуку је честитао празник уз неколико утешних речи. Посебно је отишао да честита команданту пуковнику Поповићу. Ручак је тог дана био свечанији, са печеницом.⁴² На задушнице 17. фебруара свештеник Ивошевић је одржао свечани парастос на гробљу пуковског превијалишта, „да би олакшао души и својој и војника”.⁴³

Ивошевић је 20. фебруара 1917. добио нови напад маларије и високу температуру. Након што је 1. марта наређен покрет, Ивошевић је са својим пуком 3. марта 1917. стигао у село Острово (данас Арниса, Република Грчка), где је сутрадан служио недељну литургију. Он је заједно са официрима из штаба 12. пука био смештен у кући локалног свештеника Атанаса. Са пуком је напустио Острову 5. марта и кренуо у правцу Водена (данас Едеса, Република Грчка) где су стигли сутрадан, а затим наставили до села Драгоманци где су преноћили. Ујутру су кренули према Тресини и улогорили се у селу Пожар. Током наредних дана десили су се догађаји који су довели до Ивошевићевог удаљавања из 12. пука. У свом дневнику он је записао да се тих дана десио „врхунац Наумовићеве пакости и гоњења од септембра“. Потпуковник Јован Наумовић, заступник команданта 12. пешадијског пука, обратио се 15. марта 1917. команданту 2. пешадијске бригаде Шумадијске дивизије и навео да је Ивошевић раније, када је оброк био мањи, преко свог посилног, редова Нићифора Ђурића, продавао свој хлеб војницима овог пука.⁴⁴ Заступник команданта је навео да је овакав поступак иначе за жаљење и када би се јавио међу самим војницима, а посебно „кад се јавља код слуге Божијег олтара, у доба када је у маси огромно уздање у Бога”. У интересу угледа свештенства и морала у пуку, предложио је да се Ивошевић разреши досадашње дужности и на његово место одреди други свештеник. Заступник команданта је навео да није задовољан ни општим радом и службом свештеника Ивошевића, као и да због тога он не заслужује препоруку за рад на месту где ће долазити у додир са војницима „којима

⁴⁰ Исто, 229.

⁴¹ Исто.

⁴² Исто, 230.

⁴³ Исто, 86.

⁴⁴ Исто, 288.

данас треба више душевне него материјалне хране”. Командант 2. пешадијске бригаде Шумадијске дивизије је у свом обраћању команданту Шумадијске дивизије од 17. марта подржао став да свештеник Ивошевић треба да буде смењен, као и да на његово место треба да буде постављен свештеник 19. пука Бранислав Коруновић.⁴⁵ Командант Шумадијске дивизије је у обраћању команданту Друге армије 18. марта подржао да Ивошевић због наведеног дела треба да буде смењен са дужности и да се „и не одређује више на службу војног свештеника”.⁴⁶ Командант је замолио да се на његово место не одређује нови свештеник и објаснио да у дивизији има више свештеника и да би једног од њих могао да одреди за свештеника 12. пука. Командант Друге армије војвода Степановић предложио је 23. марта да се усвоји мишљење команданта дивизије, јер је „свештеник г. Ивошевић изгубио поверење и не може више остати међу војницима”. Начелник штаба Врховне команде наредио је 27. марта 1917. године да се свештеник 12. пешадијског пука разреши дужности и упути у Микру, а да командант Шумадијске дивизије одреди другог свештеника за 12. пешадијски пук.⁴⁷

Док је трајао процес против њега, Ивошевић је наставио са својим редовним дужностима. У недељу 18. марта и недељу 1. априла служио је литургију у Пожарској цркви.⁴⁸ У Дневнику је забележио да док је 1. априла причешћивао војнике, изнад села су пролетели немачки авиони који су бомбардовали Соровић (данас Аминдео, Република Грчка). Како наводи у Дневнику, он је 14. априла, уочи Васкрса, отишао из 12. пешадијског пука у Команду нераспоређених официра у Микру, „да се одморим и чекам као свештеник војни други распоред“. Према доступним изворима, Светозар Ивошевић је 27. марта 1917. године разрешен дужности војног свештеника у 12. пешадијском пуку Шумадијске дивизије и на његово место је 3. априла 1917. постављен Благоје Калуђеровић, дотадашњи свештеник 1. завојшта Шумадијске дивизије другог позива.⁴⁹

Ивошевић је возом стигао у Солун на Васкрс 15. априла 1917. и истог дана присуствовао служби у Цркви Светог Саве. Сутрадан је у истој цркви служио литургију. У Солуну је остао два дана, а затим отишао у Микру. У команди нераспоређених официра била су у том тренутку шесторица нераспоређених свештеника. Ивошевић је био смештен у бараци у којој је са њим било и 15 официра. Ивошевић је 4. и 5. маја био

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ Исто, 288, 289.

⁴⁷ Исто, 289.

⁴⁸ Дневник.

⁴⁹ М. Милкић, *нав. дело*, 304.

у Солуну и куповао намирнице за своју славу. Славу је прославио са официрима из своје бараке, а славски колач му је секао свештеник Стојан А. Аранђеловић.⁵⁰ Међу гостима који су целог дана долазили били су и војни свештеници Коста Т. Благојевић, из Допунске команде, и Нићифор Јанковић, свештеник 38. британске болнице у Микри.⁵¹ Ивошевић је из Микре наредних дана често путовао бродом „Србија“ до Солуна, где је доста шетао, обилазио знаменитости и у свом дневнику оставио забелешке о утисцима са солунских улица.⁵² Током друге половине маја у Солуну је често био у друштву Николе Ђ. Цветковића, пуковског свештеника 13. пешадијског пука трећег позива.⁵³ У друштву Давида Карића, посланика српске Народне скупштине, и протојереја Љубомира Љ. Милетића,⁵⁴ присуствовао је суђењу „нашим кабадахијама официрима из превратне организације Црна рука“.⁵⁵ Ивошевић није скривао задовољство због суђења, јер је међу оптуженима био и његов „стари пријатељ“ потпуковник Наумовић. Док је боравио у Микри, Ивошевић је „скоро сваке недеље“ служио или певао у цркви Допунске команде, а два пута је присуствовао англиканској служби у 38. британској болници.

Ивошевићу је 9. јуна 1917. саопштена наредба министра војног о постављењу за војног свештеника 2. британско-српске војне болнице у Соровићу.⁵⁶ Била је то болница британског хуманитарног друштва Српски потпорни фонд (Serbian Relief Fund), која је најпре радила у месту Корацио на Крфу, а затим је пребачена у Соровић.⁵⁷ Ивошевић је 10. јуна отишао из

⁵⁰ Стојан Аранђеловић, свештеник из Крупца, округ Нишки, био је војни свештеник у Команди места у Солуну до 18. марта 1917. када је разрешен дужности и упућен у Микру. Разлог за ово разрешење био је тај што је без дозволе напустио Солун и на неколико сати отишао у Лутру ради купања у тамошњој бањи. *Исто*, 244, 245.

⁵¹ *Исто*, 255, 293.

⁵² На Крфу је српска војска од једног грчког трговца купила брод који је пуштен у саобраћај 30. марта 1916. године и назван „Србија“. Коришћен је за потребе транспорта и био је у саставу српске Бродарске команде. Са Крфа је 31. маја 1916. упловио у пристаниште Микра. Бошко Антић, *Српска одисеја*, Београд 2002, 52, 53, 55, 76, 80–82, 93, 94, 96, 97, 105–107, 109, 110, 122, 123. М. Милкић, *нав. дело*, 84.

⁵³ М. Милкић, *нав. дело*, 414.

⁵⁴ Решењем министра војног од 2. октобра 1917. Љубомир Милетић је одређен за заступника референта свештенства Министарства војног. *Исто*, 328.

⁵⁵ *Дневник*.

⁵⁶ *Дневник*. М. Милкић, *нав. дело*, 289.

⁵⁷ С. Стефановић, *Фрагменти грађе за историју нашег повлачења и изгнанства*, Наше ратно санитетско искуство, Београд 1992, 396, 397. Српски потпорни фонд

Микре у Солун, где је боравио до 13. јуна као гост код Мике Јанићијевића, благајника Војно-железничке инспекције, и код посланика Давида Карића. Тих дана је посетио војничко позориште Вардарске дивизије „Тоша Јовановић“ и гледао „Девојачку клетву“ и „Зулимћар“, а ишао је и у биоскоп.⁵⁸ Увече 13. јуна кренуо је возом на дужност у Соровић.

Главна војна станица Микра доставила је 6. јула 1917. управнику 2. британско-српске болнице новчане податке за Светозара Ивошевића.⁵⁹ Војно-железничка инспекција обавестила је 12. јула команданта станице Соровић да је Ивошевићу одобрено путовање. Ивошевић у свом дневнику наводи да је дужност свештеника у 2. британско-српској војној болници примио 14. јуна од дотадашњег војног свештеника јеромонаха Теодосија Тошића. У Соровићу су поред ове болнице биле још и 33. британска болница и српско-руска болница. Ивошевић је као свештеник у 2. британско-српској болници у Соровићу, поред честих опела и недељне литургије, сваког дана обилазио болеснике, пружао им „свештеничку утеху у болу“, а тежим болесницима је читао молитве и вршио свету тајну исповести.⁶⁰ У недељу 24. јуна 1917. извршио је водоосвећење и одржао беседу у присуству болничког особља и болесника.

На Видовдан 28. јуна 1917. године сви српски свештеници који су се у том тренутку налазили у Соровићу служили су заједно свечани помен: јеромонах Митрофан Иванчевић, свештеник у српско-русској болници, војни свештеник Трајко Поповић из 33. британске војне болнице, Светозар Ивошевић из 2. британско-српске болнице и свештеник Станоје Секулић из Дринске дивизије, као и руски војни свештеник, стари архимандрит са Свете Горе.⁶¹ Помен, којем су присуствовали српски и руски официри, војници и болничко особље,

основали су 23. септембра 1914. године Вилијам Роберт Ситон Вотсон, Артур Џон Еванс и Бертрам Кристијан са циљем пружања хуманитарне помоћи Србији. А. Недок, Б. Поповић, В. Тодоровић, *Српски војни санитар у Првом светском рату*, Београд 2014, 335.

⁵⁸ *Дневник*. Позориште Вардарске дивизије је прво српско војничко позориште основано на Солунском фронту, а било је и највеће и најзначајније. Од фебруара 1917. представе су давале у солунском позоришту „Одеон“. Од 20. августа 1917. позориште је пребачено у Реконвалесцентско одељење у Водену. О. Марковић, *Српска војничка и заробљеничка позоришта у Првом светском рату*, Београд 2014, 4–7.

⁵⁹ М. Милкић, *нав. дело*, 289.

⁶⁰ *Исто*, 78.

⁶¹ *Исто*, 227.

одржан је у капели у шатору у српско-руској болници. Затим је до оближњег гробља Вардарске дивизије формирана поворка на челу са свештеницима. Трајко Поповић је одржао говор, а сви присутни су клечећи одали пошту погинулим војницима, док је заупокојене песме певао руски војнички хор.

У недељу 1. јула 1917. Ивошевић је одржао службу за победу српског и савезничког оружја. Петровдан (12. јула) 1917. у Соровићу обележен је свечаним благодарењем у логорској цркви српско-руске болнице.⁶² Служили су војни свештеници Светозар Ивошевић и Станоје Секулић. Ивошевић је 28. јула присуствовао концерту у 33. британској болници, који су за болеснике приређивани сваке суботе. Те вечери био је присутан и пуковник др Роман Сондермајер, начелник Санитетског одељења Врховне команде. На Преображење 19. августа Ивошевић је служио литургију у 2. британско-српској болници у Соровићу којој су присуствовали и Британци.⁶³ Беседу након литургије одржао је свештеник у штабу Прве армије архимандрит Јоаким Хаџи Бједов, који је ту био на лечењу. Архимандрит Хаџи Бједов је на крају на енглеском изговорио молитву за краља Џорџа V. Ивошевић је служио литургију на Велику Госпојину 28. августа 1917, а архимандрит Хаџи Бједов држао беседу.

Другу британско-српску болницу у Соровићу посетили су 7. септембра 1917. престолонаследник Александар Карађорђевић и министар војни Божидар Терзић.⁶⁴ Ивошевић је забележио да је престолонаследнику било драго када је чуо да је он из околине Тополе. Пре доласка уважених гостију, Ивошевић је аутомобилом довезао цвеће из оближњег села Патели. Ивошевић је 20. септембра 1917. са шоферским наредником Живковићем на трициклу отишао до оближњег села које је имало турски назив Екшису (македонски назив Горно Врбени, а данас село Ксинон Нерон, у регији Лерин у Грчкој).⁶⁵ Село је било богато минералним изворима, а ту је била смештена и италијанска болница. Ивошевића је лепо примио италијански војни свештеник који је у капели служио мису уочи празника уједињења Италије. Ивошевић је 29. септембра ишао камионом у село Кочана, а по повратку истог дана увече на концерт у 33. британску болницу. У 2. британско-српској болници на вечери 11. октобра били су чланови српске владе који су се враћали из Битоља на путу за Крф: Никола Пашић, Милош Трифуновић, Марко

⁶² Исто, 228.

⁶³ Исто, 253.

⁶⁴ Дневник.

⁶⁵ Дневник.

Ђуричић, Божидар Терзић, Момчило Нинчић, Велизар Јанковић. Након вечере су разговарали, а затим уз музику и заиграли. Ивошевић наводи да му је то био први пут да је заиграо након одступања из Србије. Након што су ујутру обишли болеснике, министри су отишли. На Михољдан, 12. октобра 1917, Ивошевић је са својим пријатељем Лујем Каном (Louis Kahn), који је био представник Српског потпорног фонда у Преспи, отишао у логор руске пољске болнице и секао славски колач јеромонаху Митрофану Иванчевићу.⁶⁶ Ивошевић је 19. октобра имао једну посебно лепу дужност – код њега је предбрачни испит полагао Васа Ст. Поповић, чиновник Српске народне банке из Београда и преводилац у Првој армији, који се оженио сестром из 2. британско-српске болнице, госпођицом Скерчли из Лондона, која је због ступања у брак прешла у православље и добила име Милица.⁶⁷ Скромно весеље приређено је исте вечери у просторијама у којима је Ивошевић становао. Свештеник Ивошевић је венчање обавио 29. октобра у препуној шаторској цркви српско-руске болнице. Ивошевић се посебно радовао овом догађају, јер, како је навео, то му је био први склопљени брак током две године, док у истом периоду „много драге херојске браће опевах”.

Друга британско-српска болница је још у време када су је посетили чланови српске владе почела да се пресељава у село Кремјан, које се налазило на око 2 km од места Бач (данас у општини Новаци, Република Македонија).⁶⁸ До 31. октобра 1917. када је Ивошевић отишао у Кремјан, болница је била комплетно пребачена. У намери да упозна околину, Ивошевић је 1. новембра санитарским камионом преко Бача и Добровени отишао у Скочивир. На Митровске задушнице 3. новембра, Ивошевић је из Кремјана аутомобилом отишао у Соровић и служио парастос на војничком гробљу. Захваљујући помоћи британског особља 2. британско-српске болнице, посебно управнику болнице професору Симпсону, у Кремјану је направљена пољска црква од шатора у којој је, у присуству великог броја официра и војника, Ивошевић први пут служио 11. новембра. Ивошевић је наставио да служи недељом, тумачио је јеванђеља и говорио поуке. Сваке недеље служби су присуствовали Британци. Да би им се, како сам каже, реванширао, Ивошевић је одлазио

⁶⁶ М. Милкић, *нав. дело*, 147. Луј Кан је 21. маја 1916. у грчкој цркви у месту Корацио, недалеко од града Крфа, био кум на крштењу првог српског детета рођеног на Крфу, Јелене, ћерке Ангелине и Живе Милосављевића из Долова. *Српске новине*, (10/23. мај 1916) 3.

⁶⁷ *Дневник*.

⁶⁸ *Исто*.

на англиканске службе, учествовао у читању Апостола и дружио се са свештеником Г. Р. Лафаном, професором на Кембрицу.⁶⁹ Поред присуства на англиканским службама у 2. британско-српској болници, Ивошевић је 2. децембра би на служби у енглеској аутомобилској команди у Добровени.⁷⁰ На Светог Николу 1917. Ивошевић је служио литургију у својој шаторској цркви, а затим обилазио рањенике и војнике и секао славски колач. У подне је аутомобилом отишао у село Сакуљево и секао славски колач једном свом познанику, затим једном официру („по позиву“) и неколицини војника. Ивошевић је истог дана добио одсуство како би отишао на славу код својих шурака Жике и Пере, који су били у 12. пуку. Из Сакуљева је кренуо возом за Сobotско и сутрадан увече, на други дан славе, стигао на положај 12. пука. Наредног дана је обишао своје пријатеље у пуку, а за успомену се и сликао са Жиком и Пером. У Кремјан се вратио 24. децембра ујутру. Сутрадан, на Божић „хришћана што имају нови календар“, служио је са Лафаном у енглеској аутомобилској команди у Добровени и „причешћивао Енглезе“.⁷¹ Ивошевић наводи да су Британци за Бадње вече били спремиле закуску и организовали концерт. На Божић су давали поклоне рањеницима. Ивошевић је 4. јануара 1918. отишао у Битољ, како наводи, по први пут.⁷²

На Божић 7. јануара 1918. Ивошевић је служио литургију у шаторској цркви 2. британско-српске болнице, где је након причешћа одржао говор, који је „до суза гануо све па и поштоване госте Енглезе“. Након завршене службе, аутомобилом је отишао у одељење 2. британско-српске болнице смештено у оближњем месту Брод и тамо служио „кратку Божићну службу“. По повратку у Кремјан срео је управника болнице који му је честитао празник и предао му „мали дар у затвореном коверту од S.R.F. /Serbian Relief Fund, прим. аутора/ као признање за Ваш рад“. Божићни ручак био је богато спремљен. После подне је била закуска за војнике 3. батаљона Моравског пешадијског пука трећег позива који су радили у болници. Пред Божић, 2. британско-српску болницу посетио је

⁶⁹ Британски војни свештеници ангажовани у болницама имали су исте дужности као и српски војни свештеници. Обављали су верске службе, помагали болесницима око писања писама, а били су укључени и у медицинско збрињавање рањеника. Е. Madigan, *Faith under Fire. Anglican Army Chaplains and the Great War*, London 2011, 108.

⁷⁰ *Дневник*.

⁷¹ *Исто*.

⁷² Ивошевић раније у *Дневнику* наводи да је у Битољ ушао три дана након ослобођења 19. октобра 1916. године.

војвода Живојин Мишић који је тада обећао да ће послати војну музику. Војна музика Моравске дивизије дошла је у болницу 10. јануара и остала до 15. јануара. У недељу 13. јануара Ивошевић је у шаторској цркви 2. британско-српске болнице служио литургију и одржао говор у част управника Симпсона, који се спремао на пут у Енглеску јер му је погинуо син. Симпсон је био толико дирнут да није могао да настави да стоји. Ивошевић наводи да се ситуација у болници значајно променила након његовог одласка. „Почеле су орг... и проводње“, а заступник управника није био ни мало благонаклон према њему.⁷³

На Светог Саву 27. јануара 1918. Ивошевић је служио литургију у Соровићу, након чега је одржан програм у локалној школи, коју су похађала и деце из Србије. Заступник управника болнице је одбио да својим колима превезе Ивошевића до Соровића и назад до болнице, тако да се он вратио возом, „сву ноћ путујући“. Војвода Мишић је 28. јануара поново посетио 2. британско-српску болницу.

Ивошевић је 14. марта 1918. присуствовао предавању свештеника Лафана у енглеској аутомобилској команди у Добровени, са којим је био на вечери код команданта, мајора Инглиша, а касније код њега и прспавао. Ивошевићу се допала „његова побожност везана са интелигенцијом“. На Васкрс по Грегоријанском календару (31. март 1918), Ивошевић је, пошто је Лафан био болестан, служио у српској цркви у Бачу са енглеским свештеником из 33. британске болнице из Соровића.⁷⁴ На Благовести, 7. априла 1918, Ивошевић је са Јованом Поповићем, војним свештеником Моравског пешадијског пука трећег позива, служио литургију у цркви 2. британско-српске болнице, а затим су у пуковској башти извршили водоосвећење. Ручали су са командантом пука и официрима. На Васкрс (5. маја) 1918. у свечано окићеној цркви 2. британско-српске болнице, Ивошевић је у препуној цркви служио литургију, причестио „већи део војника“ и држао беседу.⁷⁵ На дан своје славе Ђурђевдан 1918. Ивошевић је позвао петнаестак гостију (Срба и Британаца) и у подне организовао водоосвећење, сечење колача и ручак. У француској болници број 2 у Сакуљеву 15. маја 1918. служио је опело једном српском војнику. На Петровдан 1918. служио је благодарење у цркви у Бачу са архимандритом Хаџи Бједовим.⁷⁶ Служби су присуствовали престолонаследник Александар, командант Прве армије

⁷³ Ивошевић не наводи име заступника управника, већ оставља празно место.

⁷⁴ *Дневник*.

⁷⁵ *Исто*.

⁷⁶ М. Милкић, *нав. дело*, 228.

генерал Петар Бојовић, официри и чиновници из штаба Врховне команде, војни представници Велике Британије, Француске и Италије. Након благодарења, високе званице су отишле на честитање код престолонаследника где је приређена и закуска. У цркви у Бачу су 30. јула 1918. Ивошевић и архимадрит Хаџи Бједов служили парастос цару Николају II, а затим је Хаџи Бједов држао беседу.⁷⁷

У време пробоја Солунског фронта Ивошевић је био у 2. британско-српској болници. Болница је 21. октобра 1918. добила наређење за покрет ка Скопљу.⁷⁸ Почело је евакуисање рањеника и паковање ствари. У болници се тих дана појавила епидемија шпанског грипа. До краја свог дневника није забележио датум када су кренули према Скопљу, а поуздано можемо тврдити да се то није догодило до 26. октобра. Своје дневничке белешке Ивошевић завршава описом успеха српске војске након пробоја Солунског фронта, пратећи истовремено ситуацију на Западном фронту до потписивања примирја 11. новембра 1918. године.

* * *

Ратни пут војног свештеника Светозара Ивошевића препун је догађаја и личности, а он је човек изузетне енергије који је настојао да у сваком тренутку уради нешто из делокруга свог посла или да сазна и научи нешто ново. Од посебног је значаја то што је све догађаје детаљно записивао у свом дневнику. Волео је да држи беседе и да пише поздравна писма. Описујући поуку коју је говорио 17. фебруара 1917. године након парастоса палим борцима 12. пешадијског пука, Ивошевић наводи да су присутни осећали душевно задовољство и узбуђење, а да је он тог дана, због великог узбуђења, заспао тек око поноћи.⁷⁹ У вези са његовим беседничким даром јесте и чињеница да Ивошевић није сакривао емоције док је говорио, а редовно је описивао и како је плакао и како се смејао. Можда је једна од највећих радости које је доживео био тренутак када је 15. октобра 1917. добио фотографију супруге Зоре и деце Пере, Љубе и Добре, када је пред особљем 2. британско-српске болнице љубио фотографију и свима показивао („Колико бејаш тиме обрадован нисам у стању да опишем”).

⁷⁷ Исто, 253.

⁷⁸ Дневник.

⁷⁹ М. Милкић, *Специфичности верског живота у војсци Кнежевине–Краљевине Србије*, Војно дело 1 (2003) 174, 175.

Значајан део Дневника чине лични утисци и описи природе. Из Шљака је Ивошевић 17. децембра 1915. први пут видео море („величанствени изглед мора“). Наредних дана одлазио је до Драча, дивио се изгледу града, („пробао морску воду“), два пута посетио митрополита у Драчу и два пута обишао оближњи православни манастир Светог Власија. Ивошевић је био заинтересован за етнологију и када год је могао, настојао је да прати локалне обичаје. Док је био на служби у селу Кремјан, 11. новембра 1917. је отишао у село Хасаново (Хасан Оба), „на свадбу ради упознавања обичаја“.⁸⁰ Закључио је да су „обичаји једнаки са нашим у Србији, говор као наших Мораваца, ношња лепа доста и чиста“. Посебно бележи своје утиске у вези са националним осећањима становништва („Елеменат просто наш или најближи нама“; „Знају за Марка Краљевића“, „... у говору много слични нама иако кажу да су Македонци“). Он такође бележи и догађаје из раније историје крајева у којима је боравио. Док је боравио у Елбасану, у Дневнику је записао „Кратку историју великомученика и чудотворца Јована Владимира, краља српског“, за коју напомиње да је превод из грчких књига. Манастир Св. Јована Владимира Ивошевић је посетио 25. јануара 1916. године. Волео је да истражује и обилази нова места, али је умео и да себи угоди. Тако је 13. септембра 1917. санитарским возом отишао из Соровића у Воден, како сам наводи „да се разонодим, да разгледам ово место“. Током два дана боравка у Водену састао се са својим познаницима, био гост код архимандрита Хаџи Бједова и погледао представу „Ваљевска подвала“ у позоришту „Тоша Јовановић“.

Ивошевић је био заинтересован за војно-политичка дешавања у Европи и готово свакодневно је пратио ситуацију на европском ратишту и пуно страница његовог Дневника посвећено је тим догађајима. На крају 1917. године у свом Дневнику даје преглед свих дешавања током године. Веома је ценио српске ратне савезнике. Посебно је поштовао Британце, са којима је пуно сарађивао, и писао је да би Срби требало да се угледају на њих („племенити и побожни Енглези“). Русија је за њега „заштитница поробљеног Словенства“, а Русе је сматрао својом браћом. Оштро критикује Октобарску револуцију. Прижељкивао је стварање јужнословенске државе и био је велики поштовалац династије Карађорђевић.

У свом раду био је одговоран и марљив. Наредбом команданта 2. пешадијске бригаде Дринске дивизије од 11. јануара 1917. године, Ивошевић и командир санитарског одељења 12. пешадијског пука капетан прве класе др Петар Илић похваљени су због иницијативе да се уреди

⁸⁰ *Дневник.*

гробље код пуковске амбуланте на положају Милетина коса.⁸¹ Гробље је било ограђено, сваки гроб обележен и присут белим каменом. Лични сукоб са потпуковником Наумовићем само потврђује колико је био предан свом свештеничком позиву. Пратећи Ивошевићев однос са Наумовићем, коме је замерао нестручност у командовању и сматрао га сплеткарошем, откривамо и колико је он ценио професионализам код других људи. Ивошевићу је 4. марта 1918. из 12. пука стигла *Златна медаља за ревносну службу* којом га је 25. септембра 1917. одликовао престолонаследник Александар Карађорђевић („... а што је једна мала награда душевна за рад који сам дао у оним тешким данима у пуку”).⁸²

Ивошевић је детаљно бележио догађаје од 23. октобра 1915. до последњег дана рата, 11. новембра 1918. године, тако да његов дневник својим садржајем омогућава реконструкцију његовог живота, али пружа и увид у активности других војних свештеника, војника и старешина током Првог светског рата. У својим белешкама свештеник Ивошевић је прецизан и поуздан. Упоредјујући његове забелешке о догађајима у којима је учествовао са историјским изворима, долазимо до закључка да се у њега као хроничара можемо у потпуности поуздати. Ратне дневнике и сећања најчешће налазимо код официра, док су сећања духовника врло ретка. Кроз истраживање ратног пута свештеника Ивошевића сагледавамо српску војску и Први светски рат из једне посебне визуре.

⁸¹ М. Милкић, *нав. дело*, 90.

⁸² *Исто*, 290.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

ИЗВОРИ – PRIMARY SOURCES

- Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца*, књига XIV, Београд 1928 [*Veliki rat Srbije za oslobođenje i ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca*, књига XIV, Београд 1928]
- Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца*, књига XV, Београд 1929 [*Veliki rat Srbije za oslobođenje i ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca*, књига XV, Београд 1929]
- Дневник војног свештеника Светозара Ивошевића*, Историјски архив Шумадије у Крагујевцу, Збирка варија, фонд Светозара Ивошевића
- Мишић Ж., *Моје успомене*, Београд 1980 [Mišić Ž., *Moje uspomene*, Београд 1980]
- Правила службе*, I део, Београд 1913 [*Pravila službe*, I deo, Београд 1913]

ЛИТЕРАТУРА – SECONDARY WORKS

- Вјелјас М. С., *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918–1941*, Београд 2004.
- Madigan E., *Faith under Fire. Anglican Army Chaplains and the Great War*, London 2011.
- Milkić M., *The Serbian Army and the Cultural and Religious Heritage in WWI*, *Studia Historica Slovenica* 1 (2009) 51–66.
- Алиimpiћ М., *Солунски фронт*, Београд 1967 [Alimpić M., *Solunski front*, Београд 1967]
- Антић Б., *Српска одисеја*, Београд 2002 [Antić B., *Srpska odiseja*, Београд 2002]
- Марковић О., *Српска војничка и заробљеничка позоришта у Првом светском рату*, Београд 2014 [Marković O., *Srpska vojnička i zarobljenička pozorišta u Prvom svetskom ratu*, Београд 2014]
- Милкић М., *Верска служба у српској војсци у Првом светском рату*, Београд 2016 [Milkić M., *Verska služba u srpskoj vojsci u Prvom svetskom ratu*, Београд 2016]
- Милкић М., *Војни свештеници у српској војсци 1914–1918*, Први светски рат и Балкан – 90 година касније, Београд (2011) 118–125 [Milkić M., *Vojni sveštenici u srpskoj vojsci 1914–1918*, Prvi svetski rat i Balkan – 90 godina kasnije, Београд (2011) 118–125]
- Милкић М., *Државни и верски празници у војсци Кнежевине и Краљевине Србије*, Војноисторијски гласник 1–2 (2007) 7–20 [Milkić M., *Državni i verski praznici u vojsci Kneževine i Kraljevine Srbije*, *Vojnoistorijski glasnik* 1–2 (2007) 7–20]
- Милкић М., *Правно регулисање положаја војносвештеничке струке у војсци Краљевине СХС/Југославије*, Војноисторијски гласник 1–2 (2005) 136–146 [Milkić M., *Pravno regulisanje položaja vojnosvešteničke struke u vojsci Kraljevine SHS/Jugoslavije*, *Vojnoistorijski glasnik* 1–2 (2005) 136–146].
- Милкић М., *Религиозни традицији в србската армија*, Военоисторически сборник 2–3 (2009) 57–65 [Milkić M., *Religiozni tradicii v sr`bskata armija*, *Voenoistoričeski sbornik* 2–3 (2009) 57–65]

- Милкић М., *Свештеници у војним и дипломатским мисијама српске владе 1915–1918*, Историјски записи 3–4 (2012) 85–97 [Milkić M., *Sveštenici u vojnim i diplomatskim misijama srpske vlade 1915–1918*, Istorijski zapisi 3–4 (2012) 85–97]
- Милкић М., *Специфичности верског живота у војсци Кнежевине–Краљевине Србије*, Војно дело 1 (2003) 168–184 [Milkić M., *Specifičnosti verskog života u vojsci Kneževine–Kraljevine Srbije*, Vojno дело 1 (2003) 168–184]
- Милкић М., *Униформа војних свештеника у српској и југословенској војсци (1839–1941)*, Војноисторијски гласник 2 (2009) 9–29 [Milkić M., *Uniforma vojnih sveštenika u srpskoj i jugoslovenskoj vojsci (1839–1941)*, Vojnoistorijski glasnik 2 (2009) 9–29]
- Радић Р., М. Исић, *Српска црква у Великом рату*, Београд–Гацко 2014 [Radić R., M. Isić, *Srpska crkva u Velikom ratu*, Beograd–Gacko 2014]
- Ратковић-Костић С., *Реорганизација војске Краљевине Србије 1916. и 1917. године*, Срби и Први светски рат 1914–1918, Београд (2015) 463–480 [Ratković-Kostić S., *Reorganizacija vojske Kraljevine Srbije 1916. i 1917. godine*, Srbi i Prvi svetski rat 1914–1918, Beograd (2015) 463–480]
- Српске новине*, (10/23. мај 1916) 3.
- Стефановић С., *Фрагменти грађе за историју нашег повлачења и изгнанства*, Наше ратно санитетско искуство, Београд 1992 [Stefanović S., *Fragmenti građe za istoriju našeg povlačenja i izgnanstva*, Naše ratno sanitetsko iskustvo, Beograd 1992]
- Тодоровић В., *Српски војни санитет у Првом светском рату*, Београд 2014 [Todorović V., *Srpski vojni sanitet u Prvom svetskom ratu*, Beograd 2014]
- Шаренац Д., *Топ, војник и сећање. Први светски рат и Србија 1914–2009*, Београд 2014 [Šarenac D., *Top, vojnici i sećanje. Prvi svetski rat i Srbija 1914–2009*, Beograd 2014]

Miljan MILKIĆ

**WARTIME CAREER OF A MILITARY CHAPLAIN.
SVETOZAR IVOŠEVIĆ DURING THE FIRST WORLD WAR**

Summary

In this article the author provides an analysis of the wartime career of Serbian Army chaplain Svetozar Ivošević. Serbian Army chaplains were commissioned officers in military units and hospitals. Chaplains provided soldiers with spiritual support and had an important role in moral guidance through formal teaching, counsel, and personal example. Ivošević's wartime career was full of events and personalities, and he was a man of extraordinary energy. Based on the order of 12 October 1915, he was appointed military chaplain in the 5th Infantry Regiment *Combined Division*. After Serbian Army's retreat through the Albanian mountains, his regiment arrived at the island of Corfu on 20 February 1916. According to the chaplains schedule of 27 March 1916, he was appointed a military chaplain in the 12th Infantry Regiment *Šumadija Division*. After the reorganization of the Serbian Army, Ivošević was enlisted as a military chaplain of the 24th Infantry Regiment *Vardar Division*. From the island of Corfu Ivošević went to the Thessaloniki Front on 11 May 1916. Due to a conflict with the deputy regiment commander, in March 1917 he was accused of selling bread to soldiers. In September 1917 he was awarded the Gold Medal for valuable service in the same regiment. On 9 June 1917 Svetozar Ivošević was appointed a military chaplain in the British General Hospital No 2 located in Sorović. The article includes the findings based on the unpublished diary written by Svetozar Ivošević, published legal documents and corresponding bibliography. The war diary of military chaplain Ivošević presents a reconstruction of his life, but also provides an insight into the activities of other chaplains, officers and soldiers during the First World War. Ivošević recorded in detail the events from 23 October 1915 to the last day of the war, 11 November 1918.

Keywords: Svetozar Ivošević, military chaplain, religious service, First World War, island of Corfu, Thessaloniki Front.

Чланак примљен: 30. 03. 2017.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 25. 05. 2017.

Александра КОЛАКОВИЋ*
Институт за политичке студије
Београд

ДЕЛАТНОСТ И ЧЛАНСТВО ФРАНЦУСКО-СРПСКИХ УДРУЖЕЊА ПОЧЕТКОМ 20. ВЕКА**

Анстракт: У раду се кроз неколико докумената (Allocation à la Paroisse catholique de Belgrade, Правила Француског клуба – Statuts du Club Français 1903, Statuts de la Réunion française de Belgrade 1904 и RAPORT de Réunion Française de Belgrade Présenté à l’Assemblée générale annuelle le 4/17 février 1907) осветљава улога француско-српских удружења у Србији почетком 20. века. Публикована документа омогућавају да се истражи оснивање, финансирање, делатност и чланство француско-српских удружења, која су покретана у овом периоду с циљем промовисања француског језика и културе. Њихова делатност и чланство посматрају се кроз призму француских интереса на Балкану и француско-српских односа, чиме се омогућава и идентификовање модела француске културне дипломатије.

Кључне речи: Француски клуб (*Club Français*), Француско друштво у Београду (*Réunion Française de Belgrade*), Француска алијанса (*Alliance française*), француски културни утицаји, Србија, културна дипломатија, почетак 20. века.

О оснивању и делатности француско-српских културних удружења у Београду и другим градовима Србије, а фрагментарно и о делатности *Француске алијансе (Alliance française)*, већ је писано.¹ Ипак,

* kolakovicaleksandra@gmail.com

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција* (Ев. бр.179009).

¹ М. Павловић, *Прилог историји Друштва за културну сарадњу Србија – Француска*, Српско-француски односи 1904–2004, Београд 2005, 13–21; М. Поповић-Дреновац, *Друштво пријатеља Француске у Шатцу – један вид српско-француских културних веза*, Француско-српски односи 1904–2004, Београд 2005,

остало је неколико недоумица које се односе на правила и број ових удружења у Србији почетком 20. века, као и о чланству организација у време смене династија. Недовољно су осветљени и начини на које је Француска подржавала активности и чланове поменутих удружења, што је посебно значајно ако се има у виду да су француски културни утицаји били претходница или део економских и политичких.² Додатни мотив за представљање докумената који се чувају у Дипломатском архиву Министарства спољних послова Француске (Archives des Ministère des Affaires étrangères France) јесте и то што обриси културних утицаја које је ширила Француска почетком 20. века постоје и данас.³

У време империја и колонијалних планова преовладавала је свест да култура има моћ да обликује или трансформише неко друштво. Књига, текст, штампа и мисао стављене су у службу „цивилизаторских мисија” великих сила. Ослабљеног угледа након пораза у рату са Пруском 1871. године, и без могућности већег утицаја у међународним односима, Француска се постепено окреће коришћењу културних утицаја. Неговање француског језика представљало је основу на коју су потом надограђивани сви остали француски утицаји у некој држави или делу света. Већ 1883. године основана је *Француска алијанса* као невладина организација, уз подршку угледних грађана Француске, која је започела

425–430; А. Kolaković, *Various Aspects of the Emergence and Activities of Franco-Serbian Cultural Associations in Serbia before 1914*, Studii de Stiinta si Cultura, Volumul XII – Numarul 1 (44) (2016) 175–182.

² Вид: Љ. Алексић-Пејковић, *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903–1914*, Београд 1965; М. Војводић, *Србија у међународним односима крајем XIX и почетком XX века*, Београд 1988; исти, *Путеви српске дипломатије*, Београд 1999; *Југословенско-француски односи: поводом 150 година од отварања првог француског конзулата у Србији*, С. Терзић (ур.), Београд 1990; *Српско-француски односи 1904–2004*, М. Павловић, Ј. Новаковић (ур.), Београд 2004; S. Sretenović, *Francusko-srpski odnosi u XIX i XX veku*, *Međunarodni problemi*, vol. 62, br. 4 (2009) 536–558. *Une alliance atypique Les relations franco-serbes 1878–1940*, D. T. Bataković (dir.), Belgrade 2010; D. T. Bataković, *Les sources françaises de la Démocratie serbe (1804–1914)*, Paris 2013; *Срби о Французима – Французи о Србима*, Ј. Новаковић, Љ. Ристић (ур.), Београд 2015; Б. Стојић, *Француска и Балкански ратови: 1912–1913*, Београд 2015. (докторска дисертација); А. Колаковић, *У служби отаџбине: сарадња француских и српских интелектуалаца 1894–1914*, Београд 2016.

³ Друштво за културну сарадњу Француска – Србија, основано 2004. године, истиче да баштини традицију Француско-српског друштва из 1904. године. Вид: <http://dsf.org.rs/istorija.html> (датум приступа: 22. март 2017).

мисију преношења француске културе.⁴ На прелазу из 19. у 20. век, под патронатом француске државе и идеје зачетака модерне културне дипломатије, започео је и период појачане активности *Француске алијансе* у Србији. Извештаји о броју ђака гимназија и женских школа који уче француски, као и чињеница да у Србији није постојала ниједна француска школа нису били задовољавајући.⁵ У последњој деценији 19. века приступило се и слању научника у специјалне мисије како би се увећали комплетни француски утицаји у Србији.⁶

Прве иницијативе за покретање друштава у којима би се изучавао француски језик и неговала француска култура појавиле су се крајем 19. века.⁷ Ипак, за сада доступни извори нам не откривају више о чланству и деловању ових удружења. Сачувана документа сведоче да су почетком 20. века, дакле, у првим годинама владавине краља Петра I Карађорђевића, француског ђака из Сен-Сира и борца у Француско-пруском рату, постојала два удружења: *Француски клуб* и *Réunion française de Belgrade* (*Француско друштво Београд*). *Француски клуб*, чија је власница била Славка М. Х. Антоновићева, обухватао је школу француског језика и читаоницу „где ће се чланови састајати, читати листове, и водити разговор

⁴ Међу члановима су биле бројне угледне личности (Луј Пастер, Иполит Тен, Ернест Ренан и други), као и великодостојници Католичке цркве и Јеврејске верске заједнице. До краја 19. века отворено је 250 школа за учење француског језика, организована су бројна предавања, конференције и изложбе. (F. Šobe, L. Marten, *Међународни културни односи*, Београд 2014, 129–130; А. Вујовић, *Франкофонија у свету и код нас*, Београд 2014, 107).

⁵ Archives des Ministère des Affaires étrangères [у даљем тексту АМАЕ], v. 35, Légation de la Serbie à l'Alliance française, 1883.

⁶ Алфонс Магру (Alphonse Magrou), а потом и Алберт Мале (Albert Malet), дошли су у деликатне дипломатске мисије, а званично за професоре будућем српском краљу Александру Обреновићу. Мале је помагао ширење француског језика и отварање француске књижаре у Београду. У извештајима које је слао у Париз истицао је како се француски језик учи чак и у унутрашњости и да се „непосредно испоручују књиге у Београд, а месечна продаја се утростручила за две године“. (АМАЕ, Correspondance politique Serbie, 1892, 13, 285, 291, телеграми: Париз 25. août 1892; Београд 28. août 1892; Archives nationales France [у даљем тексту ANF], AJ/16/6074, Dossier Mallet; F/17/2987a, A. Mallet – Mission en Macédoine études ethnographiques (1902); А. Мале, *Дневник са српског двора*, Београд 1999, 259).

⁷ У писму француског посланства од 5. јула 1891. године, говори се о оснивању још једног друштва у Нишу, по узору на београдско, а директор српских пошта Гроздић предлагао је оснивање *Француског клуба* (М. Павловић, *нав. дело*, 13).

на француском језику”.⁸ У правилима клуба из 1903. године предвиђено је и организовање јавних предавања и забава, а чланарина за редовене чланове износила је 5 динара месечно. Почасни председник био је др Милутин Д. Нешић, секретар Министарства иностраних дела Краљевине Србије, што говори о могућем угледу који је Француски клуб имао у српском друштву. Ипак, нису доступни подаци о тачном времену оснивања *Француског клуба*, колико је био активан, као и о томе да ли је ово удружење примало финансијску помоћ француске државе.

Значајнију улогу у српском друштву имало је удружење *Réunion française de Belgrade*, основано маја 1904. године с циљем да популарише француски језик.⁹ На основу сачуваног Статута, помоћу којег је и детаљно дефинисано функционисање удружења (надлежности надзорног одбора, управа друштва, сазивање састанака, прибављања и контролисања финансија), стиче се утицак да је *Réunion française de Belgrade* настало на француску иницијативу и контролисано преко француског посланика и чланова француске заједнице у Србији. Овоме у прилог сведоче и извештаји Луја Габријела Антоана Жозефа, виконта од Фонтена (Louis Gabriel Antoine Joseph, vicomte de Fontenay), једног од чланова удружења, који о *Réunion française de Belgrade* 1905. године пише да је окупљало припаднике француске колоније у Београду, са којима се дружило око 40 Срба. Поменуто удружење је, по Фонтену, радило на ширењу француског језика, културе и пружању отпора „растућем германском таласу”.¹⁰ Свакодневна комуникација на француском језику и доступност француских новина, часописа и књига, била су средства којима је *Друштво* вршило своју мисију. Посебну подршку поменутој мисији дала је званична Француска, пружајући финансијску помоћ, која се временом увећавала.¹¹ Српски франкофили су на овај начин редовно читали утицајне француске новине и часописе: *Le Temps*, *Le Matan*, *Le Journal*, *Le Journal des Debats*, *L’Illustration*, *La Revue des Deux Mondes*, *La Revue*

⁸ Вид: Документ бр. 1.

⁹ Вид: Документ бр. 3.

¹⁰ М. Павловић, *нав. дело*, 14.

¹¹ Са посредне помоћи преко Католичке цркве, прешло се на директно финансирање француско-српских удружења, за шта је издвајано у првом периоду 200, а касније 300 франака годишње. Међутим, ако се пажљивије сагледа имовина и финансије удружења, као и разграната делатност у више градова Србије, могуће је постојање више облика финансијске помоћи које нам на основу доступних докумената нису познате. (Вид: Документ бр. 2; Документ бр. 4).

hebdomadaire и друге.¹² Престижна француска школа политичких наука (L'Ecole des Sciences Politiques de Paris) је преко новинара из *Journal des Débats*, *Le Temps* и *L'Echo de Paris*, као и француских дипломата, пружила подршку раду удружења.¹³

Захваљујући бројним донацијама *Réunion française de Belgrade* успело је да за годину дана значајно прошири свој рад, увећа број часова француског језика за младе, као и чланство, које је у фебруару 1907. године бројало 139 чланова. У списку чланова удружења, поред чланова француске колоније у Србији, уписана су имена дипломата (Жорж Беноа, француски посланик у Србији, Фернан Легран, конзул Србије у Лилу, Миленко Веснић, српски посалник у Паризу, Андра Николић, бивши српски посланик у Паризу), професора и српских студената у Француској (Богдан Поповић, Павле Поповић, Коста Кумануди, Данило Калафатовић и др.), као и чланова Јеврејске заједнице у Србији (Јаков Алкалај, Лео Азриел, Хаим Алкалај, Јаков Азриел).¹⁴ Удружење је имало посебан циљ да привуче међу своје чланство студенте Велике школе и Војне академије, који су плаћали симболичну чланарину од 1 динара, за разлику од других чланова који су месечно плаћали 5 динара, али су и давали прилоге од 35 динара (чланови-оснивачи) и 10 динара (остали чланови). Политичке дискусије, као и оне које су обухватале религиозне теме биле су забрањене. Ово је и прво француско-српско културно удружење за које имамо поуздане податке да је успело, пре свега захваљујући франкофилски расположеном чланству, да прошири своју делатност и у унутрашњости. Почетком 1907. године *Réunion française de Belgrade* деловало је у Крагујевцу, Ћуприји, Алексинцу, Крушевцу, дакле, и у градовима где није било колоније француских грађана.

Упоредо са радом *Réunion française de Belgrade* на ширењу француског језика и културе и *Француска алијанса* је средином прве деценије 20. века проширила број бесплатних курсева. Посебна пажња посвећена је летњим курсевима језика у Француској, који су били припрема за наставак студија на неком од француских универзитета.¹⁵ Као удружење за пропагирање француског језика и цивилизације,

¹² J. Žujović, *Influence intellectuelle française sur les Serbes: conférence faite à Paris le 8 mars 1918*, Paris 1918, 49.

¹³ Вид: Документ бр. 4.

¹⁴ Вид: Документ бр. 4.

¹⁵ Centre des Archives diplomatiques de Nantes [у даљем тексту: CADN], Légation de Belgrade, 168, Alliance Français à le Ministre de France à Belgrade, Paris 9. mars 1905; *Исто*, Paris 8. mars 1907.

Француска алијанса је сарађивала са удружењима ученика и студената *Побратимство*, *Нада*, *Трговачка омалдина*, *Подмладак* из Крагујевца, као и са *Слободном школом за младе девојке* госпође Сладојевић.¹⁶ Истовремено, Срби школовани у Француској и ван учешћа у раду удружења као што су била *Француски клуб* и *Réunion française de Belgrade* уносили су у српско друштво промене, које су омогућавале прихватање француског културног и уметничког модела. Српски интелектуалци су у прихватању француских културних и уметничких модела видели пут јачања српске културе и изградње државе и друштва. Посебан значај у поменутом смислу имала је активност Богдана и Павла Поповића, као и Јована Скерлића.¹⁷ У ово време, након дуготрајних припрема и исправки, публиковано је у издању Државне штампарије и друго допуњено издање општег речника француског језика Настаса Петровића, професора права на Великој школи, писца, преводиоца и члана Париског географског друштва.¹⁸

Касније, у периоду од 1911. до 1914. године постојало је и треће француско-српско културно удружење. *Société littéraire de Belgrade* (*Књижевно друштво Београда*) су својим донацијама помагали: Општинско веће Париза, француски посланик у Србији Леон Деко (Léon-Eugène Coulard Descos) и кнез Ролан Бонапарт (Roland Bonaoparte).¹⁹

¹⁶ CADN, Légation de Belgrade, 168, Alliance Français 1888, 1895, 1905–1907. (недатирани документ).

¹⁷ Оснивање Семинара за француски језик био је први корак ка популаризацији француског језика у Србији. Први наставник новог Семинара био је Богдан Поповић, а до промена у методици наставе француског језика долази и под утицајем рада Павла Поповића, који је написао *Француску граматiku* за пети разред, која је до Првог светског рата била коришћена у настави француског језика за почетнике. (М. Ковић, *Западноевропске политичке идеје у „Српском књижевном гласнику“ 1901–1914*, Београд 2003, 226–230; М. Павловић, *Катедра за француски језик и књижевност*, Београд 2008, 10, 83).

¹⁸ Настас Петровић је радио на припреми речника и публиковао делове 1875, 1883. и 1888, а први том речника публикован је 1898. године. Рецензент другог издања речника био је Богдан Поповић. Поред овог речника Јаћим Н. Стевовић је публиковао *Цепни српско-француски речник* 1895. године (Н. Петровић, *Француско-српски речник*. Друго поправљено издање, Београд 1904; М. Станојевић-Кнежевић, *Речници француског језика у Србији са Библиографијом од 1904. до 2004.*, Француско-српски односи 1904–2004, Београд 2005, 220, 224).

¹⁹ Деко је био почасни члан *Друштва*, као и француски војни аташе пуковник Фурније и неколико француских банкара. На листи чланова из 1914. године био је и краљ Петар Карађорђевић, а активни чланови били су и: митрополит Димитрије, Иван Ђаја, Миодраг Ибровац, Милан Грол, Игњат Бајлони и Милан Вапа. Иван Ђаја

Предавања, оснивање библиотеке и читаонице, бесплатни течајеви француског језика, уметничке изложбе, стипендије за летње курсеве *Француске алијансе*, награде за најбоље преводе са француског, сарадња уметничких и научних институција биле су области у којима је удружење деловало. Француски ђаци окупљали су се и заједно са француским пријатељима стварали основе за преношење духа француске културе у српску. Београдски лектор Гастон Гравије (Gaston Gravier) и француски посланик Леон Деко утицали су да се по моделу француског *Књижевног друштва Београда* оснују француска литерарна друштва у Шапцу, Нишу и Ваљеву.²⁰ Ово удружење је обликом деловања наставило започете активности *Réunion française de Belgrade*. Оснивањем поменутих удружења и ван Београда, француски културни утицаји су постали снажнији и у унутрашњости.

Кроз деловање француских клубова од почетка 20. века, Француска је створила основу за дубља француска културна зрачења. Истовремено, увећани су и француски економски и политички утицаји у Србији. Културна дипломатија је, дакле, већ у овом раном периоду свог постојања показала своје моћи. Настала прво као привремени клубови за учење или усавршавање познавања француског језика, удружења су се од 1904. године систематично и плански развијала, мењала своје програме и правила. Укључивањем француских дипломата и најугледнијих српских државника, политичара, дипломата и професора стекла су заштиту и помоћ обе државе. Њихови чланови су већ у првим годинама владавине краља Петра I Карађорђевића подржали продор француске културе, видевши је као претходницу спољнополитичким плановима Француске на Балкану, као и везивању Србије за Француску, које је било прво економско, а потом и политичко.

и Милан Грол су уз Милована Миловановића (до смрти јуна 1912. године), Богдана Поповића, Јована Скерлића и Уроша Петровића били и чланови управног одбора. Почасни председник био је Ђорђе Павловић, председник Јован Жујовић, док су секретари били: Гастон Гравије и Милета Новаковић (J. Žujović, *нав. дело*, 32–33; М. Павловић, *нав. дело*, 14).

²⁰ У Шапцу је 1910. године група шабачких интелектуалаца, коју су предводили генерал Димитрије Паић, Чеда Михаиловић, Душан Павловић, Милан Костић и Морис Аврамовић, уз помоћ Гастона Гравијеа, Лакура Гејета (Lacour Gaiyet), члана француске академије и Жана Мижона (Jeanne Migeon) створила друштво *Réunion française* у које се одмах уписало 200 чланова (CADN, Légation de Belgrade, 168, Alliance Français à le Ministre de France à Belgrade, Paris 5. juillet 1901; М. Поповић-Дреновац, *нав. дело*, 425).

Приређена докумената (Allocation à la Paroisse catholique de Belgrade, Правила Француског клуба – Statuts du Club Français 1903, Statuts de la Réunion française de Belgrade 1904 и RAPORT de Réunion Française de Belgrade Présenté à l’Assemblée générale annuelle le 4/17 février 1907 са списком чланова удружења) похрањена су у Дипломатском архиву Министарства спољних послова Француске у Паризу, у оквиру серије Serbie, Nouvelle Série, vol. 24, vol. 38, 1897–1914. У приређеним документима нису вршене правописне интервенције.

Документ бр. 1

ПРАВИЛА ФРАНЦУСКОГ КЛУБА²¹

Чл. I.

У Београду се образује „Француски клуб,“ ради изучавања француског језика и културе.

Чл. II.

Да би се циљ могао постићи, клуб ће установити: школу за изучавање француског језика; читаоницу, где ће се чланови састајати, читати листове, и водити разговор на француском језику. Сем тога, приређиваће јавна предавања, забаве, и т.д.

Чл. III.

Члан клуба може бити сваки грађанин.

Чл. IV.

Редовни су чланови и они, који плаћају сваког месеца по 5 (пет) дин. и уписнину 5 (пет) дин. Уписнина са једномесечним улогом, мора се при упису одмах платити.

Чл. V.

Чланови имају права посећивати читаоницу, јавна предавања, забаве итд.

Чл. VI.

Часови клуба су свакодневно по распореду, који ће се одредити, сем: недеље, и празника.

Читаоница је свакодневно отворена, од 10 часова пре подне до 9 у вече.

Чл. VII.

Управу клуба сачињавају: почасни председник, почасни потпредседник, директорка – власница клуба, наставници-це.

Чл. VIII.

Дужност је директорке клуба, у споразуму са почасним председником, потпредседником да набавља листове, прописује правила за читаоницу и школу. Да примају и искључују редовне чланове, да у опште воде најстроже старање о напретку клуба.

²¹ Правила Француског клуба су публикована 1903. године као посебно и двојезично (српско-француско) издање штампарије Савић и Комп, под насловом *Правила Француског клуба Statuts du Club Français* (АМАЕ, Serbie, Nouvelle Série, vol. 24, Serbie, 1897–1914, Direction Politique Série B Carton 70 Dossier 4 Serbie Affaires diverses, *Club Français de Belgrade* 1904).

Чл. IX.

Дужност је директорке клуба, да представља и заступа клуб у свим његовим пословима, да потписује сву преписку и да извршује све потребе клуба, као: плаћање стана, наставника-ца, листова и т д.

Чл. X.

Дужност је наставнице, да заступа директорку у њеном одсуству.

Чл. XI.

Дужност је редовног члана:

а) сваки редован члан дужан је, да се у стану клупском креће у границама највеће учтивости;

б) за време предавања да се одржава мир, како се не би наставник-ца прекидао-ла у свом раду;

в) што је могуће редовније долазити на часове;

г) да се слушају наредбе директорке клуба, почасног председник, потпредседника, и наставника-ца.

Чл. XII

Сваки престаје бити члан овога клуба, кад не буде платио-ла одређен редовни улог у напред.

Београд, 12. октобра, 1903. год.
Директорка – власница клуба,
Славка М. Х. Антоновићева.

STATUTS du CLUB FRANÇAIS

Art. I.

Un Club français se fonde à Belgrade pour l'étude de la langue et de la littérature française.

Art. II.

Pour atteindre ce but, il y aura au Club une école pour l'étude du français; une salle de lecture où les membres se réuniront pour lire les journaux et faire la conversation en français. En outre le Club donnera des conférences publiques, des soirées de divertissement, etc.

Art. III.

Chaque personne, des deux sexes, peut devenir membre du Club.

Art. IV.

Pour devenir membre du Club, chaque personne doit payer 5 (cinq) francs par mois et 5 francs d'inscription. L'inscription et la cotisation mensuelle se payent de suit.

Art. V.

Les membres du Club ont le droit de fréquenter la salle de lecture, les conférences publiques et les soirées de divertissement, etc.

Art. VI.

Les leçons du Club seront données chaque jour, selon un programme

déterminé, excepté: le dimanche et les jours fériés.

La salle de lecture sera ouverte tous les jours de 10 heures avant-midi à 9 heures du soir excepté le jeudi après-midi.

Art. VII.

Le comté du Club se compose d'un président honoraire, d'un vice-président honoraire, d'une directrice et des professeurs.

Art. VIII.

La directrice du Club, d'accord avec le président honoraire, le vice-président honoraire doit faire le règlement concernant la salle de lecture et l'école, admettre ou renvoyer les membres, et veiller le plus sévèrement aux progrès du Club.

Art. IX.

Le devoir de la directrice est de représenter le Club et de défendre ses intérêts en toute occasion, de signer toute la correspondance et de pourvoir à tous les besoins du Club, tels que: le payement du loyer, des professeurs, des journaux, etc.

Art. X.

L'institutrice pourra remplacer la directrice en son absence.

Art. XI.

Les membres du Club sont tenus:

a) à observer la plus stricte politesse dans les locaux du Club;

b) pendant les cours doit régner la plus grande tranquillité pour que les professeurs ne soient pas empêchés dans leur travail;

c) à fréquenter le plus régulièrement possible les leçons;

d) se soumettre aux ordonnances de la directrice du Club, du président honoraire, du vice-président honoraire et des professeurs.

Art. XII.

Chaque personne cesse d'être membre du Club, dès qu'elle ne paye pas à l'avance la cotisation fixée.

Belgrade, le 12 octobre 1903.

La directrice - propriétaire du Club
Slavka M. H. Antonovitch.

Документ бр. 2

République Française²²

Ministre des Affaires étrangères, Direction des Affaires Politiques Sous-Direction du Midi

Le Ministre des Affaires étrangères à Monsieur Benoit, Ministre de France à Belgrade

Paris, 4 Octobre 1904.

No.1a Paroisse catholique de Belgrade

J'ai décidé de renouveler pour 1904 l'allocation accidentelle de cent cinquante francs (150) qui a été accordée l'année dernière à la Paroisse catholique de Belgrade.

Une traite représentant le montant de cette somme vous sera prochainement expédiée par les soins de la Division des Fonds et de la Comptabilité du Département.

D'autre part, ainsi que vous l'a annoncé ma lettre du 2 Juin dernier, No. 37, j'ai accordé, sur votre proposition, une subvention de deux cents francs (200) à la Réunion française de Belgrade. Vous pourrez remettre à la Direction de cet établissement une traite sur le Trésor public qu'elle négociera au mieux de ses intérêts (Instruction du 10 Mai 1891, art. 215 et 216).

²² AMAE, Serbie, Nouvelle Série, vol. 24, Serbie, 1897–1914, Direction Politique Série B Carton 70 Dossier 4 Serbie Affaires diverses, *Club Français de Belgrade* 1904.

Документ бр. 3

STATUTS du RÉUNION FRANÇAIS DE BELGRADE²³

Art. 1.

Sous la haute protection de la Légation de France et avec l'autorisation des autorités serbes il est fondé à Belgrade une „Réunion Française“ destinée à propager la langue la littérature et les arts français.

Art. 2.

L'administration de la Réunion et les admissions sont confiées à un comité choisi par les membres de la Réunion.

Le comité est composé de 11 personnes y compris le président et les 2 vice-présidents.

Le président doit être de nationalité française.

L'un des vice-présidents serbe, l'autre français

Le trésorier français.

Composition du Comité

Un président de nationalité française

Deux vice-présidents, l'un serbe, l'autre français.

Deux secrétaires, " " " "

Un trésorier, français.

Un vice-trésorier, serbe.

Quatre membres du comité.

Le président et les autres membres du comité sont nommés pour 2 ans par l'assemblée générale au scrutin et à la majorité des voix ils sont rééligibles

Le comité a le droit de remplacer, provisoirement ceux de ses membres qui cesseraient de faire partie du comité: cette nomination devra être ratifiée par l'assemblée générale de Janvier.

Art. 3.

Le président ou en son absence le vice-président peut réunir le comité quand il le juge convenable il est tenu de le taire toutes les fois que cinq membres du comité le lui demandent.

Les membres du comité sont convoqués au moins cinq jours d'avance et 24 heures en cas d'urgence.

La lettre de convocation doit faire connaître le motif de la réunion.

Cinq membres suffisent pour constituer les séances du comité; les décisions sont prises à la simple majorité.

²³ Поменути Статут удружења је и штампан: *Statuts de la Réunion française de Belgrade*, Imprimerie et Stéréotype de Théodore K. Naoumovitch, 1904. (AMAE, Serbie, Nouvelle Série, vol. 24, Serbie, 1897–1914, Direction Politique Série B Carton 70 Dossier 4 Serbie Affaires diverses, Réunion Française de Belgrade, 1906).

En cas de partage, la voix du président ou de son remplaçant est prépondérante. On procède au scrutin secret si deux des membres du comité le réclament.

Art. 4.

Le Comité règle tout ce qui est relatif à l'administration ainsi qu'à la police intérieure de la Réunion. Il délègue pour l'expédition des affaires et la surveillance des différents services un sous comité pris dans son sein.

Le comité avise au placement des fonds disponibles.

Les dépenses sont acquittées sur mandats signés par le président, un des secrétaires et deux membres du comité délégués.

Art. 5.

Les délibérations du comité ne peuvent jamais être en opposition avec les règlements ou avec les décisions de l'assemblée générale.

Le comité établit le règlement intérieur et organise les conférences et les fêtes qui pourront être données dans le local de la Réunion.

Les questions qui pourraient intéresser l'existence la dissolution l'organisation et le local de la Réunion ne sont décidées qu'en assemblée générale.

On ne peut rien afficher ou exposer dans les salons de la Réunion sans l'autorisation du comité.

Il est déposé dans le local de la Réunion un registre sur lequel tout membre de la Réunion a le droit de consigner ses réclamations.

Art. 6.

Il est tenu tous les ans dans le courant de Janvier une assemblée générale présidée par le président de la Réunion ou en son absence par l'un des vice président.

Pour qu'une assemblée générale soit valable, la présence de la moitié des membres suffit. Dans le cas où la moitié des membres ne seraient pas présents Il serait fait 8 jours après une nouvelle assemblée et quell que soit le nombré des présents, les résolutions votées seront valables.

Dans cette assemblée un rapport est fait sur la situation financière de la Réunion par un des membres du comité.

Art. 7.

Les assemblées générales peuvent être convoquées toutes les fois que le comité le jugera nécessaire.

Les assemblées générales doivent être convoquées 15 jours d'avance sauf le cas d'urgence dont la nécessité aura été reconnue par le comité.

Toutefois le Comité sera tenu, dans le délai de 8 jours de convoquer une assemblée générale extraordinaire sur la demande motivée et signée du quart des membres.

En assemblée générale toutes les décisions sont prises à la simple majorité. (Sauf le cas indiqué dans l'art 22). En cas de partage la voix du président ou de son remplaçant est prépondérante. On procède au serutin secret si quinze membres le demander.

Art. 8.

Composition de la Réunion

La Réunion se compose de membres honoraires, de membres fondateurs et de membres actifs.

Art. 9.

Les membres honoraires, sont ceux qui par leur Situation ou leurs dons contribuent à la prospérité de la Réunion.

Les membres fondateurs sont ceux qui, lors de la fondation de la Réunion ont versé au minimum une somme de 35 dinars, ils seront tenus à l'expiration des premiers six mois aux mêmes obligations que les membres actifs.

Art. 10.

Les membres actif sont ceux qui admis à faire partie de la Réunion paient un droit d'entrée de 10 dinars et une cotisation mensuelle de 5 dinars.

Art. 11.

Admission

Le candidat Français ou Serbe qui, désire faire partie de la Réunion doit être présenté par deux membres.

Les demandes d'admission sont consignées sur un livre tenu à cet effet par le secrétaire. Filles doivent être appuyées de la signature des membres qui présentent le candidat.

Les noms des candidats accompagnés de ceux de leurs parrains sont affichés dans le local de la Réunion pendant 8 jours avant le ballottage.

Art. 12.

L'admission des membres actifs est prononcée ou refusée à la suite du ballottage auquel les membres du comité ont seuls le droit de prendre part.

Sept membres devront prendre part au vote pour qu'il soit valable.

Les scrutons auront lieu aux jours et heures qui seront fixés par le comité et annoncés par voie d'affiché dans le local de la Réunion.

Si au dépouillement du scrutin il se trouve moins de bulletins ou s'il y en a plus qu'il n'y a de votants le scrutin étant défectueux est déclaré nul.

Le résultat du scrutin est annonce par les mots: admis, ajournée, scrutin nul.

Le candidat ajourné peut être présenté à nouveau.

Art. 13.

L'exercice de la Réunion date de chaque 1er Mai.

Tout nouveau membre admis est tenu au versement immédiat d'un droit d'entrée de 10 dinars et de la première cotisation mensuelle.

Les parrains sont responsables de ce paiement.

Art. 14.

Tout membre qui n'aura pas notifié par écrit au Secrétariat avant le 10 de chaque mois l'intention de cesser de faire partie de la Réunion restera débiteur de sa cotisation pour le mois suivant

Art. 15.

Le maintien du bon ordre l'observation des règlements, le respect de l'esprit de concorde sont placés sous la sauvegarde de tous les membres.

Art. 16.

Les jeux de hasard ainsi que tous discussions politiques ou religieuses sont rigoureusement interdite.

Art. 17.

L'accès des locaux de la Réunion est réservé aux seuls membres de la Réunion et de leur famille (femme et enfants); à cet effet une carte permanente sera délivrée à chacun d'eux.

Art. 18.

Les étudiants de la Grande École ainsi que les élèves officiers de l'Académie militaire, pourront s'inscrire pour assister aux conférences et paieront une cotisation mensuelle de 1 dinar.

Art. 19.

Le local sera sous la surveillance d'un gérant nommé par le comité.

Art. 20.

Un buffet sera créé et un tarif affiché indiquera le prix des consommations.

Art. 21.

Le gérant sera placé directement sous la surveillance du président ou

du membre du comité que ce dernier aura chargé de le remplacer.

Art. 22.

La dissolution ne pourra être prononcée que par un nombre de voix égal à celui des deux tiers des membres inscrits.

Les Réunion ne pout se dissoudre qui pour manque de fonds.

Art. 23.

Dans le cas où la dissolution serait prononcée, le bibliothèque complète serait versée à la Bibliothèque nationale de Belgrade.

Les meubles et ustensiles seront vendus aux enchères publiques, ou à l'amiable, si ce dernier mode est juré plus rémunérateur et le dépôt de la somme provenant de cette vente sera fait à la chancellerie de la Légation de France, qui la tiendra à la disposition d'une nouvelle institution analogue qui viendrait à se créer.

Art. 24.

Des insignes et diplômes seront créés et distribués aux membres de la Réunion Française.

Art. 25.

Caisse de Secours.

Une Caisse de Secours pour les indigents français sera créée et alimentée par produit des fêtes aussi que par les dons faits spécialement pour cette œuvre.

Art. 26.

Les retenues faites seront de 10% des produits nets sur les fêtes et concerts et de 2% sur les consommations servies à la Réunion.

Art. 27.

Distribution des Secours

Monsieur le Ministre de France seul pourra disposer des fonds de secours; à cet effet il lui sera remis un carnet à souches; aucun secours ne pourra être distribué sans un bon du carnet à souches, signé de lui ou de son remplaçant.

Art. 28.

Ces Statuts entreront en vigueur à dater du jour où ils auront été approuvés par l'Assemblée générale et par les autorités locales.

Belgrade le 13/26 Avril 1904.

Le Président

A. Vaillant.

Les Secrétaires

J. Courtieu

Dr. Vassilié Jovanovitch.

Документ бр. 4

Réunion Française de Belgrade²⁴

RAPPORT Présenté à l'Assemblée générale annuelle le 4/17 février 1907.

Mesdames, Messieurs,

Nous avons l'honneur de vous appeler à cette 3-e assemblée générale de la Réunion Française pour vous soumettre le bilan et le compte de profits et pertes de l'exercice 1906.

Nous terminons l'exercice avec un solde créditeur de 2.368,47 dont 1.668,35 francs en caisse, 1.270,72 en mobilier et 405 fr. en cotisations non payées. Le détail du bilan et du compte de profits et pertes figurent en annexe à ce présent rapport.

Comme vous pouvez vous en rendre compte, la situation financière; grâce aux dons qui nous avons reçus, est loin d'être mauvaise et la seule dette que nous avons est largement couverte par un avoir en caisse. De plus nous avons acheté cette année pour près de 900 frs de mobiliers figurant d'ailleurs à l'inventaire. En ce qui concerne la dette de l'éclairage elle sera amortie dans le courant de 1907. Au moment où le second comité de la Réunion Française voit son mandat expirer, il serait bon de jeter un coup d'œil en arrière et revoir ensemble le chemin parcouru.

Lorsqu'en Avril 1904 un certain nombre de personnes répondant à l'appel de quelques serbes et français, se réunissaient dans l'une des salles du café Cassino, berceau de notre Réunion, plus d'un sceptique avaient déjà condamné cette entreprise à une existence éphémère. Cependant grâce à la bonne volonté que vous avez montrée en répondant aux efforts des Membres du Comité, la petite Réunion d'alors a fait tout doucement son chemin et compte aujourd'hui 138 Membres.

Nos efforts se sont portés spécialement à combler quelques lacunes de la première année en instituant les cours et c'est grâce à eux que la Réunion doit

²⁴ AMAE, Serbie, Nouvelle Série, vol. 38, Rapport présenté à l'Assemblée annuelle le 4/17 février 1907.

encore son existence. De plus nous avons cherché a vous réunir le plus souvent en donnant des matinées, des concerts, des diners en commun, sans parler du grand bal que nous donnions a Kolaratz au commencement de l'année et pins tard du bal masque encore présent à notre mémoire. Vous vous souvenez aussi de la fête du 14 Juillet, du banquet donne a cette occasion, et le soir, du bal dans les salons de la Réunion. L'empressement qui vous avez montré en assistant à la fête national de la France, a été pour nous, Français, une joie d'autant plus grande que nous connaissons déjà les sentiments qui vous animent à notre égard.

Bref, l'année 1906 nous a été spécialement favorable, malgré les sacrifices que nous avons dû consentir. Très à l'étroit dans notre local de la rue du Prince Michel nous avons dû, comme nous vous l'annoncions à la dernière assemblée générale, chercher un nouveau local lequel nous nous trouvons depuis le mois de Mai dernier. Nous avons apporté des améliorations de détails, entre autres nous avons acheté un billard et des jeux divers, etc ...

C'est vrai que nous avons été puissamment aidé dans notre œuvre de propagande de la langue française par tous les Membres Serbes qui ont bien voulu s'associer à nous et que nous remercions ici très chaleureusement.

D'autre part, grâce aux démarches de Monsieur Benoit, Ministre plénipotentiaire de France, le Gouvernement français a bien voulu nous continuer l'allocation de 300 frs déjà accordée dans l'exercice précédent.

Enfin de généreux donateurs ont bien voulu s'intéresse à nous, parmi eux nous citerons Monsieur Benoit, Ministre de France, Monsieur le Vicomte de Fontenay consul général de France à Budapest, l'Alliance française du VIII-e arrondissement de Paris, Monsieur Legrand consul de Serbie à Lille (Nord), la Société anonyme des Etablissements du Creusot, Monsieur Bigeon exportateur, etc ...

En dehors de ces concoure nous avons eu le plaisir d'entendre Messieurs Léo Claretie, Gabriel-Louis Jaray, M. Wolf en 1906 et même en ces derniers temps Monsieur Henri René collaborateur au journal „Le Temps” et Monsieur Jules Rateau de l'Echo de Paris à qui nous adressons nos plus sincères remerciements. Messieurs Gabriel-Louis Jaray et Henri René étaient spécialement délégués de l'Ecole des Sciences Politiques de Paris et nous sommes heureux de remercier ici la Direction de l'Ecole pour sa bienveillante initiative.

Nous devons également remercier les Directeurs du „Journal de Débats” et de l' „Echo de Paris” qui nous font le service entièrement gratuit de leur journal.

Tant d'efforts et tant de sacrifices n'ont pas été sans laisser l'influence française s'accroître considérablement pendant ces dernières années et l'amitié réciproque des deux nations n'a fait que s'affermir davantage. Ce serait pour nous tous, Mesdames et Messieurs une joie plus grand encore, si nous avions

contribué, ne serait-ce qu'un peu, par notre Réunion, à rapprocher davantage deux peuples, ayant même caractère, mêmes qualités, je dirai aussi mêmes défauts, ne rêvant qu'une chose, la liberté.

Cette influence commence également à s'étendre à l'intérieur de la Serbie, et quelques cercles français se sont formés à l'exemple du notre à Kragoujévatz, Tchoupris, Ougitza, Alexinatz, Krouchévatz, petites villes ou dans quelques unes d'entre elles il n'y a même pas un Français.

Cette initiative est due en grande partie à quelques uns de nos anciens Membres Serbes qui ont été obligés de quitter la Capitale, appelés à d'autres fonctions à l'intérieur du pays. Si bien que le Français égaré dans ces régime loins taines est tout étonné d'entendre sa langue maternelle et son cœur quelque peu attristé par le souvenir de la patrie absente, se réjunit à la vue d'un cercle français et l'accueil qu'on lui fait est toujours des plus hospitaliers.

A nos amis de l'intérieur nous adressons nos plus vifs remerciement.

Devant un tel résultat, nous espérons, Mesdames et Messieurs que le Comité que vous avez à être aujourd'hui sauta, continuer la voie toute tracée par le précédent Comité et arriver au but commun pour les deux peuples aux Français a faire mieux aimer et connaître leur pays aux Serbes: ceux-ci, le leur, aux Français.

Cours de Français

Outre les avantages que la Réunion procure à ses Membres il a été créé au commencement de l'année un cours gratuit pour ces derniers. Ces cours se font le soir les lundi, mercredi, vendredi de 6h 1/2 à 7h 1/2 de manière permettre à plus de Membres possible de pouvoir y assister.

Ces cours sont ainsi répartis.

Lundi – Cours de Littérature par Mr J. F. Guillermier

Mercredi – Couseries par Mr J. Richard.

Vendredi – Cours de Lexicologie par Mr. J. Courtieu.

Les charmantes canseries de Mr. J. Richard sont particulièrement suivies et goûtées par de nombreux Membres de la Réunion Française.

En plus de ce cours gratuit, qui est spécialement pour les Membres, il y a encore des cours payants pour les jeunes gens et les jeunes filles, que leur âge ne permet pas encore d'être Membres. Ces cours ont été augmentés cette année et portés à 6, comprenant une centaine d'élèves a savoir: 3 cours pour les jeunes filles et 3 cours pour les garçons:

Jeunes fille		Jeunes Gens	
1 Cours	24 élèves	1 Cours	14 élèves
2 "	22	2 "	12 "
3 "	14	3 "	10 "
60 jeunes filles		36 garçons	

Ces cours sont régulièrement suivis et plus d'une fois, dans nos matinées, vous avez pu admirer leur progrès dans les petites comédies qu'ils nous jouent ou dans monologues qu'ils nous déclament.

Secrétaire	Membres du Comité	Le Président
J. F. Guillermier	J. Courtieu	G. Magp.
	Alf. Bauduin	Vice Présidents
	J. Richard	Dr. M. Vassitch
	L. P. Djoukitch	A. Gasseau
	V. Ognénovitch	
	Voulitchévitch	

Membres faisant partie de la Réunion Française le 31. décembre 1906.

1. Dragomir Andonovich	16. Dr. Costa Constantinovitch
2. M Milka Alexitch	17. Radomir Chaponitch
3. Anta Antich	18. Roger Clause, Chargé d'affaires
de France
4. Jacob Alkalay	19. Panta Djoakitch
5. Léo Azriel	20. Mita Djourovitch
6. Haim J. Alkalay	21. Dr. Costa Dinitch
7. Victor Azriel	22. André D. D initch
8. Jacob Alfandry	23. Dragutine Danilovitch
9. Geogres Benoit, Ministre
plénipotentiaire de France à
Belgrade	24. Jovan K. Djouritchitch
10. Alfres Bauduin Reddewig	25. Radoïé Djourovitch
11. Alexandre Baïtch	26. Mita Dimitrijévitch
12. André G. Bogÿtch	27. Vte de Fontenay Consul de
France à Budapest
13. Roland Bracard	28. Albert S. Farhy
14. Joseph Courtieu	29. Artur Gasseau
15. Daniel Calafatovitch	30. Jean-François Guillermier

31. Max Guttman
32. Jean Georgévitch
33. Svétozar Glichitch
34. Émile Perret Gasseau
35. Michel Gavrilovitch
36. Eugénie Georgévitch
37. Grgoue Bérítzh
38. C M Théorgieff
39. Milan Grouïtehich
40. Darot Hochner
41. Gabriel Jévitch
42. Paul Jouqđianioer
43. Dimitrijé Jévrémovitch
44. Stévan Jélitch
45. Dragoljub Jérémitch
46. Vasilié J. Jovanocitch
47. Dragutine Jogitch
48. Miloch Jovanovitch
49. Dragoljub Jocsimovitch
50. J. Issaïlovitch
51. Georges Imbert
52. Jean Jovanelly
53. Pierre Kamenkovitch
54. Kosta Koumanoudi
55. Kosta Kousmanovitch
56. Witomir Hojkovitch
Konstantinovich
57. Fernand Legand, Consul de
Serbie à Lille
58. Milan Lujanovich
59. Démètre Lazarevich
60. Marko Lazarévitch
61. Givko Lavadinovitch
62. Givoïn Lasitch
63. Dr. Svétozar Markovitch
64. Gustave Magy
65. Henri Martin, attaché
d'Abassade
66. Nestor Manoïlovitch
67. Mme Héléne Markovitch
68. Nikolas Messarovitch
69. Milan Manoïlovitch
70. Paul Masson
71. Michel Marinkovitch
72. Dragoutine Miloutinovitch
73. André Milivojévitch
74. Miloutine Milovanovitch
75. Milan Brau. Mihaïlovitch
76. Etienne Markovitch
77. Voïslav Míntich
78. Alexandre Matânovic
79. Milivoje Marinkovitch
80. Milenko Néditch
81. André Nikolitch, Ministre de
l'Instruction Publique
82. Kosta Nicolitch
83. Dr. Dragoljub Novakovitch
84. Nikolas Nikolitch
85. Wassa Ninitich
86. Lazare Nestorovitch
87. Woïslav Nikolitch
88. Milorade Nicolitch
89. Mme Marko Nicolitch
90. André Nikolitch
91. Wassilié Ognénovitch
92. Radovan Obradovitch
93. Milan Obradovitch
94. Bogdan Popovitch
95. Georges Pavlovitch, Président à
la Cour de Cassation
96. P. Pérovitch
97. Voïn Kara-Péchitch
98. Jean Popovitch
99. Georges Philipovitch
100. Sava Paounovitch
101. Pierre Pérovitch
102. Milan Parivoditch
103. Woïslav Pérovitch

104. Milan Prvoulovitch	136. Wladisav Voulitchévitch
105. Bernard Rapaport	137. Asp Weleff
106. M ^{elle} Savka Raditchévitch	137. Dr. Milenko Vesnitch, Ministre
plénipotentiaire de Serbie à Paris ²⁵
107. Dragomir Raïovitch	138. Radivoje Zlatanovitch
108. Momtchilo Radovanovitch	
109. Trifoune Radossavliévitch	
110. Henri Roger, Secrétaire-
Archiviste	
111. Camille Roland	
112. Joseph Ricard	
113. Milla Ristanovitch	
114. M ^{me} Rossignol	
115. Svétozar Radakovitch	
116. Téchimir Startchévitch	
117. Pierre Stoïadinovitch	
118. Sallandrouze de Lamoruaix	
119. Michel Svilokossitch	
120. Nicolas Spassitch	
121. Alexis Stanojévitch	
122. Jovan Stanojevitch	
123. Melle Persida Stoïkovitch	
124. Alexandre Schouda	
125. Gustave Sauvage	
126. Jovan Simitch	
127. Alexandre Stojanovitch	
128. Marko Simitch	
129. Cap. De Thomasson, Attaché
militaire de France	
130. Panta Toutzakovitch	
131. Manoïlo Torbitza	
132. Douchan Touegdjitich	
133. Woïslave Todorovitch	
134. Dr. Milan Vassitch	
135. Poul Vaillant	

²⁵ У документу је два пута наведен редни број 137.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

ИЗВОРИ – PRIMARY SOURCES

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

- Archives des Ministère des Affaires étrangères, Paris
– *Serbie, Nouvelle Série, vol. 24, Serbie, 1897–1914; vol. 38*
Archives nationales France
– *Dossier Mallet; A. Mallet – Mission en Macédoine études ethnographiques* (1902)
Centre des Archives diplomatiques de Nantes.
– *Légation de Belgrade*

Објављени извори – Published Primary Sources

- Мале А., *Дневник са српског двора*, Београд 1999 [Male A., *Dnevnik sa srpskog dvora*, Beograd 1999]

ЛИТЕРАТУРА – SECONDARY WORKS

- Bataković Dušan T., *Les sources françaises de la Démocratie serbe (1804–1914)*, Paris 2013.
- Kolaković A., *Various Aspects of the Emergence and Activities of Franco-Serbian Cultural Associations in Serbia before 1914*, *Studii de Stiinta si Cultura*, Volumul XII – Numarul 1 (44) (2016) 175–182.
- Sretenović S., *Francusko-srpski odnosi u XIX i XX veku*, *Međunarodni problemi*, vol. 62, br. 4 (2009) 536–558.
- Statuts de la Réunion française de Belgrade*, Imprimerie et Stéréotype de Théodore K. Naoumovitch, 1904.
- Šobe F., L. Marten, *Međunarodni kulturni odnosi*, Beograd 2014.
- Une alliance atypique Les relations franco-serbes 1878–1940*, Dušan T. Bataković (dir.), Belgrade 2010.
- Žujović J., *Influence intellectuelle française sur les Serbes: conférence faite à Paris le 8 mars 1918*, Paris 1918.
- Алексић-Пејковић Љ., *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903–1914*, Београд 1965 [Aleksić-Pejković Lj., *Odnosi Srbije sa Francuskom i Engleskom 1903–1914*, Beograd 1965]
- Војводић М., *Путеви српске дипломатије*, Београд 1999 [Vojvodić M., *Putevi srpske diplomatije*, Beograd 1999]
- Војводић М., *Србија у међународним односима крајем XIX и почетком XX века*, Београд 1988 [Vojvodić M., *Srbija u međunarodnim odnosima krajem XIX i početkom XX veka*, Beograd 1988]
- Вујовић А., *Франкофонија у свету и код нас*, Београд 2014 [Vujić A., *Frankofonija u svetu i kod nas*, Beograd 2014]

- Југословенско-француски односи: поводом 150 година од отварања првог француског конзулата у Србији*, С. Терзић (ур.), Београд 1990
[*Jugoslovensko-francuski odnosi: povodom 150 godina od otvaranja prvog francuskog konzulata u Srbiji*, S. Terzić (ur.), Beograd 1990]
- Ковић М., *Западноевропске политичке идеје у „Српском књижевном гласнику“ 1901–1914*, Београд 2003 [Ković M., *Zapadnoevropske političke ideje u „Srpskom književnom glasniku“ 1901–1914*, Beograd 2003].
- Колаковић А., *У служби отаџбине: сарадња француских и српских интелектуалаца 1894–1914*, Београд 2016 [Kolaković A., *U službi otadžbine: saradnja francuskih i srpskih intelektualaca 1894–1914*, Beograd 2016]
- Павловић М., *Катедра за француски језик и књижевност*, Београд 2008 [Pavlović M., *Katedra za francuski jezik i književnost*, Beograd 2008]
- Павловић М., *Прилог историји Друштва за културну сарадњу Србија – Француска*, Српско-француски односи 1904–2004, Београд 2005, 13–21 [Pavlović M., *Prilog istoriji Društva za kulturnu saradnju Srbija – Francuska*, Srpsko-francuski odnosi 1904–2004, Beograd 2005, 13–21]
- Петровић Н., *Француско-српски речник*. Друго поправљено издање, Београд 1904 [Petrović N., *Francusko-srpski rečnik*. Drugo popravljeno izdanje, Beograd 1904]
- Поповић-Дреновац М., *Друштво пријатеља Француске у Шапцу – један вид српско-француских културних веза*, Француско-српски односи 1904–2004, Београд 2005, 425–430 [Popović-Drenovac M., *Društvo prijatelja Francuske u Šapcu – jedan vid srpsko-francuskih kulturnih veza*, Francusko-srpski odnosi 1904–2004, Beograd 2005, 425–430]
- Срби о Французима – Французи о Србима*, Ј. Новаковић, Љ. Ристић (ур.), Београд 2015 [Srbi o Francuzima – Francuzi o Srbima, J. Novaković, Lj. Ristić (ur.), Beograd 2015]
- Српско-француски односи 1904–2004*, М. Павловић, Ј. Новаковић (ур.) Београд 2004 [Srpsko-francuski odnosi 1904–2004, M. Pavlović, J. Novaković (ur.) Beograd 2004]
- Станојевић-Кнежевић М., *Речници француског језика у Србији са Библиографијом од 1904. до 2004*, Француско-српски односи 1904–2004, Београд 2005 [Stanojević-Knežević M., *Rečnici francuskog jezika u Srbiji sa Bibliografijom od 1904. do 2004*, Francusko-srpski odnosi 1904–2004, Beograd 2005]
- Стојић Б., *Француска и Балкански ратови: 1912–1913*, Београд 2015 (докторска дисертација) [Stojić B., *Francuska i Balkanski ratovi: 1912–1913*, Beograd 2015 (doktorska disertacija)]

Aleksandra KOLAKOVIĆ

ACTIVITIES AND MEMBERSHIP OF THE FRENCH-SERBIAN ASSOCIATIONS IN THE EARLY 20TH CENTURY

Summary

This paper – through documents such as Allocation à la Paroisse catholique de Belgrade, Rules of the French Club – Statuts du Club Français 1903, Statuts de la Réunion française de Belgrade 1904 and RAPORT de Réunion Française de Belgrade Présenté à l'Assemblée générale annuelle le 4/17 février 1907 – illuminates the role of the French-Serbian associations in Serbia at the beginning of the 20th century. Documents present the establishment, financing and membership of the French-Serbian association, launched to promote the French language and culture. Their activities and membership are visible through the lens of French interests in the Balkans and the Franco-Serbian relations, which enables the identification of the French model of cultural diplomacy and the use of “soft power”. Since the beginning of the 20th century French diplomats highlighted the need for fostering French culture in Serbia. The establishment of associations for popularization of the French language and culture was a significant contribution to spreading French culture in Serbia. French books, newspapers and magazines, as well as sending scholars to other countries, which was supported by the French state, was the path of the development of modern cultural diplomacy. *Alliance française*, founded on the initiative of the French elite with the aim of achieving the political goals of France, also increased the scope of its activities in Serbia. French diplomats in Belgrade proposed more systematic activities in the field of cultural influence in Serbia. Since the beginning of the 20th century, France supported Franco-Serbian cultural associations, and cultural diplomacy occupied a key position in the Franco-Serbian relations. Documents presented here are stored in the Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs of France and they testify to the membership and activities of the *Club Français* and *Réunion Française de Belgrade* that operated in the early years of the reign of King Petar I Karadjordjević, a former French student and combatant in the Franco-Prussian War.

Keywords: French Club (Club Français), French Society of Belgrade (Réunion Française de Belgrade), Alliance française, French cultural influences, Serbia, cultural diplomacy, early 20th century.

Чланак примљен: 30. 03. 2017.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 12. 06. 2017.

Биљана СТОЈИЋ*
Историјски институт
Београд

ИСКУШЕЊА ФРАНЦУСКО-РУСКОГ САВЕЗНИШТВА У 1915. ГОДИНИ**

Апстракт: У раду су критички приређена два писма из архива Министарства спољних послова у Паризу, похрањена у личном фонду Мориса Палеолога, француског амбасадора у Русији од 1914. до 1917. године. Приређена писма имају велики значај за боље разумевање историје француско-руског савезништва, као и за однос сила Антанте према појединачним питањима Првог светског рата као што је случај са судбином Цариграда.

Кључне речи: 1915, Морис Палеолог, Ремон Поенкаре, Теофил Делкасе, Сергеј Сазонов, Цариград, Мореузи, Русија, Француска, Велика Британија.

Од 1893/4. када је склопљен савез између француске Треће републике и Руске царевине до 1914. године када су клаузуле уговора активирани, ово по много чему атипично савезништво прошло је кроз многа искушења.¹ У тренутку стварања савезништва, европски државници

* biljana.stojic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Европа и Срби (1804–1918): подстицаји и искушења европске Модерне* (Ев. бр. 177031).

¹ Савез између Француске и Русије настао је као одговор на Тројни савез. Наговештај будућег савеза био је зајам који је Русија закључила са француским банкама у октобру 1888. Затим је уследила посета француске ескадре Кронштату у јулу 1891. У августу следеће године склопљена је тајна војна конвенција, а наредне 1893. Русија је узвратила посету Француској када је послала своју ескадру у Тулон. Приликом те посете договорени су детаљи савеза који је цар Александар III ратификовао 27. децембра, док је француска скупштина ратификовала договорено 4. јануара 1894. (А. Z. Manfred, *Quelle fut la cause de l'Alliance franco-russe?*, Cahiers du monde russe et soviétique (Mai 1959/1) 148–164; Dž. P. Tejlor, *Borba za prevlast u Evropi 1848–1918*, Sarajevo 1968, 307–308, 323;

су му предвиђали кратак век трајања. Упркос лошим прогнозама, атипично савезништво је опстајало, а временом и јачало. Француским и руским државницима је 1904, односно 1907. године, пошло за руком да уведу и трећег партнера у савез – Велику Британију која је била нека врста баланса међу њима и са чијим уласком се Тројни споразум бројчано изједначио са Тројним савезом.²

У Први светски рат Француска и Русија су ушле на основу војне конвенције склопљене 1892, која је до 1914. године у више наврата допуњавана. Конвенција је последњи пут измењена у јулу 1913. године под претпоставком да ће Немци истовремено дејствовати против Француза на западу и против Руса на истоку. Измене су лично парафирали начелници руског и француског Генералштаба генерали Јаков Жилински и Жозеф Жофр.³

Упркос измењеној војној конвенцији, кратка и бурна Јулска криза увела је обе државе недовољно приправне за сукоб светских размера. Окосницу ратног плана чинио је договор сила Антанте да ће рат водити удружено и заједно док се и последњи непријатељски војник не протера

D. C. B. Lieven, *Russia and the Origins of the First World War*, New York 1983, 24–25; A. le Glay, *Les origines historiques de l'alliance franco-russe*, Paris 1897).

² Уговор између Француске и Велике Британије потписан је 8. априла 1904. Уско гледано, уговор је решавао само француско-британске размирице у колонијалној политици и није се дотицао европске политике. Међутим, дугорочно, тај споразум је наговештавао заједничку политику у Европи, што се потврдило у пракси током криза у Мароку (1905, 1911) и на Балкану (1908, 1912–1913). Уз залагање Француске, 31. августа 1907. постигнут је споразум између Русије и Велике Британије, који се суштински односио на поделу интересних сфера у средњој Азији, али је, као и у случају француско-британског, значио приближавање политичких ставова и интереса две државе. Према неким тумачењима, за слободу деловања у средњој Азији, Британија је признала руска права над Цариградом и црноморским мореузима. Једна од тема разговора француског и руског државног врха у јулу 1914. било је разрешење отворених питања између Русије и Британије и улазак Британије у савез са Француском и Русијом, односно да њихова пријатељска политика добије формалнији облик (P. Cambon, *Un diplomate*, Paris 1937, 186, 214–216; J–B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours. Vie politique et relations internationales*, Paris 1964, 156–157; A. Dž. P. Tejlor, *op. cit.*, 405–406).

³ Archive du ministère des Affaires étrangères (AMAE), La Courneuve, Nouvelles série 1896–1914 (NS), su-série Russie, MF P 10933, doss. 41, № 134–137, 3ème Conference entre les Chefs d'Etat-Major des armées française et russe, le 13 juillet 1913; P. Tomac, *Prvi svetski rat 1914–1918*, Beograd 1973, 41.

са територије Француске, Русије и Велике Британије и њихових придружених савезница, односно да током сукоба неће улазити у сепаратне преговоре и потписивати сепаратни мир.⁴ Након што је утврђен ратни план, наметнуло се питање циљева. Док је Француска коначну победу стављала на прво место, а поделу интересних сфера остављала за крај рата, Русија је инсистирала на прецизном одређењу зона утицаја и повлачењу граница још за време сукоба.

О ратним циљевима, руски министар спољних послова Сергеј Сазонов је са француским и британским амбасадорима у Петрограду Морисом Палеологом и сер Џорџом Бјукененом први пут разговарао 25. септембра 1914. године.⁵ Он је том приликом инсистирао да је неопходно да се на нивоу савеза усвоји заједнички пројекат који би прецизно дефинисао интересне сфере сваке државе засебно. Палеолог је истакао да тај разговор морају водити шефови дипломатије Русије, Француске и Велике Британије и да, пошто они утврде циљеве својих држава, пројекат треба даље проследити „њиховим другоразредним савезницима – Белгији, Србији, Црној Гори“. Још је истакао да коначан пројекат треба доставити на увид и супарницима – Немачкој и Аустроугарској. Сазонов се сложио, а затим им је у грубим цртама, у 13 тачака, изнео главне ратне циљеве Русије. Трећа тачка тог нацрта предвиђала је задовољење руских претензија, односно повлачење нових граница у Галицији, Јерменији и Пољској. Четврта тачка Сазоновљевог нацрта предвиђала је повраћај Алзаса и Лорене у састав француске државе и њено проширење на Порајњску област. У односу на Аустроугарску, Сазонов је подвукао решеност Русије да она буде распрачана. Од ње би се према руској замисли одвојиле чешка и мађарска краљевина, док би Аустрији остале само њене „наследне земље“. Србија се у руском нацрту помињала у тачки број 9 и за њу је било предвиђено проширење на Босну и Херцеговину, Далмацију и северну Албанију. За узврат Русија је од Србије очекивала да се одрекне Македоније у корист Бугарске у складу са српско-бугарским уговором из 1912. године.⁶ Руски нацрт није заобишао ни

⁴ *An Ambassador's memoirs by Maurice Paléologue (Last French Ambassador to the Russian Court)*, vol. I (July, 1914–June 2nd, 1915), trans. by F. A. Holt, New York 1925, 60.

⁵ АМАЕ, La Courneuve, dossier personnel, PA–AP 133, M. Paléologue à R. Poincaré, Petrograd, le 16 avril 1915 (Овде приређен као Документ бр. 2).

⁶ *Международные отношения в эпоху империализма (МО)*. Документы из архивов царского и временного правительств 1878–1917 гг., Серия III (1914–1917 гг.), том шестой (5 августа 1914. г–13. января 1915 г.), ч. 1, Москва–Ленинград 1935, № 256, 14/1 сентября 1914 г., 247–249.

Цариград, за који је Сазонов навео да треба да остане слободан под међународним режимом.⁷

Деоба интересних сфера била је предмет разговора који је Палеолог водио са царем Николајем 21. новембра.⁸ Ту аудијенцију је на Палеологово инсистирање издејствовао Сазонов, јер је Француска била забринута због штетног утицаја грофа Вита⁹ на царево расуђивање.¹⁰ Цар је поновио Сазоновљеве речи, без помињања нових циљева. Као и Сазонов, истакао је да треба сачувати Аустрију сведену само на њене првобитне територије. Након што је цар завршио исцртавање будућих граница, Палеолог је рекао да је сигуран да ће се министар спољних послова Теофил Делкасе сложити са руским нацртом.¹¹

Иако је у тренутку разговора са Палеологом Османско царство већ било у рату на страни Централних сила, цар ниједном речју није споменуо Цариград ни будућност Османског царства.¹² У својим успоменама Поенкаре је записао да је Русија, највероватније, ревидирала став у погледу Цариграда крајем 1914. или почетком 1915. године. То

⁷ *МО*, том шестој (5 августа 1914. г.–13. јанвара 1915 г.), ч. 2, Москва–Ленинград 1935, № 518, 15/2 новембра 1914 г., 84–85.

⁸ Документ бр. 2.

⁹ Гроф Сергеј Јулијевич Вит, лидер германофилске струје и најоштрији критичар рата. Био је родом са Кавказа. До високих политичких позиција крајем 90-их година стигао је као утицајни индустријалац. Био је на челу Савета министара од 1892. до 1903. У име Русије потписао је мир у Портсмуту којим је окончан рат са Јапаном. Сматрало се да је он прави аутор Манифеста из 1905. којим је захтевана трансформација Русије из аутократске у конститутивну монархију. Морис Палеолог га у неколико наврата спомиње у дневнику са царског двора, углавном као контроверзну особу склону сплеткарењу. Био је заговорник тезе да је „рат лудило у који су Русију увукле Француска и Енглеска“. Преминуо је 13. марта, свега неколико дана касније пошто је Поенкаре послао писмо Палеологу, али су његови следбеници наставили да врше знатан утицај на цареву околину и руску политику и у наставку рата (*An Ambassador's memoirs by Maurice Paléologue*, vol. I (July, 1914–June 2nd, 1915), 119–122; Sir G. Buchanan, *My Mission to Russia and Other Diplomatic Memoires*, vol. I, London, New York, Toronto and Melbourne 1923, 221–222; S. Sazonov, *Les Années fatales*, Paris 1927, 161).

¹⁰ *МО*, том шестој (5 августа 1914. г.–13. јанвара 1915 г.), ч. 2, № 545, 22/9 новембра 1914 г., 111–112.

¹¹ *МО*, том шестој (5 августа 1914. г.–13. јанвара 1915 г.), ч. 2, № 545, 22/9 новембра 1914 г., 111–112.

¹² M. Aksakal, *The Ottoman Road to War in 1914: The Ottoman Empire and the First World War*, Cambridge University Press 2008, 102–104, 183.

потврђују руска дипломатска документа објављена након рата. Судаћи према њима, у том периоду се између Сазонова, великог кнеза Николаја, генерала Јанушкевича и Данилова и адмирала Нењукова водила велика полемика баш око статуса Цариграда и Мореуза.¹³

Време полемике кореспондира са преговорима који су започели на релацији Париз–Лондон око покретања заједничке операције на Истоку. Париз је у јесен 1914. године изнео предлог да се десант француских и британских снага изврши негде на Балкану, док је Лондон стао иза контрапредлога да тачка притиска буде Османско царство, са циљем да се оно елиминише из даљег рата.¹⁴ Када је, почетком 1915. године, Русија сазнала за план стала је на британску страну¹⁵ и изразила жељу да се и она прикључи операцији, уз услов да јој савезнице допусте да окупира Цариград.¹⁶ Званичну ноту о томе поднела им је 6. марта.¹⁷

Поенкареово писмо Палеологу¹⁸ послато 9. марта 1915. године у непосредној је вези са овим следом догађаја.¹⁹ Није била уобичајена пракса да се председник Републике меша у ресор спољних послова, али

¹³ R. Poincaré, *Au service de la France—Neuf années de souvenirs, Les tranchées 1915*, t. VI, Paris 1930, 91.

¹⁴ Commandant M. Larcher, *La Grande guerre dans les Balkans. Direction de la guerre*, Annexe № 3. Extrait du projet établi en fin 1914, Paris 1929, 268–269; P. Hart, *Gallipoli*, Oxford University Press 2011, 16; R. Poincaré, *op. cit.*, 74. Поморска демонстрација која је отпочела у фебруару, средином марта је прерасла у копнену акцију. Француске трупе су биле састављене махом од војника из француских афричких колонија. Командовање јединицама је било поверено генералу Алберу Д'Амадеу (P. Hart, *op. cit.*, 51).

¹⁵ Пре овог плана Русија је од Британије тражила помоћ њене флоте у поморској демонстрацији против Османског царства. Циљ демонстрације, како је наведено у захтеву, био би смањење притиска и да се омете турска офанзива против Русије у области Кавказа (P. Hart, *op. cit.*, 14).

¹⁶ P. Hart, *op. cit.*, 20–21.

¹⁷ *МО*, том седьмой (14 января–23 мая 1915 г.), ч. 2, № 120, 10 апреля/28 марта 1915, 120–121. Према другим изворима и литератури наводи се да је Русија поднела захтев 4. марта, што наводи и Палеолог у писму које смо овде приредили под бројем 2. Важније од датума је очекивање Русије да Француска и Британија припреме своју јавност на ту „нову реалност“ (Документ бр. 2; M. G. Ekstein, *Russia, Constantinople and the Straits, 1914–1915, British Foreign Policy under Sir Edward Grey* (ed. by F. H. Hinsley), Cambridge 1977, 433).

¹⁸ Писмо смо овде приредили као Документ бр. 1.

¹⁹ Због отежаних комуникација у време рата, писмо је стигло у Петроград са месец дана закашњења.

је Поенкаре начинио тај преседан у договору са Делкасеом.²⁰ Треба истаћи да су њих тројица приватно били пријатељи. Поенкаре и Палеолог су сматрали Делкасеа својим политичким учитељем који их је обојицу увео у сферу политике и дипломатије. Палеолог је преписку са Делкасеом водио у засебном досијеу који је насловио са „Енигма Делкасе“, а у коме су похрањена и два писма које смо овде приредили.²¹

Поенкаре је на почетку писма нагласио да се не обраћа Палеологу као председник или као некадашњи министар, већ као „његов стари школски друг“. Пре него што је писмо послато, Делкасе се упознао са његовим садржајем, али је Поенкаре истакао да је писмо незваничног карактера и да он у њему износи свој, а не став званичне дипломатије. У првом делу писма Поенкаре резимира тренутну ситуацију у француско-руским односима и наглашава да Француска није одмах препознала „наглу промену у намерама руске владе“ на коју јој је указао Палеолог својим извештајима. Француска је, до тада, била убеђена да би Русија била задовољна да добије једну утврђену, стратешку позицију на Босфору, док о добијању Цариграда, Дарданела, Тракије, острва која контролишу улаз у мореузе никада није било речи.²²

Поенкаре је сматрао да су ове мегаломанске претензије својствене „Витовој школи“, и да је запањен сазнањем да цар „поклања пажњу оваквим интригантним сугестијама“.²³ Но, иако нескривено незадовољан, сматрао је да постојећу ситуацију не треба додатно погоршавати, нарочито не треба јавно говорити о судбини Цариграда. Такве разговоре посебно треба избегавати у преговорима са Италијом, Румунијом и осталим неутралним државама јер би их то могло одбити од уласка у рат на њихову страну.²⁴ Било какав разговор о судбини Цариграда, писао је,

²⁰ У својим успоменама Поенкаре је навео да је то био једини пут да се током рата као председник отворено умешао у питање из ресора спољне политике, уз оправдање да су дате околности оправдавале тај преседан (R. Poincaré, *op. cit.*, 92).

²¹ АМАЕ, PA–AP 133 Paléologue, vol. 7, doss. 2, Correspondance „L'énigme Delcassé“.

²² Слично је Поенкаре поновио у својим успоменама где је ситуацију окарактерисао као „непријатан инцидент“ (R. Poincaré, *op. cit.*, 87–88).

²³ У прилог томе да је цар подлегао утицају своје околине говори Палеологов извештај од 3. марта када му је цар поновио решеност да питање Цариграда радикално разреши и тај град инкорпорира у састав руског царства. Палеолог га је подестио да Француска у Цариграду и Тракији има економских и моралних интереса и ужива одређене привилегије, а цар је одговорио да ће ти интереси бити заштићени и поштовани (R. Poincaré, *op. cit.*, 89).

²⁴ Извољски је знао какав став Поенкаре има и колико је пажње поклањао интересима Француске на Истоку, стога је 28. марта 1915. телеграфисао Сазонову

по сваку цену треба ограничити на „тајне пријатељске разговоре између Француске, Велике Британије и Русије“. Званични став Француске је да признаје и подржава аспирације Русије, али не на уштрб сопствених интереса, подвукао је. Са своје стране, Француска није имала никаквог интереса да распарчава Османско царство, али уколико је распад неминован, Француска мора на задовољавајући начин бити обештећена, њене институције на Оријенту сачуване, економски интереси заштићени и призната права над Сиријом, вилајетима Хатај и Адана. Но, чак и тада, Француска не би пристала да сви руски захтеви буду испуњени, јер, навео је, поделу Османског царства треба спровести у складу са „принципом одржања равнотеже“.²⁵

У наставку писма Поенкаре прекорно пише како нови изгледи које је Русији донео улазак Турске на супарничку страну нису утицали да Француска заборави на порекло европског рата и да је „српско питање запалило пожар у Европи“, а да је Француска ушла у рат из оданости према својој савезници. Узевши ту околност у обзир, Француска, истакао је Поенкаре, гледа лоше на промењену перспективу Русије која је Цариград постављала изнад циља коначне победе над непријатељима.²⁶ Иако је изразио разочарење и неслагање са новим курсом у руској политици, Поенкаре је писмо закључио саветом свом школском другу да искористи поверење које цар и Сазонов имају према њему и „да их одвуче од опасног утицаја под који су потпали“, да настоји да их увери да „када сви непријатељи буду разбијени – Немци у Белгији и Пруској, Аустријанци у Србији, Галицији и Буковини, биће времена за разговор о деоби плодова победе“.²⁷

По свему судећи, главни циљ Поенкареовог директног обраћања Палеологу био је да се амбасадор умири, јер су Поенкаре и Делкасе добро знали његову плаху природу и склоност да ради „на своју руку“. У том погледу, Поенкареово писмо је било припрема за корак који је уследио 10. априла када је француска влада руском амбасадору у Француској Александру Извољском уручила ноту којом је дала сагласност на мемоар руске владе од 6. марта. Истоветну ноту је објавила и британска влада.²⁸

да се Поенкареов став није променио и да његов утицај на француску спољну политику никако не треба занемаривати чак иако влада заступа другачије гледиште (R. Poinsag , *op. cit.*, 96).

²⁵ Документ бр. 1.

²⁶ Исто.

²⁷ Исто.

²⁸ Објављивање ове ноте изазвало је велику полемику у британској јавности. За радикалну левицу то је био још један у низу доказа „цинизма тајне дипломатије“.

Суштина ноте била је да британска и француска влада допуштају Русији да успостави власт над Цариградом и мореузима под условом да остане у рату до коначне победе и да се претходно задовоље француски, односно британски интереси на Истоку.²⁹

Да је било потребно да се Поенкаре обрати писмом и посредује између амбасадора у Русији и Делкасеа, јасно је показао Палеологов одговор који је 16. априла послао у Париз. У одговору Поенкареу, Палеолог је без околишања сву кривицу за тренутну кризу у руско-француским односима бацио на ресорно Министарство спољних послова, пре свега на министра Делкасеа. Истиче „од дана када сам те испратио на палуби брода „Француска“, што ће рећи девет месеци, нисам имао било какав директан контакт са владом; држао сам се правила да осим званичне кореспонденције не водим никакву другу личну преписку“.³⁰ Палеолог даље пише да према његовом мишљењу француска спољна политика има пред собом три кључна проблема: судбину Немачке, судбину Аустрије и судбину Оријента. Међутим, круцијални проблем био је тај да он о поменутих питањима није имао никакве инструкције. Није знао Делкасеов лични став нити став француске владе о овим питањима. За разлику од Делкасеа који га је држао у мраку, он је свог претпостављеног предано и на време обавештавао о свим разговорима које је имао са царем и осталим руским званичницима.³¹ То је био случај и са разговором од 21. новембра 1914. године када му је цар на аудијенцији у Царском селу исцртао границе будуће Европе.³²

Иако је разговор са царем до детаља телеграфисао Делкасеу, до почетка јануара није добио никакав одговор нити инструкције. Услед

Други критичари су заједљиво говорили да Савезници воде рат да сруше немачку доминацију и да од Русије створе господарицу Блиског истока (M. G. Ekstein, *op. cit.*, 423).

²⁹ *МО*, том седьмой (14 января–23 мая 1915 г.), ч. 2, № 120, 10 апреля/28 марта 1915, 120–121.

³⁰ Документ бр. 2.

³¹ Палеологови савременици и он сам у својим многобројним радовима говорили су супротно. Палеолог је спадао у ону врсту дипломата која је веровала да има обавезу да активно учествује у свим битним догађајима, без обзира да ли за своје ангажовање имају инструкције или не. О особеностима његовог карактера записане су многобројне анегдоте. Једном приликом је рекао познанику да га је цар звао у аудијенцију, али да он након разговора није одмах послао извештај у Париз, јер је проценио да треба да сачека бољи тренутак када ће његове речи постићи бољи ефекат (M. B. Naune, *op. cit.*, 118).

³² Документ бр. 2; R. Poincaré, *op. cit.*, 91.

недостатка инструкција он је, како сам истиче, „деловао на своју руку“ и у разговору са Сазоновим 1. јануара 1915. године истакао да је традиционални став француске спољне политике очување Аустроугарске монархије.³³ Делкасеова реакција је била жустра, телеграмом од 6. јануара оштро га је опоменуо да избегава да у будућности даје изјаве које могу створити утисак у Русији да Француска ограничава њене претензије у односу на Аустрију.³⁴ У наставку писма Палеолог се жалио и на недостатак инструкција у вези са Источним питањем. За разлику од француске неактивности, Велика Британија је у Источном питању од новембра 1914. године учинила велики заокрет.³⁵ Позивао се на изјаву краља Џорџа који је руском амбасадору у Лондону Александру Бекендорфу рекао да Цариград треба да припадне Русији. Исто је поновио и британски амбасадор у Русији Бјукенен, рекавши Сазонову да ће „питање Цариграда бити разрешено у складу са руским интересима и жељама“. За све то време Палеолог наглашава да је био без упутстава. Последица тога била је да је Сазонов безразложно постао убеђен да се Француска слаже са Британијом да се Цариград и јужна Тракија присаједине Русији. Пошто је Русија истакла званичан захтев, Британија је са њом отпочела тајне преговоре о адекватној компензацији у Персији. Опет на своју руку, без смерница из Париза, Палеолог је са Сазоновим отпочео исте преговоре. Тражио је слободу деловања у Сирији и Киликији, али је разговор запео на Палестини. Палеолог је уверавао

³³ Палеолог и Сазонов су о Аустроугарској разговарали 1. јануара 1915. Судићи према дневнику, Палеолог је истакао потешкоће у којима се наша Аустроугарска и рекао да очекује да ће цар Франц Јозеф убрзо затражити сепаратни мир као што је то учинио 1859. и 1866. године и да би у том случају требало да силе Антанте ту понуду прихвате, посебно уколико у понуди цар пристане на отцепљење Галиције Русији и Босне и Херцеговине Србији. Међутим, Сазонов је одречно одговорио да би то били неприхватљиви услови, јер Русија не може оставити Чешку или Хрватску под аустроугарском влашћу. На Палеологову примедбу да је „лош тренутак да се решава чешко и југословенско питање“, Сазонов је неприкосновено одговорио „не, Аустроугарска мора бити распарчана“. Та изјава, како је записао у дневник, оставила га је у шоку (*An Ambassador's memoirs by Maurice Paléologue*, vol. I (July, 1914–June 2nd, 1915), 236). Исту епизоду наводи и Поенкаре у својим успоменама (R. Poincaré, *op. cit.*, 5).

³⁴ Документ бр. 2.

³⁵ Велика Британија је и сама извукла корист од уласка Турске у рат, будући да је њен улазак искористила да ојача своју стратешку позицију у источном Медитерану анектирајући Кипар и Египат. У таквим околностима било је природно да учини неке компензације Русији (M. G. Ekstein, *op. cit.*, 429).

Сазонова да је Палестина интегрални део Сирије и да Француска треба да буде господарица у Јерусалиму, Дамаску и Адани. О свему овоме је обавестио Делкасеа, али од њега, поново, није добио никакву потврду да ли је на добром путу или не. Своје писмо Палеолог је закључио речима да не жели да преиспитује политику и намере Делкасеа, али је истакао да се пред њим и Француском налазило велико питање које чека разрешење. Уколико је истина да је Британија напустила Цариград, Палеолог се запитао „да ли Француска треба да напусти Аустрију и изложи се ризику да германску хегемонију замени руском?“³⁶

Палеологово оштро писмо остало је без одговора са Поенкареове стране. Уместо одбране сопствених претензија, Француска се определила да следи британску „двосмислену политику“. Лорд Греј је први проникнуо у „руску игру“ у вези са Цариградом. У својим успоменама је забележио да у покушајима да осигура Цариград за Русију Сазонов није презао ни да игра на карту манипулације. Вапио је да његов опстанак на положају министра спољних послова зависи од тога да ли је способан да осигура Цариград за Русију или не. Греј је такве потезе свог руског колеге оцењивао као „блефове“, али и као „реалну опасност“.³⁷

Сви Палеологови извештаји су показивали, како је то Поенкаре записао у својим мемоарима, да су цар, руски државници и народ уједињени у идеји да је руско традиционално и историјско право да влада Цариградом и мореузима.³⁸ Да је Русији то право било оспорено 1914. или 1915, нико не би могао предвидети последице по актуелни рат и односе унутар савезничког блока.³⁹ Уместо тога, Француска се определила

³⁶ Документ бр. 2.

³⁷ Изјаве лорда Греја нису увек биле по вољи Русије. То је био случај са говором у Доњем дому почетком 1915. Руско јавно мњење је веровало да Британија, иако јој британски политичари дају сагласност, не пристаје на задовољење руских историјских амбиција у погледу Цариграда. Сазонов је Палеологу и Бјукенену изјављивао да Британија мора питање Цариграда решити заједно са Русијом и да је руски неприкосновени став да Турци буду дефинитивно протерани из Европе. У својим извештајима Палеолог је потврђивао да се читава земља отворено залагала за то „радикално решење“, чак и по цену да су њене савезнице имале другачији став (R. Poincaré, *op. cit.*, 86–87; M. G. Ekstein, *op. cit.*, 427).

³⁸ Атмосфера је посебно била усијана у јануару и фебруару 1915. Дума је гласала у корист руских интереса над Цариградом и Мореузима, а 9. фебруара Сазонов је дао изјаву да је решење свих проблема да се Русији омогући излаз на Медитеран (M. G. Ekstein, *op. cit.*, 427).

³⁹ Није било непознато у Паризу и Лондону да је немачки секретар за спољне послове Готлиб фон Јагов у више наврата током 1915. покушавао да ступи у сепаратне

да следи британску дипломатску игру и пусти Русију да живи у уверењу да има њену пуну подршку за остварење свих претензија, укључујући и оне над Цариградом. Са друге стране, неуспех савезника на Галипољу и у Дарданелима, пребацивање армија на македонско ратиште и још више порази руске војске у Галицији и Пољској посредно су одредили и судбину Цариграда.⁴⁰ И поред свих обећања и гаранција, град на Босфору је остао недосегнути циљ руске царевине. Када је цар Николај у свом последњем указу из децембра 1916. године руској војсци „као узвишену награду обећао Пољску и Цариград“, Палеолог је у дневник записао да се цар налази изван сваке политичке реалности.⁴¹ Догађаји из марта 1917. године су то и потврдили.

Приређена документа похрањена су у Дипломатском архиву Министарства спољних послова Француске у Паризу. Налазе се у личном фонду Мориса Палеолога, кутији број 7, фасцикли број 2 (РА–АР 133 Paléologue, vol. 7, doss. 2, Correspondance „L'énigme Delcassé“ (L'attribution de Constantinople à la Russie), 1913–1915). Приликом приређивања извршили смо минималне правописно-језичке корекције, водећи рачуна да не пореметимо оригинални језик и стил докумената. Неопходна објашњења дата су у овом уводном коментару и напоменама испод текста.

преговоре са Русијом, нудећи јој оно што је највише желела – власт над Цариградом. Овакве понуде нису остављале равнодушним јаке германофилске кругове у Русији који су отворено агитовали да се понуде прихвате и рат оконча (R. Poincaré, *op. cit.*, 92; M. G. Ekstein, *op. cit.*, 423).

⁴⁰ R. Poincaré, *op. cit.*, 74.

⁴¹ Палеолог је са царем последњи пут разговарао на православни Божић 1917. У дневник је записао да је тада иронично упитао цара „којим путем руска војска мисли да стигне до Цариграда“ (*An Ambassador's memoirs by Maurice Paléologue*, vol. III (August 19, 1916–May 17, 1917), tran. by F. A. Holt, New York 1925, 148–152).

Документ број 1

Archives des Ministère des Affaires Etrangères (AMAE), La Courneuve,
Dossier personnelle, PA-AP 133 Paléologue, vol. 7, doss. 2, Correspondance
„L'énigme Delcassé“ (L'attribution de Constantinople à la Russie), 1913–1915.

Président de la République
Paris le 9 mars 1915

M. Poincaré, Président de la République
à M. Paléologue, Ambassadeur de France en Russie

Mon cher ami,

Ce n'est pas le Président qui t'écrit, ce n'est même pas ton ancien ministre, c'est ton vieux camarade de lycée. J'ai donné ma lettre à lire à M. Delcassé, pour être sûr de ne rien dire qui puisse embarrasser son action, mais si ce pli t'arrive par la valise, il n'a cependant rien d'officiel.

Les télégrammes que tu nous avais envoyés depuis plusieurs mois ne nous avaient pas laissé pressentir le brusque changement qui vient de se produire dans les intentions du Gouvernement russe. Il s'était borné jusqu'ici à indiquer discrètement qu'il pourrait réclamer, le moment venu, un point fortifié sur le Bosphore. Mais il n'avait émis aucune prétention, ni sur Constantinople, ni sur les Dardanelles, ni sur la Thrace, ni sur les îles qui commandent les Détroits. Nous avons été surpris de la précipitation et de la vivacité avec lesquelles sont formulées toutes ces revendications nouvelles, au moment où commence une opération très difficile, que la Russie ne pouvait songer à poursuivre seule et dont elle a même paru, un instant, ne vouloir supporter aucune charge, si Constantinople tombe aux mains des Alliés, ce sera, à tout le moins, une victoire commune et cette victoire ne sera qu'un des épisodes de la guerre que les alliés se sont engagés à continuer en plein accord jusqu'au jour où ils seront tous décidés à signer la paix. Certains Russes de l'école de M. de Witte⁴² s'accommoderaient sans doute volontiers de s'attribuer Constantinople et de ne pas prolonger ensuite la guerre contre l'Allemagne et

⁴² Видети фусноту бр. 10.

contre l'Autriche. Je ne puis croire que l'Empereur accueille jamais leurs suggestions insidieuses. Gardons-nous cependant d'imprudences qui favoriseraient leurs intrigues.

Une première précaution me paraît indispensable: ne pas discuter publiquement du sort futur de Constantinople et laisser ignorer à la Roumanie, à l'Italie, à tous les neutres, les désirs de la Russie; car, les leur révéler, ce serait décourager des concours dont M. Sazonow fait, à mon avis, beaucoup trop bon marché.

Bornons nous donc à causer secrètement entre nous, France, Angleterre et Russie, et causons en toute confiance et amitié.

La Russie ne peut méconnaître qu'elle nous demande aujourd'hui de trancher séparément et par anticipation une question qui fait partie d'un ensemble et qui n'en peut être détachée. C'est à l'heure du règlement général qu'elle devra être résolue; elle est fonction de toutes les autres questions qui se poseront alors et dont la solution dépendra elle-même de l'étendue de la victoire commune.

Nous connaissons les aspirations de la Russie et nous souhaitons qu'elles puissent se réaliser : mais nous ne pouvons y sacrifier les nôtres.

L'attribution à la Russie de Constantinople, de la Thrace, des Détroits, et des rives de la mer Marmara implique le partage de l'empire Ottoman. Nous n'avons aucune bonne raison de désirer ce partage. S'il est inévitable, nous n'étendons pas qu'il se fasse à nos dépens. Il faudra donc d'une part, trouver une combinaison qui nous permette de rassurer nos suets musulmans d'Algérie et de Tunisie sur l'indépendance ultérieurs du Commandeur des Croyants et, d'autre part, obtenir, outre la conservation de nos établissements d'Orient et la sauvegarde de nos intérêts économiques en Asie Mineure, la reconnaissance de nos droits sur la Syrie, sur Alexandrette, et sur le vilayet d'Adana.

Mais la possession de Constantinople et des environs ne donnerait pas seulement à la Russie une sorte de privilège dans la succession de l'Empire Ottoman. Elle l'introduirait, par la Méditerranée dans le concert des nations occidentales et elle lui donnerait, par la mer libre, la possibilité de devenir une grande puissance navale. Tout serait donc changé dans l'équilibre européen. Un tel agrandissement et un tel surcroît de force ne seraient acceptables pour nous que si nous-mêmes nous retirions de la guerre des avantages équivalents.

Tout est donc forcément lié. Nous ne pourrions seconder les désirs de la Russie que proportionnellement aux satisfactions que nous recevrons nous-mêmes.

La guerre avec la Turquie et les espérances qu'elle offre à la Russie ne sauraient nous faire oublier les origines de la guerre générale. C'est la question

serbe qui a mis le feu à l'Europe.⁴³ L'esprit agressif de l'Allemagne s'est exercé sur un sujet qui intéressait la Russie beaucoup plus directement que la France a été entraînée malgré elle, dans le conflit. Elle a été fidèle à son alliance. Elle comprendrait mal qu'aujourd'hui la perspective de Constantinople détournant l'opinion russe de causes véritables et l'objet essentiel de la guerre.

Il ne peut y avoir pour les alliés qu'une conduite sage et loyale: continuer la lutte en commun, exclure toute idée de paix séparée et réserver les questions de partage souhaits ou même annoncer les revendications. Mais il n'est pas possible de composer des parts avant de savoir ce qu'il y aura à partager.

Comme te l'a télégraphié le Ministre, il faut, d'abord vaincre et vaincre le plus possible. Ce n'est pas en effarouchant ou en mécontentant les neutres que nous hâtons la fin de la lutte. Tâchons donc d'aller à Constantinople, restons y ensemble jusqu'à la paix sans prendre parti publiquement sur l'avenir de la Turquie, tâchons de battre les Allemands en Belgique et en Prusse, tâchons de vaincre les Autrichiens en Serbie, en Galicie et en Bukhovine, ne repoussons pour y arriver ni l'aide des Roumains, ni la participation des Italiens; lorsque les ennemis seront écrasés, il sera temps de répartir entre nous les fruits de la victoire.

L'Empereur t'a tenu un propos qui m'a beaucoup étonné. «Je ne pourrais, a-t' il dit, imposer à mon peuple tous les sacrifices qu'il supporte, s'il ne devait pas réaliser ses aspirations séculaires.» Mais lorsque la Turquie est entrée ouvertement dans le jeu de l'Allemagne, l'Empereur n'avait pas parlé de Constantinople; il n'avait parlé, et encore dubitativement, que de l'autonomie arménienne. Quel changement depuis lors. – Et pourtant si l'Allemagne n'avait pas déterminé la Turquie à déclarer la guerre, la Russie n'aurait pu songer à Constantinople et il aurait bien fallu cependant qu'elle supportant à peu près les mêmes sacrifices. Nous aurait-elle donc proposé de faire avec l'Allemagne, avec l'Autriche une paix prématurée sous prétexte qu'elle ne pouvait rien obtenir en Orient? N'aurait-elle pas eu la volonté de pousser jusqu'au bout la guerre que nous subissons comme elle et dans laquelle nos sacrifices sont proportionnellement beaucoup plus élevés que les siens? Jusqu'ici, au contraire, l'Empereur s'était plu à répéter qu'il ne s'arrêterait pas à mi-chemin et qu'il n'accepterait pas une paix boiteuse. Il sait comme nous que c'est en Prusse que seront fixées par notre victoire, aussi bien pour Constantinople que pour tout le reste les considérations générales de cette paix.

⁴³ Ову тезу је и Палеолог често понављао у разговорима са Сазоновим и осталим руским званичницима. У септембру 1914. слично је рекао и грофу Виту (*An Ambassador's memoirs by Maurice Paléologue*, I, 119–122, 128–129).

Dès lors, je ne comprends pas très bien sa dernière conversation; et si je ne connaissais la loyauté de l'Empereur et de M. Sazonow, leur langage actuel m'inquiéterait vivement et me laisserait supposer qu'il s'exerce sur eux des influences dangereuses. Je ne doute pas qu'avec une courtoise fermeté, tu ne ramènes l'Empereur et le Ministre russe à une conception plus juste des intérêts permanents de l'Alliance. Tu as leur confiance. Uses en pour les éclairer et pour les mettre en garde contre des initiatives où l'imagination a souvent plus de part que le sens des réalités.

Reçois, mon cher ami, mon plus cordial souvenir.

R. POINCARÉ

Документ број 2.

Personnelle et secrète

M. Paléologue, Ambass. de la France en Russie
à M. Poincaré, Président de la République française

Petrograd, le 16 avril 1915

Mon cher Président et ami,

Ta lettre du 9 mars qui a mis plus d'un mois à me parvenir, m'a d'abord touché comme témoignage de ton amitié: elle m'a ensuite éclairé sur une situation que je devinais vaguement, sans réussir à la comprendre.

Pour t'expliquer mon état d'esprit, veuille bien considérer premièrement que, depuis le jour où je t'ai quitté à bord de la «France» c'est-à-dire depuis neuf mois, je n'ai eu aucun contact direct avec mon Gouvernement; que, je me suis imposé la règle de n'entretenir aucune correspondance politique avec personne en dehors de ma correspondance officielle; que, par suite, je n'ai d'autre élément d'orientation et de direction que les télégrammes de mon Ministre.

Or, à ne considérer que trois questions qui dominent notre politique extérieure et qui justifient notre effort national, je veux dire: l'avenir de l'Allemagne, l'avenir de l'Autriche, l'avenir de l'Orient, – quelles instructions ai-je reçues de M. Delcassé, quelles indications m'a-t'il données sur les vues du Gouvernement, cations m'a-t'il confié de ses idées personnelles? – Rien. Sauf sur un point dont je parlerai plus loin.

1°) l'Allemagne. – Quand l'Empereur Nicolas m'a fait appeler, le 21 novembre, à Tsarskoé selo, il m'a exposé tous ses désirs et toutes ses intentions. Je l'ai écouté, avec le principal souci de la faire parler le plus possible. L'entretien a duré une heure et demie: nous fumions des cigarettes: il y avait des cartes étalées entre nous; de temps à autre, son doigt se promenait sur la Vistule, au-delà de Posen, sur l'Oder, etc. Annexion de la Prusse Orientale, de la Posnanie, et de la Silésie polonaise à la Russie; restauration du Hanovre: restitution du Sleswig au Danemart; annexion de l'Alsace Lorraine et des Provinces rhénanes à la France, il s'est épanché sur tous les sujets.

Le lendemain de cette audience, afin d'authentifier les déclarations de l'Empereur, j'ai lu à M. Sazonow les cinq longs télégrammes par lesquels j'avais rapporté à M. Delcassé notre conversation, il m'a certifié que j'avais fidèlement traduit la pensée de son souverain. Comment M. Delcassé a-t' il apprécié ces déclarations? N'a-t' il pas jugé qu'il fallait prendre acte de quelques-unes, formuler des réserves sur quelques autres? Je n'en ai jamais rien su. Et lorsque, à deux ou trois reprises, Sazonow m'a demandé quelle impression les confidences impériales avaient produite sur le Gouvernement français, j'ai dû lui répondre: «je l'ignore absolument».

2°) L'Autriche. – Les perspectives que l'Empereur avait ouvertes devant moi, en parlant de la Monarchie des Habsbourg, n'avaient pas laissé de m'inquiéter. L'annexion de la Galicie et de la Bukovine à la Russie, l'attribution de la Bosnie Herzégovine à la Serbie et de la Transylvanie à la Roumanie, ce n'était que la conséquence de la Bohême, de la Moravie, de la Carinthie, de la Croatie, ce n'était ni plus ni moins que la dissolution de l'Autriche Hongrie. Qu'est-ce que M. Delcassé a pensé de ces perspectives? Je l'ai ignoré jusqu'aux premiers jours de janvier. A cette date, ayant constaté chez M. Sazonow, une vive répugnance à admettre la possibilité d'une paix séparée avec l'Autriche, j'en ai fait part au Ministre. Et, croyant énoncer un axiome traditionnel de notre politique étrangère, je concluais par ces mots? «Tant qu'il existera une Allemagne et une Italie, nous serons intéressés au maintien de l'Autriche. «Le 6 janvier M. Delcassé me télégraphiait: «Je vous recommande instamment de ne pas prononcer un mot qui puisse faire supposer au Gouvernement russe que le Gouvernement de la République pourrait peser sur la Russie pour modérer ses prétentions sur l'Autriche. «Cette fois, j'ai reçu une instruction précise, catégorique. Je m'y suis strictement conformé. Le résultat a été ce qu'on pouvait attendre: à l'heure actuelle, le Gouvernement russe est convaincu que la France lui laissera toute liberté d'action pour liquider au mieux des intérêts slaves, la succession des Habsbourg.

3°) L'Orient. – Ici les faits sont si étranges que je m'abstiens de conclure.

Tu m'écris: «Les télégrammes que tu nous avais envoyés depuis plusieurs mois, ne nous avaient pas laissé pressentir le brusque changement qui vient de se produire dans les intentions du Gouvernement russe. Il s'était borné jusqu'ici à indiquer discrètement qu'il pourrait réclamer le moment venu, un point fortifié sur la Bosphore: mais il n'avait émis aucune prétention ni sur Constantinople, ni sur les Dardanelles, ni sur la Thrace, etc...»

Or, si tu veux bien te faire présenter ma correspondance télégraphique, voici ce que tu y liras:

C'est le 25 septembre que Sazonow m'a exposé, pour la première fois, ses vues sur la question de Constantinople. Il estimait alors que la liberté des Détroits devrait être sauvegardée par un organisme international et par la construction d'une forteresse russe à l'entrée du Bosphore. (Voir mon télégramme n° 666).

Le 1° novembre, la Turquie déclarait la guerre. Dès le 12 novembre, le Gouvernement britannique, avec sa promptitude habituelle de décision, imprimait une direction toute nouvelle à sa politique orientale. Ce jour-là, le roi George déclarait à l'Ambassadeur de Russie: «Constantinople doit être à vous», («it must be yours»)⁴⁴ Et pour attribuer à cette déclaration toute sa valeur il ajoutait: «Si je vous parle ainsi, c'est d'accord avec mes Ministres.» Deux jours plus tard, mon collègue Sir George Buchanan, était chargé de notifier au Gouvernement Impérial que «la question de Constantinople et celle des Détroits devront être résolues selon le vœu de la Russie.»⁴⁵

Le 21 novembre, l'Empereur Nicolas, me recevant à Tsarskoé Selo, me confiait sa résolution d'expulser les Turcs d'Europe et son désir d'annexer à la Russie la Thrace méridionale jusqu'à la ligne Enos–Midia. Quant au régime de Constantinople, ses idées, me disait-il, étaient loin d'être arrêtées; il inclinait à penser que la ville devrait être neutralisée avec un statut international. (Voir mon télégramme n° 959)

Ainsi que je l'ai indiqué plus haut, cette confiance de l'Empereur n'a motivé, de la part de M. Delcassé, aucune réserve, aucune réflexion.

Pendant les mois qu'ont suivis, j'ai eu, à plusieurs reprises, l'impression que Sazonow croyait la France d'accord avec l'Angleterre pour attribuer à la Russie Constantinople et la Thrace méridionale. Je ne lui ai jamais dit un mot qui pût l'entretenir dans cette croyance; mais rien ne m'autorisait à la lui enlever. Aussi sa surprise fut vive, quand l'Ambassadeur de Russie à Londres lui affirma, le 3 mars, que sir Edward Grey ignorait absolument les

⁴⁴ И до Поенкареа је стигла вест да је краљ Џорџ 13. новембра 1914. рекао Бекендорфу „Константинопол је ваш“ (R. Poincaré, *op. cit.*, 89).

⁴⁵ Руска дипломатска документа потврђују да је Греј 9. новембра 1914. упутио телеграм Бјукенену у коме је истакао да је потребно уверити Делкасеа и Француску да Британија не покушава да иза њених леђа осигура своје интересе. Греј је тада истакао да је разменио мишљење са Сазоновим о Цариграду, мореузима и да му је рекао да неће даље разговарати о разрешењу овог питања без учешћа Француске у разговорима. Ипак, знајући колико је ово питање важно Русији, Греј је нагласио да је уверио Сазонова да ће руски интереси бити признати као и велики допринос руске војске у рату (*МО*, том шестой (5 августа 1914. г–13. января 1915 г.), ч. 2, № 547, 22/9 ноября 1914 г., 113).

idées du Gouvernement français sur Constantinople et les Détroits, «la question n'ayant fait jusqu'ici l'objet d'aucun échange de vues entre les Cabinets de Paris et de Londres.» (Voir mon télégramme n° 389). Lorsque j'ai télégraphié à M. Delcassé cette affirmation étonnante, j'ai cru que j'allais avoir enfin un mot d'explication. Rien, pas de réponse.

A tout propos, je constatais quelque insinuation nouvelle du Gouvernement britannique. C'est ainsi que Sir Edward Grey priait, un jour, Sazonow de n'attacher aucune créance aux bruits d'après lesquels le Cabinet de Londres ne serait pas favorable aux prétentions de la Russie sur Constantinople. (Voir mon télégramme n° 400)

Sous l'action persistante de ces instigations, le Gouvernement russe se décidait, le 4 mars⁴⁶, à réclamer officiellement, pour la Russie, Constantinople, la Thrace méridionale et la rive asiatique du Bosphore.

Le 12 mars, le Gouvernement britannique acquiesçait officiellement à la demande de la Russie, en réclamant, pour l'Angleterre, la zone neutre de la Perse.

Dans ces conditions, que pouvait faire le Gouvernement de la République, sinon acquiescer aussi aux prétentions de son Allié, en stipulant, pour la France, des avantages corrélatifs ? C'est ce qu'a pensé M. Delcassé, lorsqu'il m'a prescrit de réclamer, pour le Gouvernement français, toute liberté d'action en Syrie et en Cilicie. Je me suis rendu aussitôt (16 mars) au Grand Quartier Général des armées russes, où se trouvait l'Empereur, et j'ai obtenu l'assentiment de Sa Majesté à notre dessein. Mais, ensuite, j'ai dû soutenir une très vive discussion avec Sazonow afin de lui prouver que la Palestine fait partie intégrante de la Syrie et que (sous la réserve d'un régime spécial à organiser pour les lieux Saints), la France doit être maîtresse à Jérusalem, comme à Damas et à Adana, (voir mes télégrammes n° 426 et 430). M. Delcassé approuve-t-il cette thèse, dois-je continuer à la soutenir? Je l'ignore complètement mes télégrammes étant restés sans réponse.

Si intime et secrète que soit cette lettre, je n'oublie pas à qui elle est adressée. Je ne me permets donc pas de critiquer la politique de mon Ministre. Le jour où il aura à justifier son œuvre, il publiera ses raisons. Quant à mon rôle personnelle et à mes responsabilités propres, le Président de la République les connaît maintenant; je suis sûr que l'ami n'en perdra pas le souvenir.

Mais tout ce qui précède appartient déjà au passé. Une question se pose encore de futur.

⁴⁶ Пре него што се званично обратила француској и британској влади, Русија је захтев прво изнела Палеологу и Бјукенену. Британска амбасада је већ 2. марта обавестила Форин офис да се Русија спрема званично да затражи излаз на Медитеран и јужну обалу Мраморног мора (M. G. Ekstein, *op. cit.*, 433).

Il a plu à l'Angleterre d'abandonner Constantinople et les Détroits à la Russie. Allons-nous, de notre part lui abandonner l'Autriche? La question est si grave que, malgré le silence de M. Delcassé, je n'ai pas le droit de m'en tair. Je lui ai donc télégraphié hier: «Je me demande avec anxiété si le Gouvernement de la République ne commet pas une faute irréparable on prêtant la main à la destruction de l'Autriche Hongrie. De quelle puissance colossale disposera la Russie, lorsqu'elle aura étendu sa domination directe ou indirecte sur tous les Etats slaves de l'Europe centrale et balkanique? N'aurons-nous donc combattu l'hégémonie allemande que pour fonder l'hégémonie russe? Et quand la Monarchie de Habsbourg ne pourra plus vivre d'une vie indépendante, n'est-il pas à prévoir que ses provinces germaniques se rattacheront d'elles-mêmes à l'Allemagne qui récupérera ainsi, au décuple, tout ce que la cession de l'Alsace Lorraine lui aura momentanément fait perdre de force, de richesse et de population?»

Veuille toujours croire, mon cher Président, à mon fidèle et affectueux dévouement.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

ИЗВОРИ – PRIMARY SOURCES

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

- Archive du ministère des Affaires étrangères
– *La Courneuve, dossier personnel, PA–AP 133 Paléologue.*
– *La Courneuve, Nouvelles série 1896–1914, su-série Russie.*

Објављени извори – Published Primary Sources

- An Ambassador's memoirs by Maurice Paléologue (Last French Ambassador to the Russian Court)*, vol. I (July, 1914–June 2nd, 1915); vol. III (August 19, 1916–May 17, 1917), trans. by F. A. Holt, New York 1925.
- Buchanan G. Sir, *My Mission to Russia and Other Diplomatic Memoires*, vol. I, London, New York, Toronto and Melbourne 1923.
- Cambon P., *Un diplomate*, Paris 1937.
- Poincaré R., *Au service de la France–Neuf années de souvenirs, Les tranchées 1915*, t. VI, Paris 1930.
- Sazonov S., *Les Années fatales*, Paris 1927.
- Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878–1917 гг., Серия III (1914–1917 гг.), том шестой (5 августа 1914. г–13. января 1915 г.), ч. 1; том шестой (5 августа 1914. г–13. января 1915 г.), ч. 2; Москва–Ленинград 1935 [Meždunarodnie otnošenja v epohu imperializma. Dokumenta iz Arhivov Carskogo i Vremenogo pravitelja (1878–1917), seria III (1914–1917), tom šestoj (5 avgusta 1914. g–13. janvarja 1915 g.), č. 1; tom šestoj (5 avgusta 1914. g–13. janvarja 1915 g.), č. 2; Moskva–Leningrad 1931–1938]*

ЛИТЕРАТУРА – SECONDARY WORKS

- Aksakal M., *The Ottoman Road to War in 1914: The Ottoman Empire and the First World War*, Cambridge University Press 2008.
- Duroselle J-B., *L'Europe de 1815 à nos jours. Vie politique et relations internationales*, Paris 1964.
- Ekstein M. G., *Russia, Constantinople and the Straits, 1914–1915*, British Foreign Policy under Sir Edward Grey (ed. by F. H. Hinsley), Cambridge 1977.
- Hart P., *Gallipoli*, Oxford Univeristy Press 2011.
- Glax le A., *Les origines historiques de l'alliance franco-russe*, Paris 1897.
- Larcher M., *La Grande guerre dans les Balkans. Direction de la guerre*, Paris 1929.
- Lieven D. C. B., *Russia and the Origins of the First World War*, New York 1983.
- Manfred A. Z., *Quelle fut la cause de l'Alliance franco-russe?*, Cahiers du monde russe et soviétique 1 (Mai 1959) 148–164.
- Tejlor Dž. P., *Borba za prevlast u Evropi 1848–1918*, Sarajevo 1968.
- Tomac P., *Prvi svetski rat 1914–1918*, Beograd 1973.

Biljana STOJIĆ

TEMPTATIONS OF THE FRANCO-RUSSIAN ALLIANCE IN 1915

Summary

This paper contains two letters from the Archive of the French Ministry of Foreign Affairs in Paris. The letters are kept in the personal fund of Maurice Paléologue, French ambassador in Russia (1914–1917). The first letter was sent by French President Raymond Poincaré to Maurice Paléologue on 9 March 1915, while the second is Paléologue's reply, dated 16 April. The subject of these letters is Russia's aspiration towards Constantinople and the Straits. We chose to publish these two letters because they are a good example of the way in which Russia, France and Great Britain handled one particular war problem – Constantinople – which had great significance for all sides. Also, these letters reflect the political relations among the Entente Allies.

Keywords: 1915, Maurice Paléologue, Raymond Poincaré, Sergey Sazonov, Théophile Delcassé, Constantinople, Straits, Russia, France, Great Britain.

Чланак примљен: 30. 03. 2017.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 26. 06. 2017.

Јован Ј. АЛЕКСИЋ*
Косовска Митровица

**РАЂАЊЕ МОДЕРНЕ ТРЕПЧЕ: УГОВОР О ОТКУПУ
КОНЦЕСИЈЕ ЗА ЕКСПЛОАТАЦИЈУ РУДА ИЗМЕЂУ
КОМПАНИЈЕ SELECTION TRUST LTD И РАДОМИРА
ПАШИЋА ИЗ ДЕЦЕМБРА 1925. ГОДИНЕ**

Апстракт: Рад представља презентацију уговора о поседовању права на истраживање и експлоатацију руде из рејона Трепче, који је потписан између Радомира Пашића и британске компаније Selection Trust LTD, што је практично значило оживљавање овог значајног рударског комплекса после више од два века. Факсимил овог, досад необјављеног документа, похрањен је у Архиву Југославије, у фонду Посланства Краљевине СХС/Југославије у Лондону.

Кључне речи: Трепча, концесија, истраживање, експлоатација, руда, Selection Trust LTD, Радомир Пашић.

Познато је да је подручје северног дела Косова и Метохије одувек било богато великим наслагама руда. Западни, југозападни и јужни делови копаоничког масива скривају огромно рудно богатство, чија је експлоатација вршена још у римском периоду.¹ Међутим, највећа рударска активност на овом простору забележена је у средњем веку, за време српске династије Немањић, чија је држава доживела највећи економски просперитет управо захваљујући рударству. Најстарије средњовековно рударско насеље, рудник и трг копаоничке области била је Трепча. Први помен средњовековних рударских радова у Трепчи везан

* aleksicjovan@rocketmail.com

¹ То се помиње у Светостефанској хрисовуљи краља Стефана Уроша II Милутина (1282–1231) намењеној манастиру Бањска, где се остаци рударских копова из римског доба називају „старе рупе“. – Љ. Ковачевић, *Светостефанска хрисовуља*, Београд 1890, 3.

је за писмо папе Бенедикта IX из 1303. године, које говори о постојању католичких насеобина у Брскову, Руднику, Рогозни, Трепчи и Грачаници. Становници римокатоличке вере споменутих места били су Саси – људи који су дали изузетан допринос развоју средњовековног српског рударства. „Саси требачки“, како се помињу у Светостефанској хрисовуљи, вршили су рударске послове на овом простору на преко 1.400 km², где је данас рекогносцирано између 2.000 и 2.200 рупа – остатака рударских окана. Поред великих и пространих, али и мањих лежишта на којима се руда вадила стотинама година, постоје и многобројна усамљена окна и топионици који су радила сасвим кратко време.² Бројни рударски радови налазили су се на површини дугој девет, а широкој три километра. Груписани су око брда Старог Трга, савременог истоименог рудника, Мажића, Витушића, Мељенице, Гувништа, Мађере и Гропова.³ У Трепчи се вадиле оловно-цинкана руда са примесама сребра. Процент сребра није био свуда исти. На простору Старог Трга било је само 10 до 11 gr сребра на проценат олова, док је у Мажићу било 25 до 30 gr сребра. Треба рећи да је сем класичних олово-цинканих рудишта, било и ревира као Шипачина, Беласица, Бело Брдо, где је руда била обогаћена златом.⁴

Поред домицилног српског становништва и поменутих Саса, у Трепчи су боравили и Дубровчани (први помен 1313. године), касније и Которани, који су се углавном бавили трговином. Они су, поред трговине и економије, дали значајан допринос развоју локалне самоуправе, коју су, између осталих, сачињавали сабор и кнез. Кнез је обично био неко од представника локалних католика, на почетку из редова Саса, а касније најчешће неко од Дубровчана. Поред њега, у граду је постојао и кефалија, који је био представник врховног владара. Локална царина је, такође, доста често била у рукама неког од Дубровчана, којима их је владар

² Споменућемо само нека од њих: Бадањ-Саставци, Бајгорска река, Беласица, Бело Брдо, Бећировац, Вигњиште, Гропово, Запланина, Златна равна, Јелакце, Копорић, Кижевина, Кремићи, Латински До, Луково, Мађере, Мажићи, Мајдан, Мајданска река, Мељеница, Остраће, Оловарник, Правац, Предол, Рударе, Рудница, Рудиште, Рудњак, Рудњачка река, Рудница, Рупничка Река, Смрековица, Сребрнац, Сува Река, Сува Руда, Суво Рудиште, Трепча, Трепчанска река, Трстена, Царина, Угљари, Шаторица, Шипачина, Шљакниште, Штовна... – Д. Мркобрад, *Значај Трепче у оквиру копаоничког рударства средњовековне Србије*, Београд 2003, 251–254.

³ С. Ћирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Њук, *Старо српско рударство*, Београд 2002, 35.

⁴ *Исто*, 35–37.

издавао у закуп. За потребе заштите рудара изграђена је тврђава Ћутет код Старог Трга, на једном стеновитом вису изнад Смрековачке реке. Поред тврђаве, изграђане су и две католичке цркве, посвећене Светој Марији и Светом Петру. У Трепчи је постојала и ковница новца, којом су најчешће управљали Дубровчани.⁵

После дисолуције српског царства, Трепча се нашла у области Вука Бранковића, чији су наследници у њој задржали управу све до коначног пада ових области под Османлије 1455. године. После смрти Вука Бранковића, његова супруга Мара је самостално издавала повеље Дубровчанима о слободи трговине у својој земљи.⁶ Због значаја Трепче и рудника на Копаонику, у суседном Звечану је већ 1399. године боравио турски кефалија који је надгледао извоз и трговину. Међутим, Турци нису били само пуки посматрачи.

Упркос увреженом мишљењу, рударска производња у Трепчи није замрла доласком Турака. Много пре пада ових области у турске руке они су били насељени у делу Трепче који је назван Турска Трепча. Муслимани из овог насеља уживали су одређене привилегије, у судском погледу били су подложни кадији, а имали су и друге видове самоуправе. То својеврсно двовлашће није се негативно одразило на рударство у Трепчи. Напротив, Трепча у првој половини 15. века доживљава успон производње, а од пада Српске деспотовине па све до почетка 17. века постаје један од најзначајнијих рудника европског дела Османског царства.⁷ У Османском царству државни приход од рударства се, у зависности од периода и богатства рудника, кретао од 10 до 40%. У Трепчи су промене начина убирања државних прихода биле посебно честе у првим деценијама након османског освајања. Прво је то била десетина од сребра и такса на руду 2–3%, да би потом удео био повећан и износио је четвртину руде. Такав модел није се дуго одржао због утаје и непријављивања дела ископане руде, као и трошкова које је држава имала за прање, ситњење, пржење и топљење свог дела руде.⁸ У време османске управе производња је проширивана на нове локације, тако да је, од друге половине 15. до почетка 17. столећа, Трепча доживела значајан успон. Упркос томе, у

⁵ М. Динић, *Трепча у средњем веку*, Српске земље у средњем веку : историјско-географска студија (редакција С. Ћирковић), Београд 1967, 404–407.

⁶ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I, Београд–Сремски Карловци 1927, 151–154.

⁷ S. Rizaj, *Rударstvo Kosova i susednih krajeva*, Priština 1968, 169–171.

⁸ С. Катић, *Закуп рудника и хасова Трепче 1585. године*, Мешовита грађа (Miscellanea) 31 (2010) 111.

историографији се мало зна о овом изузетно значајном рудишту у овом периоду. О Трепчи у 17. веку, на пример, зна се једино поуздано да је 1606. године издата у закуп за 1.440.000 акчи и да је до хабзбуршког освајања 1689. године радило окно извесног Ибрахим-паше.⁹ Остала сазнања о руднику у овом периоду дају врло оскудни и контрадикторни извештаји папских визитатора. Према извештају прелата Бјанкија из 1642. године, Трепча више не ради, док се према визитатору Гаспарију, 1671. године ту и даље налазе богати рудници.¹⁰ Судаћи по истраживањима историчара Срђана Катића, у Трепчина рударска постројења се улагало и у другој половини 17. века. То је била заслуга Сулејман-паше, надзорника Скопског незарета, који је властитим новцем три и по године обнављао давно запуштена окна, за која је платио тапијску таксу и од управника рудника Трепча за то добио признаницу.¹¹ С тим документом и бројним сведоцима дошао је на шеријатски суд да би добио кадијски хуџет и тиме потврдио своја власничка права. Није познато ко је после њега био купац Трепчиних рудника. Претпоставља се да је након тога неко време Трепча престала са радом. На то је сигурно утицао Велики бечки рат (1683–1699), који се одиграо између Османског царства и више европских држава, уједињених у тзв. „Свету лигу“. Овај ратни сукоб је у периоду 1688–1690. године интензивно вођен у српским областима јужно од Дунава, све до Скопља, са великим материјалним разарањима и померањима становништва. То је условило праву пропаст тадашњег рударства на овом подручју, јер није више било квалификованих радника који су били способни да обнове руднике и поново покрену производњу, нити купаца који су били спремни да уложе свој капитал у обнову напуштених рудника.¹² Након рата је било напора да се Трепчина постројења поново покрену. То се догодило 1714. године, али је недуго затим експлоатација рудника била коначно обустављена, после четири века готово непрекидног рада. Два века након тога је Трепча била без

⁹ С. Катић, *Обнављање рудника Нови Безистан у Трепчи 1664. године*, Мешовита грађа (Miscellanea) 27 (2006) 236.

¹⁰ *Исто*, 236.

¹¹ *Исто*, 237.

¹² Треба рећи да постоји несагласност између османских и западних извора о разлозима обустављања рударских активности у Трепчи. Према османским сведочењима, то се догодило због аустријске инвазије, која је опустошила ово подручје, разорила руднике и оставила их без рудара. Према западним подацима, Трепча је престала са радом из једноставног разлога – због исцрпљености лежишта руде. – П. Јовановић, *Рударство на тлу Србије*, I, Београд 2007, 395.

рудара и њихове активности, што је оставило велике последице на демографски и економски развој овог места.¹³ У међувремену, Србија је полако, али сигурно, обнављала своју државност, а са њом и своје рударство.

У доба почетка Првог српског устанка појавила се насушна потреба за оловом, гвожђем, бавром, сребром, златом и барутом. Водећи људи устанка настојали су да са васкрсавањем српске државности васкрсну и замрло српско рударство. С тим у вези, 1806. године, Правитељствујушчи совјет сербски донео је одлуку да се доведе 35 стручних рудара и један инжењер.¹⁴ Није познато колико их је дошло, али 1806. године почињу на Авали рударски радови. Две године касније и на Руднику стартује експлоатација гвожђа и бакра, како се наводи „за ливење и ковање ратног материјала”.¹⁵ Помиње се и производња сребра, а вероватно је добијано и олово, иако о томе нема записа. На Руднику су активирана два окна, у Краснојевцима (данас Бездан), и на месту званом Пећина. Топионица и ковница новца биле су у Мајданској реци. Руда олова, осим на Руднику, експлоатисана је и у Подрињу, на Авали и Кучајни.¹⁶ Ипак, и поред тога, рударска делатност није успела да се развије на жељени начин. Осим недостатка стручности и знања из експлоатације и прераде руде, неуспех устаничког рударства може се објаснити и тиме што је руда добијана из лежишта са комплексним рудама олова, цинка, бакра, сребра, арсена и гвожђа, што је био нерешив проблем не само за оно време него и много касније. Неколико година касније, са сломом Карађорђевог устанка, сломљени су и први озбиљни напори за обновом рударске активности на тлу Србије.

После Другог српског устанка 1815. године и интензивних дипломатских напора кнеза Милоша Обреновића да се издејствује што више повластица за аутономну Кнежевину Србију, његови први привредни кораци били су усмерени ка обнови рударства. Пре конкретних одлука, „Коца Милош“ се 1834. године обратио угледном рударском стручњаку барону Хердеру, краљевском управитељу рударства у Фрајбергу, за мишљење и стручну помоћ да се „рудна блага учине

¹³ Колики је то ударац био не само за рударство, већ и за живот становника овог краја говоре и подаци о броју домаћинстава пре и после затварања Трепче: почетком 17. века овде је било око 500 кућа, да би се сто година касније тај број смањило на свега 50. – *Исто*, 395.

¹⁴ Историја српског рударства, <http://ribeograd.ac.rs/istorija-srpskog-rudarstva/6/> приступљено 15. јуна 2017. године у 15.35 h.

¹⁵ *Исто*.

¹⁶ *Исто*.

полезним за српско отачанство” и тражио, преко непознатог посредника (претпоставља се да је то био Димитрије Радовић, трговац из Беча), да предложи изванредан број рударских стручњака који би помогли отварању неких рудника у Србији. Хердер је одговорио кнезу октобра 1834. године предлогом „О упошљавању рударских стручњака и радника у српском рударству“.¹⁷ Десет месеци касније, 6. августа 1835. године, у Србију је коначно стигао барон Хердер, кога је дочекао кнежев брат Јеврем, пошто је Милош био на путу за Цариград.¹⁸

Пре његовог доласка Србија је била геолошки готово потпуно неистражена земља. Иако је познавање минералног блага земље било оскудно и доста површно, и поред тога се веровало да је оно неизмерно. На значај који је придаван том послу указују и саме обимне припреме за долазак барона Хердера у Србију, као и брига и интересовање кнеза Милоша за његов рад и извештаје. Спремност кнеза Милоша да са хиљаду дуката финансира планирану Хердерову студију о рудном богатству Србије говори о озбиљним намерама кнеза да рударска активност у потпуности оживи.¹⁹

Прво путовање барона Хердера по Кнежевини Србији започето је 24. августа из Крагујевца и трајало је до 3. септембра. Барон је у укупно осам наврата обилазио пределе Кнежевине Србије, где је испитивао рудна богатства земље. Последње, осмо путовање, окончано је 2. новембра 1835. године.²⁰

Да је посета барона Хердера Србији уродила плодом, показале су и припреме и отварање неких рудника. Наиме, Хердер није успео да заврши свој извештај, али је, преко представника у Бечу, послао писмо кнезу у коме је изнео мишљење која рудишта у првој фази треба отворити:

1) Руднике олова: на планини Рудник, на локацији Мајдан у месту Бездан;

2) Руднике гвожђа: у источној Србији у Мајданпеку, као и на Копаонику;

¹⁷ Исто.

¹⁸ В. Симић, *Из скорошње прошлости рударства у Србији*, Београд 1960, 7.

¹⁹ В. Милjkовић Kатић, *Rударstvo kao државни пројекат убрзаног развоја кнежевине Србије и време кнеза Милоша и Уставобранитеља*, Zbornik radova Istorija rударства Srednje Evrope, Fruška gora 2009, 105.

²⁰ В. Симић, *нав. дело*, 18–21.

3) Рудник мрког угља у месту Миливе код Деспотовца.²¹

Поред тога, барон Хердер је предложио кнезу Милошу да због будућности рударства у Фрајберг пошаље неколико младих Срба који ће изучити рударске науке, и који ће се потом вратити у своју земљу и отворити нове руднике. Одлука да се српски питомци пошаљу у Фрајберг донета је две године касније (1839. године). Углавном из финансијских разлога, питомци су 1839. године уместо у Фрајберг упућени у Шемниц, јер је тамо школовање било јефтиније. На студије су послата четири питомца (Иван Матић, Ђорђе Бранковић, Василије Божић и Стеван Павловић). Након завршетка студија они су се 1845. године вратили у Србију.²² Како у то време није било рудника нити рударске активности у Србији, први српски рударски инжењери били су распоређени у Министарство финансија, где су обављали службеничке послове. Да би у потпуности оживео рударство у Србији, Хердер је у писму послатом 10. маја 1837. године предложио кнезу Милошу да поспешити долазак Саксонаца у Србију (по узору на средњовековног српског краља Уроша I).²³ Као искусни рудари они би засигурно допринели просперитету рударске производње, донели неке новине, савремене технике копања и прераде руде. Смењивање са власти кнеза Милоша спречило је ову идеју, јер је Совјет одбио молбу педесет саксонских породица да се уселе у Србију. Ипак, труд барона Хердера дао је неке конкретне резултате: током 1837. године отворен је први српски рудник угља – Миливе код Деспотовца. Десет година касније покренута је прва озбиљна рударска производња у Мајданпеку са солидним капиталом од девет милиона тадашњих динара.²⁴ То је представљало подстицај за отварање нових мајдана – чувеног Сењског рудника током 1853. године, а у Мисачи код Аранђеловца неколико година касније.

Са отварањем поменутих рудника, расло је интересовање страног капитала за њихов закуп. Најинтересантнији за инвеститоре, због потражње бакарне руде на светском тржишту за потребе електрификације, били су рудници у околини Ваљева, Ребељ и Вис. За ово подручје били су заинтересовани финансијери из Енглеске, Француске, Италије и Холандије. Прве радове започело је друштво

²¹ Исто, 27–31.

²² Р. Јовановић, *Školovanje rudarskih inženjera u Srbiji (1837–2010)*, Београд 2010, 54.

²³ В. Симић, *нав. дело*, 28.

²⁴ *Историја српског рударства*, <http://ribeograd.ac.rs/istorija-srpskog-rudarstva/6/> приступљено 15. јуна 2017. године у 15.35 h.

„Podgora Mining Concessoin“, средином 19. века, а када је оно отишло под стечај, примат преузима енглеска група „Orient“ коју су чинили закупци из Лондона: Перси Робертс, Теријер Тојбнер и Карл Комб, а из Београда инжењер Ј. Р. Финеј и инжењер Владислав Костић.²⁵ Допринос енглеске групе био је у томе што је поред послова рударске природе изградила две мање топионице за прераду бакарне руде, која је до тада у непрерађеном стању допремана до Ваљево и као таква извожена. Од 1900. године француски капитал је преко својих акционара преузео од Енглеца у закуп руднике Ребељ и Вис. У то време направљена је топионица, изграђено 40 зграда, а вредност ископане и истопљене руде у 1903. године је износила 400.000 динара. У овим рудницама се запослило између 250 и 300 радника.²⁶ По одобрењу Министарства народне привреде Србије, основано је „Француско акционарско безимено друштво бакарних ваљевских рудника“. Њихов капитал је при оснивању износио 2.000.000 франака, подељених у 20.000 акција по 100 франака, а послове су водили стручњаци доведени из Париза.²⁷ Управни одбор овог акционарског друштва сачињавало је са француске стране осам чланова управе Диксон Хенри, председник и А. Белвалет, потпредседник, а из Београда Карл Дирнбергер, члан Самосталне монополске управе, Владислав Костић, директор Српске индустријске банке и белгијски конзул у Србији, као и ранији директор Енглеског друштва Ј. Р. Финеј. Током пролећа 1903. године као купац се јавља италијанско друштво из Милана „La société de cuivre“, да би се даље око закупа ових рудника водила борба између холандског и француског и енглеског капитала.²⁸

Са растом потреба за угљем у другој половини 19. века, расла је, потреба за оснивањем нових српских рудника. Рудник каменог угља Вршка чука – Аврамица постао је један од најпознатијих мајдана овог типа на Балкану. Први писани документ о истраживањима и квалитету угља Вршке чуке сачинио је врсни хемичар, потоњи ректор Београдског универзитета, Сима Лозанић. Захваљујући њему и истраживањима великог српског геолога Јована Жујовића, први подземни рударски радови започети су 1884. године на локалитету Прлита. Рудник мрко-лигнитског угља Влашка, близу Младеновца, отворен је 70-их година 19. века, а

²⁵ С. Ђуровић, *Привреда ваљевског краја првих деценија 20. века*, Ваљево 1914–1918, Ваљево 1999, 140.

²⁶ *Исто*, 140.

²⁷ *Исто*, 140.

²⁸ *Исто*, 140.

рудник каменог угља Аликсир код Брзе Паланке 1888. године са два поткопа. Геолошка истраживања угља у Алексиначком басену започета су 80-их, а производња током 90-их година 19. века.²⁹

До почетка Првог светског рата настављени су трендови започети у последњој деценији 19. столећа. Ипак, треба рећи да Краљевина Србија са скромном привредом није имала довољно снаге да своје минерално-сировинско богатство адекватно валоризује. Сви значајнији рудници били су у рукама страног капитала, чија су основна пословна начела садржана у правилу да са што мање улагања извуку што већу корист. Без довољно својих буџетских средстава, а поучена лошим искуством са Мајданпеком, који је услед лошег управљања неколико пута доживео колапс, Србија је рад на подизању црне металургије препустила аустроугарском капиталу (друштву државних железница „STEG“), издавањем концесија на богата рудишта у источној Србији. Захваљујући томе, 20. фебруара 1913. године, уз потпору домаћег капитала, „STEG“ је основао Српско акционарско рударско топионичко индустријско друштво (САТИД), које је радило на истраживању, експлоатацији и преради железне руде.³⁰ Даљи развој ове привредне гране онемогућио је почетак Великог рата.

После коначног ослобођења Старе Србије од вишевековне османске окупације, читав комплекс некадашњих рудника копаоничког басена припало је као концесија председнику српске владе Николи Пашићу. Први светски рат није дозволио истраживање наслага руда и поновни почетак њене експлоатације, али је његов крај омогућио да се о томе озбиљно размишља. Ни неколико месеци није прошло од стварања Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, а интересовање за Трпчу и њене руднике показали су власници британског крупног капитала. Током 1919. године у новостворену југословенску државу допутовали су чланови британске мисије која је званично имала задатак да прецизно процени размеру штете која је нанета привреди Србије за време аустроугарске и бугарске окупације. По давању процене штете, требало је да поменута комисија да предлог како подићи оронулу и опљачкану привреду, као услов обнове производње и голог живота опустошених крајева. Један од чланова ове мисије, Александар Вреј, поднео је опсежан извештај о стању свих рудника који су били активни до избијања Првог светског рата, а

²⁹ *Историја српског рударства*, <http://ribeograd.ac.rs/istorija-srpskog-rudarstva/6/> приступљено 15. јуна 2017. године у 15.35 h.

³⁰ *Sto godina SARTID-a : istorijat proizvodnje gvožđa i čelika u razvoju industrije Srbije*, http://industrijskisindikato.org/userfiles/file/Istorija%20SARTID-a%201913-2013_.pdf приступљено 17. јуна 2017. године у 20.27 h.

делом експлоатисани од стране Аустроугарске. Иако у региону Копаоника у то време није било активних рудника, Вреј је обишао и овај терен и у свом извештају нагласио постојање сулфида олова и цинка, који су у прошлости експлоатисани на многим местима, о чему су сведочила многа запуштена рударска окна, насеља и стара шљакишта. Известио је да су на овом подручју у великим количинама присутне руде олова, али и да има и руда цинка, гвожђа, бакра и сребра.³¹

Годину дана касније, посредством Косовске банке из Косовске Митровице образована је нарочита конзорција за истраживање рудног блага Звечанског округа. Тринаест њених чланова уложило је по хиљаду тадашњих динара за реализацију овог пројекта.³² Истраживања су показала да овај крај располаже енормним богатством руда и минерала. Због тога су током 1924. године северним делом Косова и Метохије кружили тимови британских геолога, са намером да потврде резултате истраживања њихових претходника. Након првих повољних резултата на хоризонту 830 метара извршена су геолошка истраживања и на коти 610 метара и коти 485 метара, као и на локалитетима у рејону села Мељенице, око 1,5 километар североисточно од Старог Трга, затим на Трепчанском брду, око 2,5 километра источно од рудника. Истражним радовима утврђено је да се рудна маса састоји из сулфида олова, цинка и гвожђа, са малом количином сребра удруженог са оловом.³³

Међутим, Британци нису били једини који су вршили систематска, опсежна истраживања Трепчиних рудника. Син познатог српског државника Николе Пашића, власника концесије на експлоатацију Трепче, Радомир Пашић, ангажовао је једну екипу врских стручњака на челу са угледним загребачким геологом Франом Тућаном ради добијања оцене праве вредности концесије коју је поседовао његов отац. Ова екипа је током 1925. године извршила истраживање на терену и дошла до закључка да је Трепча прави „Ел Дорадо“ – грандиозно налазиште среброносних и златоносних оловних, цинковних и бакарних руда. На тај податак је познати рударски и

³¹ D. A. Wray, *Geologija i mineralna bogatstva države Srba, Hrvata i Slovenaca*, London 1921, 117.

³² То су били Михаило Драгичевић, Петар Саздић, Будимир Орлић, Раде Павличевић, Ђоша Борисављевић, Ђорђе Мандић, Паја Ђук, Сава Голубовић, Мина Младеновић, Мита Марина, Гига Николић, Тодор Михаиловић и Миле Поповић. – Архив Југославије, Фонд Министарства трговине и индустрије Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца (65), фасцикла 1306, архивска јединица 2.290 (АЈ, 65–1306–2.290), Извештај о формирању конзорције за истраживање руде у округу Звечанском.

³³ F. Tučan, *Rudnici Trepcе i Kadijače*, Zagreb 1931, 29.

топионичарски инжењер Јулије Драшкоци скренуо пажњу британској компанији Selection Trust LTD, која је брзо реаговала и на терен послала екипу експерата са задатком да потврди истинитост Драшкоцијевих информација. Показало се да Драшкоци говори истину. Британци су „загризли“. Решили су да пошто-пото откупе концесију за експлоатацију Трепчине руде од похлепног Радомира Пашића, иначе познатог расипника и вагабунда, неретког учесника разних скандала и афера. Знајући за његову слабост према новцу и „слатком животу“, Британци су му послали понуду коју није могао да одбије. Радомиру Пашићу је понуђено 72.500 британских фунти стерлинга и 120.000 деоница (од 290.000 укупно, колико је предвиђао фонд за оснивање Акционарског Друштва), од којих је свака вредела по пет шилинга.³⁴ Поред тога, челни људи Selection Trust LTD су истакли да ће сносити, плаћати и исплаћивати сва коштања, намете и трошкове који ће се сносити при образовању и формирању нове британске компаније у Трепчи.³⁵ Пашић је пристао. Четрнаестог децембра 1925. године, у Београду је званично потписан уговор о уступању права на концесију између Радомира Пашића, са једне, и Џона Арчера Дуна, с друге стране, у присуству британског вицеkonzула Блакнеја.³⁶

* * *

Уговор је сачињен на 10 страница, формата А4. Текст је куцан писаћом машином, ћириличним словима боје мастила, на танком, жућкастом папиру. На првој страници налази се уверење овлашћеног судског тумача Џона Далтона Вена, којим јамчи да је уговор истинити и верни превод оригинала са енглеског на српски језик. Испод текста налази се његов званични печат и потпис. На даљим страницама презентован је сам текст уговора, који се састојао од девет тачака и пет подтачака (у тачки „3“). Интересантно је напоменути да после тачке „1“ долази тачка „3“, а не тачка „2“, што би било логично. Нисмо упућени у разлоге оваквог начина нумерисања. Могуће је да се ради и о баналној штампарској грешци. Такође, поједине речи у уговору су, чини се, намерно наглашене великим словима, како би се тиме скренула пажња на њихов значај (потврде закључивања уговора, износи новца, имена „уступатеља“ и „предузиматеља“). Поред транскрибованих британских назива компанија, улица и личних имена, у тексту су у заградама стављени и њихови оригинали. Комплетан текст уговора преносимо у аутентичном, изворном облику.

³⁴ АЈ, 341–86–249, Уговор о откупу концесије за експлоатацију руда између компаније Selection Trust LTD и Радомира Пашића.

³⁵ Исто.

³⁶ Исто.

* * *

Ја, ЦОН ДАЛТОН ВЕН, из града Лондона, Јавни Бележник, по закону примљен и заклет, који вршим своје дужности у поменутоме граду, овим тврдим и сведочим:

Да је овде приложени документ на Српскоме језику истинити и верни превод свога оригинала на Енглескоме језику који је превод мени поднесен на увиђај.

У ПОТВРДУ ТОГА ставио сам овде моју руку и утиснуо сам званични печат у Лондону данашњега тридесет и првог Јула хиљаду девет стотина и двадесет осме године.

Печат

Потпис

УГОВОР ЗАКЉУЧЕН 14-ога дана Децембра месеца 1925-те године између Радомира Пашића са станом у броју 21 Његушева улица, Београд, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (који ће се надаље звати „уступатељ“) с једне стране и Селекшен Труст Лимитед (The Selection Trust Limited) чије се протоколисане канцеларије налазе у броју 1 Лондон Уол Билдингс (No.1 London Wall Buildings) у граду Лондону (који ће се надаље звати „предузиматељи“) с друге стране. С ОБЗИРОМ на то што уступатељ тврди да је неоспорни сопственик двају искључивих рударских права истраживања која су му дата од стране званичних власти Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у погледу двају атара на земљишту у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, о којим се атарима говори са више појединости у Скедули која се овде назива и која ће се надаље називати именом „инвертарисане концесије“, као и да су те инвертарисане концесије у снази и да су важеће и да је њему дата власт да исте преноси на другога и да са њима располаже као и са свима правима која отуд проистичу; И С ОБЗИРОМ на ту чињеницу да су уговорачке снаге пристале да склопе овај садашњи уговор, САД СЕ ОВИМ УГОВОРМ СВЕДОЧИ и тврди да је овим постигнут споразум од самих уговорачких страна и између истих у следећем:

- 1.) Почев од данашњега датума па све до првога дана Фебруара месеца 1926-те године, укључујући и тај дан, или до онога доцнијега датума који се помиње у овоме укљученоме предвиђењу („провизо“), уговорачки ће предузиматељи имати право, било лично било преко својих представника (агената), да врше онаква

испитивања тих инвентарисаних концесија као и закона и обичаја, ако би их било таквих који би се могли примењивати к овима, и да се проводе инспекцијама као што је горе речено те о томе буду јавили уступатељу писменим путем и онога му часа за тим буду исплатили суму новаца у износу од ПЕТ СТОТИНА БРИТАНСКИХ фунти стерлинга, онда ће им уступатељ уступити и то једино њима и искључиво њима право да могу, почев од дана када у који су му то саопштили па све до првога Децембра 1926-те године укључујући ту и тај дан, ући у оне атаре земљишта које је обухваћено оним инвентарисаним концесијама па на тим атарима и остати, као и право о томе да могу испитивати земљиште и минералне изворе који би се нашли на њему, или на макар којем било делу његовоме, с тим да се у то право подразумева и право да раскопавају рударска окна, отворе и/или да прокопавају рударске тунеле или макар како било друкчије да експлорирају исто онако како они сами или њихови технички саветодавци буду сматрали за потребно или корисно те да би им се дала могућност да стекну једно поуздано мишљење у погледу вредности тих инвентарисаних концесија или макар које било од њих за рударске сврхе и/или да проналазе атаре, а у оквиру граница тих концесија, те да прибављају, добијају, односе минерале ради испитивања онако како њима буде изгледало као добро. Уступатељ ће им причињавати све олакшице те да би могли улазити у та имања и остајати на истима, и он ће им уз то обезбеђивати право да могу подизати на тим имањима онакве фабрике и привремене зграде и радионице и употребљавати у циљу онаквих испитивања и експлорирања каква би им устробала, па ће им обезбеђивати и спокојно борављење на таквим земљиштима за време трајања горњег рока С ТИМ да предузиматељи имају да прибаве и доделе првога Фебруара 1926-те године или до онаквога продуженога датума као што је горе речено. ТРИ ХИЉАДЕ БРИТАНСКИХ ФУНТИ стерлинга и, (осим ако у међувремену предузиматељи буду ставили до знања уступатељу да имају намеру да напусте опцију која им је следећим наредним параграфом дата) у интервалима од три месеца и од девет месеци респективно после тога даље суме новаца у износу од ТРИ ХИЉАДЕ БРИТАНСКИХ ФУНТИ стерлинга а за покриће трошкова који ће имати да буду учињени при упражњавању права која су надаље пренесена на њих. Ако би на дан 2-ога Септембра 1926-те године предузиматељи пропустили да набаве макар коју

било од горе поменутих сума новаца а које би они требало да су набавили до тога датума онда ће овај садашњи уговор бити окончан и престаће да важи. У случају пак да предузиматељи не буду задовољни, макар кад било а у току реченога рока до првога дана Децембра 1926. године, за резултатима њихових испитивања, онда ће предузиматељи имати пуну слободу да писменим саопштењем упућеним уступатељу прекину овај садашњи уговор. По укидању овога уговора предузиматељи ће имати пуну слободу да уклоне све фабрике, сав алат, све справе и сва стоваришта која су они били донели на имању а тако исто и све привремене зграде или радионице које су подигли на тим имањима. Сви новци који би били утрошени при и на вршењу тих испитивања речених имања имаће да буду на то утрошени под контролом и под управом предузиматеља и њихових техничких стручњака. Сви новци који би били прибављени од стране предузиматеља као што је горе речено па преостали неутрошени у времену кад би овај уговор постао укинут имаће да буде предат у руке уступатељу.

3.) С обзиром на обавезе које предузиматељи предузимају на себе а које су овде и до сада побројане уступатељ уступа предузиматељима право да откупе оне инвентарисане концесије, или макар коју било поједину од њих, а под условима и увјетима који су ово наниже побројани, а то ће рећи ови следећи:

(I) Ако би речено право било упражњавано оно ће морати да буде упражњавано и искоришћавано само после саопштења писменим путем уступатељу на дан првога Децембра 1926-те године или пре тога датума.

(II) Ако би то право било упражњавано и искоришћавано то ће предузитељи, на дан истога првога Децембра 1926-те године или пре тога датума, имати да инкорпорирају (установе) једно Акционарско Друштво, са ограниченом одговорношћу, са капиталом од ЈЕДНЕ СТОТИНЕ И СЕДАМ ХИЉАДА, ПЕТ СТОТИНА БРИТАНСКИХ ФУНТИ стерлинга који би био подељен у 430,000 удеоница од по ПЕТ ШИЛИНГА свака појединце, с тим да би све удеонице имале бити од једне класе, а у циљу да би се дала могућност Компанији да добавља, ради и обрће на корист оне инвентисане концесије, или макар које било од њих, како буду предузиматељи решили.

(III) Уступатељ ће сарађивати са предузиматељима при продаји и при пристајању на продају оних инвентисаних концесија или

макар које било од њих, као што је горе речено, намераваној Компанији по цени од СЕДАМДЕСЕТ И ДВЕ ХИЉАДЕ, ПЕТ СТОТИНА БРИТАНСКИХ ФУНТИ СТЕРЛИНГА а у — 290,000 удеоница од по ПЕТ ШИЛИНГА свака у капиталу намераване Компаније које ће бити кредитиране као да су у потпуности уплаћене. Поред тога намеравана ће Компанија сносити, плаћати и исплаћивати сва коштања, намете и трошкове који ће имати да се носе при образовању и Формирању те намераване Компаније уза што се има укључити и издатак учињен око склапања овога садашњег уговора.— Уступатељ неповратно и неопозивљиво опуномоћује предузиматеље да могу улазити у такав уговор и извршивати га у његово име и за његово име и за његов рачун ако они то буду узжелели.

(IV) Речено 290,000 удеоница биће овако расподељене: од њих ће 120,000 удеоница припасти апсолутно уступатељу, а 170,000 удеоница ће припасти апсолутно предузиматељима од којих ће 30,000 бити од зависности од одредаба предвиђених у параграфу 5-оме овога садашњег уговора. За пренос оних инвентарисаних концесија или макар које било од њих, као што је било речено горе, на ону намеравану Компанију оне ће речене 120,000 акција бити издате у корист уступатељу, или ономе кога он за то буде одредио, а остале ће удеонице од броја 170,000 бити издате предузиматељима, или ономе за кога они то буду одредили.

(V) Једновремено са преносом инвентарисаних концесија, илим макар које било од њих, на ту Компанију предузиматељи ће уписати 40,000 удеоница у Капитал Компанијин ал пари и исплатиће на пријаву и алотмент њезин оне суме новаца које та намеравана Компанија буде захтевала. У реченоме продајном уговору Компанија ће пристати са предузиматељима да буду остављене као резерва 100,000 удеоница, остатак оригиналнога капитала, да би се одговарало опцијама које се имају дати предузиматељима као што је овде и надаље поменуто, то јест: Компанија ће у таквоме уговору дати предузиматељима следеће опције да упишу или да проузрокују издавање ал пари њима самима или онима које буду наименовали (а) 40,000 удеоница (које сачињавају део поменутих 100,000 удеоница) ма у које било време а у току шест месеци од тада, и (б) друге 40,000 удеоница (које сачињавају део поменутих удеоница) ма у које време а у току једне године од тада, и (в) остатак од 20,000 од речених

100,000 акција ма у које време а у току осамнаест месеци од тада.

Свака таква опција мора бити упражњавана и искоришћавана по писменој саопштењу Комапанији.

- 4.) Предузиматељи се слажу са уступатељем односно тога да, односно ако би пропустили да упражњавају или искоришћују обе две горе речене и прво поменуте опције, које су опције означене писменима (а) и (б) а у последњему претходноме параграфу а поменуте на својим респективним местима која су онамо утврђена и одређена они ће с места по томе пренети на уступатеља део који износи 140,000 потпуно уплаћених удеоница (или акција) које су издате њима а у складу са предодредбама предвиђеним у параграфу четвртоме (IV) из друге (2) клаузуле овога садашњег уговора у пропорцији од 34,000 таквих удеоница с обзиром на сваку поједину од речених опција која не би била упражњавана и искоришћавана од њих.
- 5.) Предузиматељи исто тако пристају са уступатељем да, у случају да та Компанија по своме инкорпорирању повећа капитал преко и изнад суме од ЈЕДАН СТОТИНЕ И СЕДАМ ХИЉАДА, ПЕТ СТОТИНА БРИТАНСКИХ ФУНТИ стерлинга и да од једанпут изда или да с времена на време издаје по ма који део од тога све до, али не и преко и изнад, нове суме новаца од ДЕВЕДЕСЕТ И ДВЕ ХИЉАДЕ, ПЕТ СТОТИНА БРИТАНСКИХ ФУНТИ стерлинга у номиналној вредности а у току једнога рока од пет година почев од таковога инкорпорирања, предузиматељи пренесу на уступатеља такову пропорцију у износу од 30,000 – која сачињава један део од речених потпуно уплаћених удеоница које имају бити издате њима као што је горе речено – биће једнака, по њиховим номиналним вредностима, проценту од седам и по од номиналне вредности удеоница аотираних у такво издавање. Ако ли би пак, по истеку онога учињенога рока од пет година дана, мање од 30,000 од оних речених потпуно уплаћених удеоница било тако пренесено или дозрело за преношење на уступатеља а у смислу предодредаба предвиђених у овој садашњој клаузули, онда ће предузиматељи, а на молбу уступатељеву, уступити тој Компанији сва права учествовања у капиталу или у добитима Компанијиним а с погледом на остатак од онаквих 30,000 удеоница које би преостале као непренесене или као незреле за преношење на уступатеља.
- 6.) Сва саопштења, која би могла да се покажу као потребна за достављање а под силом или у сили предодредаба предвиђених у овој уговору, биће сматрана као довољно достављена с тим ако би

иста саопштења била испослата у препорученој поштанској пошиљци која би имала да буде завијена у завој са унапред плаћеном прописном поштарином па упућена (адресована) оној од уговорачких страна којој се иста има да преда и то на адресу такве уговорачке стране коју је она овде наниже дала или на ма коју другу адресу која би била накнадно дата уместо оне прве и то дата писменим саопштењем од такве уговорачке стране оној другој уговорачкој страни, или, у случају да се такво саопштење имадне доставити уступатељу оно ће се имати испошље на следећу адресу, а на бригу

Лондон.

Свако ће такво саопштење бити сматрано као испоручено ономе коме је упућено/адресирано у онај дан кад би такво саопштење при редовним поштанским приликама и требало да стигне у руке адресованоме.

- 7.) Уступатељ овим поставља и одређује за своје место где ће имати да му се достављају саопштења и друге доставе а у вези са ма каквим предметом који се може појавити под силом и у силиодредаба предвиђених овим уговором

и пристаје да ће му испоручивање саопштења на таквоме месту бити добро испоручивање у свакоме погледу и за све сврхе.

- 8.) У случају да се макар какав неспоразум појави између уговорачких страна из овога уговора а у погледу обавеза и дужности перспективних страна из овога уговора, такав ће неспоразум бити поднесен ради коначне одлуке арбитражи двојице арбитра (изборних судија) од којих ће свака уговорачка страна поставити по једнога таквога арбитра по уобичајеноме начину, и таква ће арбитрација имати да буде вођена по Арбитрациономе Закону од 1889-те године или по макар којим постојећим статутарним изменама поменутога закона.

- 9.) Овај ће уговор бити сматран да је један Енглески уговор и он ће бити тумачен и примењиван према начелима Енглескога закона.

Инвентарисане концесије су као што следи:

- 1.) Рударски атари који су знани под именом Трепчанске концесије налазе се на северо-источноме врху равнице зване Косово Поље а између околних брегова Копаоничких Планина. Трепчански су атари притежавани на основу Решења РБр. 1504. и састоје се из атара ових следећих општина: Бабин Мост, Вучитрн, Гобуља, Самодрежа, Смрековница, Саља, Соколска, Сочаница, Главница, Лопастаца, Лужане, Љупоане и Подујево.
- 2.) Рударски атари који су знани под именом Рогозна налазе се северо-западно од Трепче. Ови су атари притежавани на основу решења 5832, и састоје се из атара ових следећих општина: Војковичка, Врачевска, Јошаничка, Рајетичка, Совочанска, Вучка, Свачанска, Рујичка и Бањска.

У ПОТВРДУ свега овога уговорачке су стране из овога уговора ставиле овде своје руке и печате данашњега четрнаестог дана Децембра месеца 1925-те године.

Сведок потпису Радомира Пашића (потпис) РАДОМИР ПАШИЋ
(печат)

Сведок при потпису Џона Арчера Дуна За Селекшен Труст Лимитед
а на основу Пуномоћја које држим (потпис) ЏОН АРЧЕР ДУН
(печат)

Радомир Пашић и Џон Арчер Дун су потписали
Овде преда мном данашњега четрнаестог дана
Децембра 1925-те године.

(Таксене марке Британске
Консуларне службе у износу
од 22 шилинга и 6 пенса)

(потпис) Ч. С. БЛАКНЕЈ
Британски Вице Консул.
Београд
14-ог Децембра 1925.
(печат Британскога
Вице Консулата)

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

ИЗВОРИ – PRIMARY SOURCES

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

Архив Југославије [Arhiv Jugoslavije]

– Фонд Министарства трговине и индустрије Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца [Fond Ministarstva trgovine i industrije Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca]

Објављени извори – Published Primary Sources

Ковачевић Љ., *Светостефанска хрисовуља*, Београд 1890 [Kovačević Lj., *Svetostefanska hrisovulja*, Beograd 1890]

Стојановић Љ., *Старе српске повеље и писма*, I, Београд–Сремски Карловци 1927 [Stojanović Lj., *Stare srpske povelje i pisma*, I, Beograd–Sremski Karlovci 1927]

ЛИТЕРАТУРА – SECONDARY WORKS

Гујаничић М, Ј. Стојковић, *Sto godina SARTID-a : istorijat proizvodnje gvožđa i čelika u razvoju industrije Srbije*, http://industrijskisindikato.org/userfiles/file/Istorija%20SARTID-a%201913-2013_.pdf pristupljeno 17. juna 2017.

Јовановић Р., *Školovanje rudarskih inženjera u Srbiji (1837–2010)*, Београд 2010.

Ризај С., *Rudarstvo Kosova i susednih krajeva*, Приштина 1968.

Тућан Ф., *Rudnici Trepče i Kadijače*, Загреб 1931.

Wray D. A., *Geologija i mineralna bogatstva države Srba, Hrvata i Slovenaca*, London 1921.

Динић М., *Тренча у средњем веку*, Српске земље у средњем веку : историјско-географска студија (редакција С. Ћирковић), Београд 1967 [Dinić M., *Trepča u srednjem veku*, Srpske zemlje u srednjem veku : istorijsko-geografska studija (redakcija S. Ćirković), Beograd 1967]

Ђуровић С., *Привреда ваљевског краја првих деценија 20. века*, Ваљево 1914–1918, Ваљево 1999 [Đurović S., *Privreda valjevskog kraja prvih decenija 20. veka*, Valjevo 1914–1918, Valjevo 1999]

Историја српског рударства, <http://ribeograd.ac.rs/istorija-srpskog-rudarstva/6/> pristupljeno 15. juna 2017.

Јовановић П., *Рударство на тлу Србије*, I, Београд 2007 [Jovanović P., *Rudarstvo na tlu Srbije*, I, Beograd 2007]

Катић С., *Закуп рудника и хасова Тренче 1585. године*, Мешовита грађа (Miscellanea) 31 (2010) 109–121 [Katić S., *Zakup rudnika i hasova Trepče 1585. godine*, Mešovita građa (Miscellanea) 31 (2010) 109–121]

Катић С., *Обнављање рудника Нови Безистан у Тренчи 1664. године*, Мешовита грађа (Miscellanea) 27 (2006) 235–244 [Katić S., *Obnavljanje rudnika Novi Bezistan u Trepči 1664. godine*, Mešovita građa (Miscellanea) 27 (2006) 235–244]

- Миљковић Катић Б., *Рударство као државни пројекат убрзаног развоја кнежевине Србије у време кнеза Милоша и Уставобранитеља*, Зборник радова Историја рударства Средње Европе, Фрушка гора 2009, 101–109 [Miļković Katić B., *Rударstvo kao državni projekat ubrzanog razvoja kneževine Srbije u vreme kneza Miloša i Ustavobranitelja*, Zbornik radova Istorija rudarstva Srednje Evrope, Fruška gora 2009, 101–109]
- Мркобрад Д., *Значај Трепче у оквиру копаоничког рударства средњовековне Србије*, Београд 2003 [Mrkobrad D., *Značaj Trepcе u okviru kopаoničkog rudarstva srednjovekovne Srbije*, Beograd 2003]
- Симић В., *Из скорошње прошлости рударства у Србији*, Београд 1960 [Simić V., *Iz skorašnje prošlosti rudarstva u Srbiji*, Beograd 1960]
- Ћирковић С., Д. Ковачевић-Којић, Р. Ћук, *Старо српско рударство*, Београд 2002 [Ćirković S., D. Kovačević-Kojić, R. Ćuk, *Staro srpsko rudarstvo*, Beograd 2002]

Jovan J. ALEKSIĆ

**THE BIRTH OF MODERN TREPČA:
CONTRACT ABOUT THE REPURCHASE OF CONCESSION
FOR EXPLOITATION OF ORES BETWEEN THE COMPANY
SELECTION TRUST LTD AND RADOMIR PAŠIĆ,
DECEMBER 1925**

Summary

It is well-known that the northern part of Kosovo and Metohija has always been rich with enormous deposits of ores, whose exploitation was carried out since the Roman era. However, the biggest mining activity in this area was recorded in the Middle Ages, during the Serbian dynasty of Nemanjić, whose state witnessed great economic prosperity due to mining. The mine and place of this oldest medieval mining area was Trepča. Trepča contains enormous quantities of lead and zinc ore. It covers the western, south-western and southern parts of Kopaonik and is one of the largest mines in Europe. The exploitation of its ore treasures started in the period of King Milutin (1282–1321), at the beginning of the 14th century and lasted until the Great Turkish War (1683–1699), after which it was abandoned, after over four centuries of constant work. For more than 200 years Trepča's mines were deserted, with no miners and their tools. It was exposed to the ravages of time, until the liberation of these areas after the First Balkan War. The First World War did not allow for the examination of its layers of ores and a new start of its exploitation, but after the war, this issue was devoted serious attention. Several teams of experts were hired to examine the layers of ores in this area. One of these teams was hired by the concession owner's son for the exploitation of Trepča, Radomir Pašić, along with Zagreb's geologist Fran Tućan, for the sake of getting the estimates of the true value of concessions, which were owned by Pašić's father. The research of this team confirmed that Trepča was rich with silver, gold, lead, zinc and copper ores. A well-known mining and metallurgical engineer Julius Draškoci drew attention about this to the British company Selection Trust LTD, which quickly reacted and sent to the field a group of experts with the mission to confirm the veracity of Draškoci's information. Draškoci was telling the truth. The British decided to buy the concession from Radomir Pašić, sending him a lucrative offer, which he accepted. On 14 December 1925 a contract was officially signed in Belgrade about giving the rights to concession between

Radomir Pašić on the one hand and John Archer Dune on the other, in the presence of British Vice-Consul Blakeney. The facsimile of this, so far unpublished document, was stored in the Yugoslav Archives, in the fund of legation of the Kingdom of SCS/Yugoslavia in London.

Key words: Трепча, concession, research, exploitation, ore, Selection Trust LTD, Radomir Pašić.

Чланак примљен: 31. 01. 2017.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 22. 06. 2017.

Божица МЛАДЕНОВИЋ*

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за историју
Ниш

ДВА НАРАТИВНА ИЗВОРА О ТОПЛИЧКОМ УСТАНКУ**

Апстракт: Тема рада су две изјаве, Боривоја Гагића и Богомира Лазића, добровољаца у Топличком устанку 1917. године, дате 1935. године. Историјско одељење Генералштаба Југословенске војске покренуло је те године обимне активности у циљу утврђивања релевантних чињеница које су се односиле на покрет оружаног отпора у Србији за време Великог рата и устанак у Топлици. У ту сврху су интервјуисани учесници устанка и њихова казивања су забележена и тако сачувана од заборавља.

Кључне речи: Топлички устанак, 1917. година, Коста Војиновић, Боривоје Гагић, Богомир Лазић.

Наративни извори које објављујемо настали су 1935. године. Историјско одељење Генералштаба Југословенске војске је тада спровело обимну акцију са двоструким циљем. Прво, да се утврде релевантне чињенице које су се односиле на Топлички устанак као једини устанак који се догодио на територијама окупираним од трупа Централних сила. Друго, да се дође до података који су битни за проучавање герилских покрета уопште. Тако су сачувана казивања познатих четовођа – Богољуба Милетића, Милоша Милошевића, Новице Вељовића и осталих.¹

* bozica.mladenovic@filfak.ni.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Од универзалних царстава ка националним државама. Друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану* (Ев.бр. 177030).

¹ Објављено у: *Топлички устанак 1917*, прир. Б. Младеновић, Београд 2007.

Два наративна извора која објављујемо чувају се у Војном архиву у Београду.² Гагић и Лазих били су учесници устанка, тек стасали младићи. Њихове приче носе печат индивидуалног и преживљеног. Најмање су поуздани у хронологији, што се донекле може оправдати временском удаљеношћу од 18 година од устаничких дешавања. „Јунаци“ ових извора су четовође, људи из народа, до тада непознати, које је ратни ковитлац убацио у устаничке борбе.

Подаци о Топличком устанку 1917. год.[ине] у околини Рибарске бање извор³

Из бележака четника-добровољца Боривоја Гагића из Рибара састављен према тражењу Историјског одељења Главног ђенералштаба по акту команде крушевачког војног округа пов.бр. 4036 од 24. XI 1935., оп.бр. 118/35.

I

Чете су формиране још у јануару месецу потајно између виђенијих⁴ личности у овоме крају. Чете су организовали Јевгеније Цветковић са Вељовићем,⁵ која је устала одмах када и у Топлици.

Устанак је плануо доста рано још за време снега због тога што је у кратко време очекивана т.[ако] з.[вана] бугарска наборна комисија, којој је био задатак да све способне узме у војску непријатеља, који би силом околности морали служити непријатељу противу својих.⁶

17. II 1917. год.[ине] наш војвода Цветковић⁷ као вичан пешадијски и жандарм.[еријски] наредник још пре зоре окупио је своје четнике и опсео ополченску чету код Рибарске цркве и у исто време општинску судницу у Рибаре где је становао председник, пандури и још неки Бугари.

Позват на предају председник Димитрије одговорио је палбом из револвера и пушке али пошто је видео да је у опасности јурнуо је на друга врата, но су га четници одмах ухватили и ту пред општином заклали њега

² Пописник 7, кутија 79.

³ Војни архив (даље: ВА), пописник 7, кутија 79, фасцикла 9.

⁴ У оригиналу пише: виђеније.

⁵ Новица Вељовић, четовођа.

⁶ Мисли на српске војне обвезнике, који би се на Солунском фронту борили против српске војске.

⁷ Евгеније Цветковић био је четовођа.

и брата му пандура, а у стану нађена је и његова жена мртва, коју је можда и он убио да не би пала у руке четника. Њихови лешевид одмах су бачени у стари школски бунар и затрпани.

Нови четници нагло су долазили, већина са добро очуваним пушкама, бомбама и муницијом између којих је доста било како младића тако и стараца сви одушевљени.

Војвода Цветковић дао је налог да се код цркве појача опсада бугарске чете, и нагна на предају, која се је око 8 сати изјутра и предала са доста оружја и муниције а на нашој страни само је један четник погинуо.

По предаји Бугара исти су разоружани и спроведени за Прокупље, а затим су сви четници презвати, постројени, заклет и охрабрани подужим говором војводе Цветковића, попа Младена и др.[угих] кренули за В.[елики] Шиљеговац где је према извештају ордонанса тамошњи храбри водник Љуба Додић⁸ већ сакупио велики број четника.

Из В.[еликог] Шиљеговца четници су кренули сутрадан за Голо брдо и пресеку главну пругу Београд-Ниш преко које се све непријатељско за фронт транспортовало. Пошто су већ поробили сву граничну чету до Ђуниса косом између аустријске границе која је ту постојала.⁹

Четницима пошло је за руком да прекину пругу на два места код Кормана и Д.[оњег] Адровца па су поједини одреди одатле распоређени за Алексинац, Соко бању и уз Мораву, али како је из Ниша стигла силна бугарска војска са артиљеријом коју ми нисмо имали, четници су морали да се повлаче назад, до Голог брда,¹⁰ па одатле и до Рибарског Рида, но их је непријатељска артиљерија и одатле отерала са много губитака.

Наша села која су поново пала у руке Бугарима свако већ може имати слику пред очима који ма и једног Бугарина познаје, сва су села сијала у ноћ као по дану, остало је само што се лако није могло запалити и подаље од пута и сламе, стотинама наших како четника тако и старијих грађана изгинули су у селу Г.[орњем] Адровцу, В.[еликом] Шиљеговцу, Гребцу, Зебици и Рибарском Риду где је била права кланица т.[о] ј.[ест] њихови штабови.

Из општине Рибарске по списку бр. _____¹¹ који је прошле године приликом откривања споменика у Прокупљу послат одбору за споменицу

⁸ Љубомир Додић, четовођа из Великог Шиљеговца.

⁹ Граница између аустроугарске (Војно-генерални гувернман) и бугарске (Војно-инспекцијска област Морава) окупационе зоне у Србији.

¹⁰ У оригиналу пише: Гола брда.

¹¹ Остало је празно место.

види се да је изгинуло _____¹² људи и _____¹³ жена, попа Младена заклали су и браду му закуцали о зид у једној пустој кући, а други одред који је туда прошао узео је труп и метнуо преко реке те су преко њега прескакали воду.

Наша чета делила је се у два одреда један је одступао од Гола брда преко Рида за Бољевац а други преко В.[еликог] Шиљеговца – Зебице, Крушица и Срдаље, који су Бугари у _____¹⁴ умало могли заробити, да нису шеснаестогодишњи четници – добровољци Боривоје Гагић и Веселин Стојковић по налогу војводе Цветковића прошли кроз бугарски ланац и казали им да се одмах повуку на леву обалу срдаљске реке и преко Беле Стене кроз Јастребац дођу у Брезу.

Сутрадан су већ сва села до планине буктала у пламену, нарочито Рибаре, Бољевац и Срдаље, за Прокупље је бећ била изгубљена веза, од заробљених Бугара код Рибарске цркве чује се да је један већ стигао у Рибаре кога су Бугари у Прокупљу одробили и тражи познанство лица учесника у устанку.

За наше је то био једини спас што је по њиховој предаји са њим руковао одред Вељовића и спровео за Прокупље као непознати и овамо на Брези је војвода Цветковић чету поново прозвао и отпустио све слабије и мирније, а задржао само најспособније четнике и кренуо даље, не казујући нама правац већ је само оставио налог да будемо спремни и свесни да ослобођење од ропства мора бити.

После поновне окупације од непријатеља, толиких погибија, пљачке и насиља, све је реквирирано за исхрану Бугара и њихових¹⁵ савезника па чак узета је и сва паприка и прازی лука, а већ друго много је описивати.

Њихова је војска и нарочити т.[ако] з.[вани] планински водови стално крстарила и једног по једног премлаћивала и интернирала за Сливенски лагер где су морали умирати од глади.

Но и наш војвода Цветковић после тога са четницима Велисавом Марковићем, Владисавом Радосављевићем, браћом Чупићима, Димитријем Ивановићем својом ћерком Негосавом и женом Круном стално су крстарили и говорили да је Пећанац¹⁶ са њима, да се ослобођење мора

¹² Остало је празно место.

¹³ Исто.

¹⁴ Исто.

¹⁵ У оригиналу пише: њиних.

¹⁶ Коста Миловановић Пећанац (Дечани, 1878 – Сокобања 1944) српски четник. Четовао је на подручју северног дела Османског Царства (1904–1912), учесник балканских, Великог и Другог светског рата. Септембра 1916. године по наредби

остварити, са Бугарима често су се пушкарали, те су једноме избили око због чега је наша општина платила 30.000 лева за његову помоћ.

Да би четнике поробили, Бугари су једног дана наредили да се спреми храна за људе и стоку за десет дана и не изилази из своје куће те да би четници морали доћи за храну, а они су опсели сва села и путеве.

Но баш тада Пећанац дође са својом четом у Бољевцу и пошаље једног четника са писмом команданту да дружина у Рибарској бањи више не мучи грађанство због те хране већ да изађе у Бољевац код њега на ручак, говорећи му да четници још увек имају доста хране.

Но командант Бугара вратио је четника са неким обећањем, а ручак му је био чак други дан на Рибарском Риду где су стрмоглаво побегли из бање и заузели бусије.

Њихове главне власти видећи да са оваквим поступцима не могу изаћи на крај, послаше једнога дана у Рибарску цркву свога владикау где га је морао чекати цео овај крај по извршеном богослужењу поче проповед када први пут из уста Бугарина чусмо да смо браћа једне вере па чак и једне крви, да смо ми нови Бугари т.[о] ј.[ест] (Источна и јужна Србија) угураше нам неке књиге са мапом овога краја у којој бежу све села обележена са знаком бугарско, сем неколико српских сигурно су неко мрзели, у истој видох наше среско место Прћиловицу уписата као град Радославов, тамо бејаше уписат њихов јунак Марко па и Милош, хајдук Вељко па и др.[уги] ако се неком није грозило можда је и данас чува.

Све српско до папира било је сакупљено и спаљено, сви смо се звали и потписивали са ов а поздрав већ од како су први пут дошли мора бити Добар ден господине, сваком и ако ти се гади.

Данас познавајући многе Турке и Бугаре па који мало много¹⁷ узме у оцену сматрам да ће рећи да је ово трошење робовање под Бугарима достигло једнакост са петвековним под Турцима, те би требало појединости описати детаљније да не би млађе генерације ово дале забраву.

Оперативног одељења српске Врховне команде дошао у Топлички округ са задатком да створи четничку организацију која би напала непријатеља по пробоју Солунског фронта.

¹⁷ Несигурно читање.

Прилог 1 фотографија
12. XII 1935.
Рибаре

извео
Боривоје Ђ. Гагић
из Рибара

Богомир Лазић¹⁸

Рађено 29. августа 1935 год.[ине]
У Влајковцима

Према наређењу команданта Крушевачког војног округа пов.бр.4036 од 7.VIII 1935. године.

Добављен Лазић Богомир из Ливађа, бив.[ши] четник у Топличком устанку 1917. год.[ине] код четовође г.[осподина] Косте Вучковића,¹⁹ па о потребном питан он каза:

Никаква документа о Топличком устанку 1917. год[ине] немам зато што је иста документа односно цела архива вођена четовође г.[осподина] Војиновића заробљена од непријатеља када је г.[осподин] Војиновић рањен октобра месеца 1917 год.[ине] између села Трећака и Бабице²⁰ такође исто немам никаквих слика.

У 1916. години када је се г.[осподин] Војиновић појавио као трговац – лиферант немачке и аустријске војске за Солунски фронт, он је се често налазио по нашем Копаонику и појединим лицима показивао и предавао народу да један другог не туже и потказују непријатељу, да оружје чувамо јер ће исто нама требати, када буде наша војска почела са фронта напредовање да би им ми ступили у помоћ, а у то време Аустријанци су почели сељаке разоружавати односно купити им оружје а то је било месеца маја 1916. год[ине] тада је речени Војиновић казао Бошку Николићу, кмету села Ливађа и Добросаву Павличевићу председнику општине Влајковачке и Влајку Павличевићу, кмету села Радманова, Сибину Јеличићу, трг.[овцу] из Бруса,²¹ Милосаву Стевовићу трг.[овцу] из Бруса и Војиславу Браловићу бив.[шем] шефу поште из Бруса да са свим кметовима среза Копаоничког сазову тајну седницу, те да сељацима саопште да оружје добро чувају и један другога не издају, после је неког времена аустријска власт то дознала и похватала сва

¹⁸ ВА, пописник 7, кутија 79, фасц. 9.

¹⁹ Коста Вучковић, четовођа из Блажева.

²⁰ У литератури преовлађује топоним Ливадице–Ивљак.

²¹ Сибин Јеличић је био индустријалац из Бруса. Имао је, између осталог, и пилану на Копаонику.

напред наведена лица и похапсила, а 1. јуна 1916. год.[ине] повешани су,²² а за Војиновићем су непријатељи продужили потеру он је то сазнао и побегао и почео купити чету комитску. Ја сам се за то време као дечко бавио код своје куће, те ме нико није узнемиравао. Аустријанци када су опазили да Војиновић купи чету и убија поједине зликовце они су покупили сва мушка лица од 17-60 год.[ина] старости и интернирали за Немачку. Милун Филиповић и Љубисав Лазић, Радосав, Бранко, Вукашина Филиповиће и Луку Николића из Гочманаца које ја знам интернирани су али у путу из воза побегли и пошли за у чету г.[осподина] Војиновића али су у путу од непријатеља похватани речени Радосав, Бранко, Вукашин и Лука и стрељани, а Љубисав и Милун ушли у чету г.[осподина] Војиновића и у његовој чети у 1917. год.[ини] месеца марта Милун је погинуо у борби у селу Судимља општ.[ине] блажевске, а Љубисав је погинуо у борби у селу Вичи општ.[ине] туларске марта месеца 1917 год.[ине], а ја сам се до месеца марта 1917. године бавио као дечко у селу Ливађу код своје куће и нико ме није узнемиравао.

Но, када је букнуо народни устанак у Топлици, Јабланици и Копаонику 1917. год.[ине] марта месеца, тада је мене одредио кмет да под кулук возим муницију аустријској војсци за фронт-борбу са комитама на Мрамор.²³ Ја сам морао ићи и када сам био на Мрамору ту се јака борба отворила између комита и Аустријанаца. Мене се срце узнемирило и нисам могао са непријатељем²⁴ ићи него сам своја кола у једну страну преврнуо и просуо сву муницију и оставио кола и волове те сам побегао у чету г.[осподина] Косте Војиновића код командира потпоручника Ђорђа Ђамиловића.²⁵ Тада ме је у бекству гађао један аустријски наредник из машинског револвера неколико пута и цео његов вод војника из пушака, али ме срећом ниједно зрно није погодило, него када сам отишао код командира Ђорђа Ђамиловића, он ми је захвалио и када су видели колико сам помоћ учинио тада ме је он радо у чету примио и предложио ме за добровољачки орден.

Са Мрамора смо кренули водећи борбу са непријатеља ми смо фронт разбили за село Брзеће и борбујући [стигли] до Бруса. У Брусу нас је [сачекала] цела непријатељска сила војске артиљерије и пешадије од које смо морали одступити. Од Бруса смо се затим [повукли] преко планина за

²² Обешени су у Крушевцу, седишту округа.

²³ Превој Мрамор на Копаонику.

²⁴ У документу пише: са непријатеља.

²⁵ У документу је свуда написано презиме Чамиловић, што је погрешно. Ђорђе Ђамиловић био је четовођа пореклом из Косовске Митровице.

Блажево за село Иричиће. Ту смо се састали са војводом Војиновићем, а наши четници су заробили у селу Белом Брду једног аустријског санитетског капетана.²⁶ Ту смо били у састанку са г.[осподином] Војиновићем у овом месту. При састанку са г.[осподином] Војиновићем потпоручник г.[оспоздин] Тамиловић рапортирао је моју храброст и предлог војводи г.[оспоздину] Војиновићу. Он је предлог примио и мени захвалио. Одатле сам са њим продужио четовање, те смо одатле кренули за Топоницу и по више села Гргура звано место Каљаја напали су нас Бугари 2 ополченског пука македонске дивизије који је повучен са фронта да нас похвата и ту смо са њима страшну борбу имали. За два сата шест пута на јуриш удараше, па кад им не поможе и видеше да имају велике губитке они побегоше, па су онда на народ ударили притисак. Пратили своју коњицу и жандармерију по селима те купе по селу све што нађу, бабе, старце, жене и осталу нејаку децу те све терају у Куршумлију на Баћоглаву наше старо егзерцириште па намештају у двојне редове и поубијају их митраљезима. Том приликом наишла су два коњичка жандарма у село Гргуре и сакупили већи део народа па гоне и туку путем народ кука и пишти, а ми изађемо на пут у село Коњувце²⁷ и ухватимо њих два жандарма са коњима. Народ пустимо те побеже у шуму. Те жандарме одведемо на Каљају и тамо их покламо. Њихову униформу узе наредник Груја Банаћанин и Рамиз Алидрагић из К.[осовске] Митровице, обукоше се са бугарску униформу и појахаше коње бугарске те одоше у Прокупље. Тамо их а ни у путу није приметила бугарска власт да их узнемирава већ су тамо узели новине и дувана и дођоше код нас на Каљају, али Груја не хтеде²⁸ бити у миру него сутра дан са истом униформом оде у Куршумлију. Бугари се већ нешто сетили али пошто се они вратили из Прокупља да то нису њихови²⁹ жандарми и Грују пустили у Куршумлију па је у вароши навалила војска и ухватила Грују, па су са коња скинули седло и узду па онда ово метнули на Грују и јахали га по вароши као коња и ударали на њега напоре док му је душа изашла.

Одатле смо се вратили за Копаоник у 1917. години на Ћелавицу. У аустријску жандармерију били су Бошњаци од Новог Пазара па јавили и прелазили преко границе те пљачкали наш народ. Једно вече дошао је Фериз Савковић у кафану Уроша Ковачевића у Блажеву а са четири друга. Нама сељаци јавише да су дошла четири аустријска жандарма. Војиновић

²⁶ Доктор Васо Царићевић, лекар аустроугарских трупа.

²⁷ У документу пише: Куњце. То је непознат топоним, а у околини Гргура се налази село Коњувце.

²⁸ У документу пише: некте.

²⁹ У документу пише: њини.

позвао нас четири да идемо да их похватамо и одемо. Кад уђемо у кафану, Војиновић је ушао наоружан напред и ми за њим. Фериз њему моментално нагоди пушку под гушу. Наредник Јанићије Димић из Белог поља удари по Феризовој гуши те му пушка испали у таван, лампа се угаси, а они утекоше кроз прозоре. Одатле се вратисмо на Телавицу и ноћу кренемо за Топлицу. Дођемо у село Сагоњево. Дође старац неки Сима из Неваде код војводе Војиновића те му изјави да је погинуо потпоручник Ђорђе Ђамиловић од својих другова, од Симе Бињовића и Глише Бињовића браће из Куршумлије и од Драгољуба Лазића из Пљакова и од Рамиза Алидрагића из Митровице кога су убили на спавању за 9 наполеона и 7000 папирног новца. Тада нам је војвода Војиновић издао наређење да убице похватамо ако можемо где их сретнемо, ако не да их поубијемо, али су ово убице опазиле и отишли у Куршумлију те се предали Бугарима и стално ишли са бугарском униформом са Бугарима, исказивали све наше људе који су их чували и хранили које су Бугари мучили, све су жене тукли по трбуху те им деца испадала из трбуха. Речени Сима и Глиша Бињовићи и данас су у животу и Драгољуб Лазић а Рамиз је погинуо.

Из Сагоњева дошли смо у село Драгушу у један забран. Ту је нас опколила аустријска и босанска регимента у једном малом забрану. Опколио нас је са свих страна, удари на нас јуриш једно јутро у шест сати.³⁰ Ми смо се прво разбили, а онда поново концентрисаше и ухватише фронт свуда около и покушаше³¹ један митраљез да изнесу код Криваје на један симс и тим митраљезом да нам досаде. Опет преда мном³² је био брисан простор те убијен коњ и неколико војника —³³ обуставили митраљез на брисаном простору, а позади мене посматрао војвода г.[осподин] Војиновић и за то ме је предложио за одликовање са орденом двоглавог орла.

Одатле се кренемо за село Брегалији³⁴ ср.[ез] Јабланички, општ.[ине] Крушевичке и ту је сазнао бугарски шеф комитета војвода Тане Николов и покупио цео комитски одред и један батаљон пешадије те наиђе на нас, али ми га мучки сачекамо. Он поново са одред[ом] удари на јуриш на нас и јашући³⁵ командује: “Напред момчета, напред на нож!”, а Војиновић га позва: “Где си бре Тане да поделимо мегдан! Знаш ли да је ово Коста Војиновић?” Тане викну на његове четнике: “Напред

³⁰ Битка код Горње Драгуше јула месеца 1917. године.

³¹ У документу пише: почеше.

³² У документу пише: пред моном.

³³ Тешко читљива реч.

³⁴ Несигурно читање. Ради се о топониму Обртинци.

³⁵ У документу пише: јахаући.

момчета макар сви изгинули данас. Срби нас изигравају.³⁶ Па ударише на јуриш. Ми [их] опет добро дочекамо, Тана одмах с коња оборито и његовог коња ухватито и цео његов одред порушимо. Губитка нисмо ниједног имали,³⁷ сем што је рањен Богдан Савић из села Брђана. Када је се Богдан ранио беху се два Бугарина примакли да га исеку живог. Ја наиђо[х] те [сам] оба Бугарина убио, а Богдана живог изнео. Тада ме је Војиновић предложио за одликовање златна медаља белог орла.

Одатле се вратимо опет за Копаоник и дођемо на Ћелавицу. Ту нас је питао г. [осподин] Војиновић који би желео и јунак био да пређе на Солунски фронт да ———³⁸ акта и тражимо новац за издржавање. Одмах се јави ађутант потпоручник Александар Пипер,³⁹ Димитрије Димитријевић војвода поп из Барбатовца, наредник Прока Планић из Земанице, поднаредник Влајко Радисављевић из Родеља,⁴⁰ Властимир Вуковић, ђак, Ратко Стефановић из Мијоковића, Петар звани Пикула македонац и отишли су на Солунски фронт.⁴¹ Кад су били близу до фронта, Ратко Стефановић погинуо, Пиперац, Димитријевић и Пикула ухваћени, спроведени за Ниш⁴² и тамо у неку ћелију узидани живи, а врата зацементирана а Прока, Влајко и Властимир прешли фронт и пренели ова акта од војводе Војиновића који су живи и данас а нису ничим награђени.⁴³ За ађутанта је одмах примљен Коста Вучковић из Блажева.⁴⁴

³⁶ У документу пише: низигравају.

³⁷ Рамиз Алидрагић погинуо је у бици код Обртинца.

³⁸ Тешко читљива реч.

³⁹ Александар Пипер је био наредник.

⁴⁰ Влајко се презивао Владисављевић.

⁴¹ Група која је носила писма војводе Косте Војиновића Косовца Врховној команди српске војске кренула је пут југа 5. августа 1917. године. Предводник групе био је војвода и свештеник Димитрије Димитријевић, Александар Пипер је био његов заменик, Прока Планић је био носилац писама, а чланови групе Влајко Владисављевић, Властимир Вуковић, Ратко Стефановић и Петар Јовановић (А. Митровић, *Устаничке борбе у Србији 1916–1918*, Београд 2016, 2, 509).

⁴² Војвода Димитрије Димитријевић и Александар Пипер су ухапшени и спроведени у нишку тврђаву.

⁴³ После 35 дана хода, група се 10. септембра нашла у непосредној позадини Солунског фронта, негде у комплексу планине Плакенска бигла. Тада их је открила бугарска војска и дошло је до оружаног сукоба. Поп Мита комита је бомбом прокрчио пут себи и Пиперу, Ратко Стефановић је погинуо, Петар Јовановић је вероватно био заробљен, а Планић с писмима, Вуковић и Владисављевић измакли су, сваки понаособ. Димитријевић и Пипер провели су 11. септембар сакривени у неком рову, али кад су увече кренули даље били су опкољени и после пуцњаве у којој је Димитријевић био рањен у стомак, обојица су заробљени (А. Митровић, *нав. дело*, 510–511).

⁴⁴ Мисли на ађутанта војводе Косте Војиновића.

Одатле опет појемо за Топлицу. Кад смо били у реке Ранковице⁴⁵ изјутра у осам сати ја сам био на стражи а подигла је се велика војска за нама. На мене удари један вод Бугара. Ту сам убио водника наредника бугарског, остали се Бугари разбегаше. За то ме предложио био Војиновић за одликовање Карађорђевог звездом.

Одатле се кренемо за Топлицу. Ту посла нас г.[осподин] Војиновић у састав са војводу г.[осподина] Пећанца⁴⁶ те смо рапорт ———⁴⁷ Војиновић се опет вратио за Копаоник. У селу Трећаку сусрела га [је] аустријска и бугарска војска и бугарски цео одред. Ту је много четника изгинуло, Војиновић рањен, архива ухваћена и застава заробљена.⁴⁸ Писара Радомира Бонцића коњица стигла, ухватила и исекла и више ———⁴⁹ се нигде могли састати нигде, јер су јако велике потере биле и напори на народ, и чуо сам да су војводу Војиновића када је погинуо у селу Гргуре издали неки три лица из општине жучке⁵⁰ а који су не знам, [али] сазнао сам да су сви издајнице награђени од Бугара са златом и медаљама а по 3.000 лева у готовом новцу.

Неки се наградише од Бугара а неки од наши[] а ми Војиновића четници баш ништа ———⁵¹ све.

За предложене награде од стране војводе г.[осподина] Војиновића као што сам напред навео молим да ми се исте издаду ако ———⁵² а ако за ово треба навешћу сведоке.

Писмен сам

Богомир Лазић четник⁵³

Оверавају:

Деловођа

Новица Симић

председник општ.[ине]

⁴⁵ Тако је у документу.

⁴⁶ Тако је у документу.

⁴⁷ Тешко читљива реч.

⁴⁸ Застава одреда није била заробљена.

⁴⁹ Тешко читљива реч.

⁵⁰ У колективном сећању се убичајено говори да је Војиновића издао Светозар-Тоза Илић из Пачарађе.

⁵¹ Две тешко читљиве речи.

⁵² Исто.

⁵³ Богомир Лазић је ово написао својеручно. Белешку је начинио, претпостављамо писар који се није потписао.

Накнадно престаде испитани Лазић па Изјави

Још да је у своме саслушању заоставио то:

У 1917. години цар Виљем⁵⁴ велики писао је једно писмо војводи Кости Војиновићу да он иде цару на предају са својим четницима, у коме је и Пећанцу обећао 100.000 марака, а четницима по 10.000, и бесплатан воз по Балкану. У писму му Виљем српски писао, а он Виљему немачки је одговорио: “Чујеш ли ме царе из Берлина нећеш мене жива ухватити ни видети ни моје четника ниједнога, да ни дајеш твоје милионе ми ти на то пристати нећемо”. Признат сам за добровољца и имам уверење добровољачко.

Писмен сам
Богомир Лазић четник⁵⁵

Оверава:
Деловођа
Новица Симић

председник општ.[ине]
Бошко Симић

⁵⁴ Вилхелм II Хоенцолерн, немачки цар.

⁵⁵ Богомир Лазић је ово написао својеручно.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

ИЗВОРИ – PRIMARY SOURCES

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

Војни архив [Vojni arhiv]

– Пописник 7, кутија 79, фасцикла 9, [Popisnik 7, kutija 79, fascikla 9]

ЛИТЕРАТУРА – SECONDARY WORKS

Митровић А., *Устаничке борбе у Србији 1916–1918*, Београд 2016 [Mitrović A., *Ustaničke borbe u Srbiji 1916–1918*, Београд 2016]

Топлички устанак 1917, прир. Б. Младеновић, Београд 2007 [*Toplički ustanak 1917*, прир. В. Mladenović, Београд 2007]

Božica MLADENović

TWO NARRATIVE SOURCES ON THE TOPLICA UPRISING

Summary

The paper brings two narrative sources, statements of Bogomir Gagić and Borivoje Lazić, volunteers in the Toplica uprising (1917), given in 1935. That year, the History Department of General Headquarters of the Yugoslav Army initiated extensive activities to establish the relevant facts on the armed resistance movement in Serbia during the Great War and the uprising in Toplica, the only uprising in the territories occupied by the troops of the Central Powers. This was the purpose of interviewing the participants in the uprising. Their stories were recorded and thus preserved. They are kept in the Military Archives in Belgrade.

Keywords: Toplica uprising, 1917, Kosta Vojinović, Borivoje Gagić, Bogomir Lazić.

Чланак примљен: 24. 03. 2017.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 29. 05. 2017.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Текст доставити на адресу Редакције издања Историјског института,
Кнеза Михаила 36/II, Београд, e-mail: istorinst@iib.ac.rs

Рукописи у компјутерском слогу предају се у једном примерку у штампаном и електронском облику у фонту Times New Roman, величина фонта 12. Размак између редова је 1.5, а напомене се налазе на крају сваке стране. Аутори могу предати радове и на страном језику (енглески, руски, француски, немачки).

Текст може да има највише 1,5 табак (1.800 словних места по страни)

Осим основног текста са напоменама (уређеним према упутству), **рад треба да садржи:**

- **Апстракт.** Налази се испод наслова рада и не може имати више од 600 словних знакова. Пише се на језику којим је писан основни текст.
- **Кључне речи.** Дају се на српском и на енглеском језику и може их бити највише 10.
- **Резиме.** Предаје се на енглеском језику и не може имати више од 1.200 словних знакова.
- **Прилоге.** Доставити их електронској форми ван Word документа у једном од следећих формата .tiff, .jpg, .eps, .cdr. Црно беле фотографије предати у резолуцији од најмање 150, а колор од 300 dpi.
- **Листу референци.** Налази се на крају рада и састоји се из два дела (Извори и Литература), по абecedном и азбучном реду аутора, са пуним насловима, називима часописа и бројем страна. Све ћириличке библиографске јединице морају имати и латиничку транслитерацију.

Начин цитирања:

Посебних издања:

Име аутора се пише иницијалом, са размаком између имена и презимена, обичним словима. Први пут цитиран наслов књиге пише се у целини, курзивом. Место и година издања пишу се иза наслова, без запете између. Цитиране странице пишу се на крају без скраћене ознаке за страну.

Примери:

- С. Рудић, *Властела Илирског грбовника*, Београд 2006, 44–46.

Пример за поновљено издање књиге:

- К. Јиречек, *Историја Срба*, I, Београд 1978², 30.

Чланака у часописима:

Име аутора се пише иницијалом, са размаком између имена и презимена, обичним словима. Наслов рада се пише курзивом. Назив часописа (пун или са скраћен), број (арапским цифрама), година у загради и цитирана страна.

Примери:

- Т. Живковић, *Легенда о Павлимиру Бџу*, *Историјски часопис* 50 (2003) 15.

- П. Пузовић, *Увођење опитежића у Хиландару 1933. године*, *ИЧ* 45–46 (1998-1999) 2000, 245.

(начин за часописе где је година за коју се односе различита у односу на годину изласка часописа)

- Г. Томовић, *Трагови старог рударења у топонимији пљеваљског краја*, *Гласник Завичајног музеја 3 (Пљевља 2002) 2003*, 58.

(начин за часописе са истим називом, а различитим местом издања, мање познате, ретко доступне часописе)

Чланака у зборницима радова:

Име аутора се пише иницијалом, са размаком између имена и презимена, обичним словима. Наслов рада курзивом, наслов зборника, место издања и година и цитирана страна.

Пример:

- Р. Ћук, *Почеци рударства и привредни успон Србије*, *Краљ Владислав и Србија 13. века*, Београд 2003, 103.

Поглавља у колективним публикацијама:

Назив публикације (курзивом) и том, место и година издања, цитирана страна и име аутора поглавља у загради.

Пример:

- *Историја српског народа*, VI–1, Београд 1983, 98 (Д. Ђорђевић).

Извора:

Примери:

- Доментијан, *Живот Светога Симеуна и Светога Саве*, изд. Ђ. Даничић, Биоград 1865, 97.
- С. Б. Скокнић, *Моје успомене из Првог светског рата*, прир. М. Ј. Милићевић, Београд 2003, 63.
- Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I–1, Београд – Ср. Карловци 1929, 250.
- *Actes de Lavra*, III, par P. Lemerle, Paris 1979, 13.

После првог помена пуне библиографске јединице у напоменама, током наредних цитирања даје се скраћени облик, односно понавља се иницијал имена и презиме аутора и скраћени наслов.

- Код узастопног навођења аутора и дела: Исто, Ibid.
- Код поновљеног навођења дела: нав. дело, op. cit.
- У ћирилици употребљава се скраћеница уп. а у латиници cf.
- Напомене се скраћују са нап.
- Не употребљавају се скраћенице стр. односно р. и pp.

Датуми се пишу на следећи начин, нпр. 2. март 2007.

Бројеви већи од троцифрених треба да буду куцани са тачкама, а не са размацама, нпр. 2.000, 10.000.

Аутори контролишу и уносе **лекторске интервенције** у електронску верзију текста. Уколико се не слажу са неком од лекторских интервенција то морају видно означити на штампаној верзији текста.

Радови се примају до 31. марта за текућу годину.

INSTRUCTIONS FOR CONTRIBUTORS

The articles should be submitted both in paper form to the Editorial Board of The Institute of History (Address: Kneza Mihaila Street 36/II, Belgrade, Republic of Serbia) and in digital form via e-mail (istorinst@iib.ac.rs).

The texts should be typed in MS Word application and submitted in one digital copy. We recommend the use of Times New Roman font. The font size of the main text should be 12pt (with 1.5 spacing) and of the footnotes 10pt (with single spacing). Footnotes should be in the footer of each page. Contributors may submit their articles in Serbian or in a foreign language (English, Russian, French, German).

The text should not exceed 24 pages (43.200 characters, including spaces).

Each text should include, along with the main text and footnotes, the following:

- **Abstract** – which comes after the title. It should be written in same language as the main text and not exceed 600 characters (with spaces).
- **Keywords** – up to ten words, given in Serbian and English.
- **Summary** – should be written in English and should not exceed 1.200 characters (with spaces).
- **Illustrations and charts** – If any, should be submitted apart from the Word document in one of the following digital formats .tiff, .jpg, .eps, .cdr. Black and white illustrations should be at resolution of at least 150, and color ones at least 300 dpi.
- **List of references.** At the end of an article should be added a List of references, comprising two parts (Primary sources, Secondary works), in alphabetical order, containing full titles and pages. All the Cyrillic titles must be followed by a Latin transliteration (Serbian Latin alphabet).

How to cite:

Monographs:

Name of the author(s) should be written just as an initial, with space between name and full surname, in regular font. In the first citation of a monograph, its title should contain complete information, in italic font. Place and year of publication are written after the title, without a comma in between. Cited pages are written at the end, without abbreviations for the words „page“ and „pages“.

Examples:

- С. Рудић, *Властела Илирског грбовника*, Београд 2006, 44–46.

Second edition of a book:

- К. Јиречек, *Историја Срба*, I, Београд 1978², 30.

Articles in journals:

Name of the author(s) should be written just as an initial, with space between name and full surname, in regular font. The title of the article should be in italic font, followed by the journal title (full or abbreviated name), its volume and/or number (in arabic numbers), year (in the brackets) and cited page – all in regular font.

Examples:

- Т. Живковић, *Легенда о Павлимиру Белу*, *Историјски часопис* 50 (2003) 15.

- П. Пузовић, *Увођење општежића у Хиландару 1933. године*, *Историјски часопис* 45–46 (1998-1999) 2000, 245.

(example for the journals in which the year that refers to the volume does not match with the year of the actual publication)

- Г. Томовић, *Трагови старог рударења у топонимији пљеваљског краја*, *Гласник Завичајног музеја* 3 (Пљевља 2002) 2003, 58.

(example for the journals of the same name but different publication places, less known or less available journals)

Articles in edited volumes / collections of works:

Name of the author(s) should be written just as an initial, with space between name and full surname, in regular font. The title of the article should be in italic font, followed by the title of the collection of works, place and year of publication and cited page – all in regular font.

Example:

- Р. Ћук, *Почеци рударства и привредни успон Србије*, *Краљ Владислав и Србија 13. века*, Београд 2003, 103.

Chapters in books (collective works):

The name of the publication should be written in italic, followed by the volume, place and year of publication, cited page and the name of the author(s) (in the brackets) – all in regular font.

Example:

- *Историја српског народа*, VI–1, Београд 1983, 98 (Д. Ђорђевић).

Primary Sources:

Examples:

- Доментијан, *Живот Светога Симеуна и Светога Саве*, ed. Ђ. Даничић, Биоград 1865, 97.
- С. Б. Скокнић, *Моје успомене из Првог светског рата*, ed. М. Ј. Милићевић, Београд 2003, 63.
- Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I–1, Београд – Ср. Карловци 1929, 250.
- *Actes de Lavra*, III, par P. Lemerle, Paris 1979, 13.

After the first citation of the full bibliographic unit in footnotes, every other citation should be given in abbreviated form which includes the initial of the name and surname of the author(s) and shortened title.

- For successive references to the same author and work use: Isto, Ibid.
- For repeated reference to the work: nav. delo, op. cit.
- In Serbian language the abbreviation up. should be used, while in the foreign languages the form is cf.
- Footnotes are abbreviated with nap. (in English: note)
- The abbreviations str. i.e. p. and pp. are not to be used.

Dates are written in the following way, e.g. March 2nd 2007 (2. mart 2007.)

Numbers with more than three digits should be written with dots, without spaces, e.g. 2.000, 10.000.

The Contributors control and insert editorial interventions in the digital version of their texts. If they have any objections to the interventions received from the Editorial Board they should clearly note that on a printed version of the text.

The admition deadline for the current year is March 31st.

МЕШОВИТА ГРАЂА - MISCELLANEA
Нова серија, књ. XXXVIII

Издавач

Историјски институт Београд
Кнез Михаилова 36/II, 11000 Београд
istorinst@iib.ac.rs, www.iib.ac.rs

За издавача

Др Срђан Рудић, директор

Лектура

Милица Симић

Секретар Редакционог одбора

Снежана Ристић

Припрема за штампу

Слободан Симић

Штампа

Артпринт Медиа, Нови Сад

Тираж

300 примерака

ISSN 0350-5650

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

93/94 (497.11)

Мешовита грађа = Miscellanea / Одговорни уредник Срђан Кагић. - 1956, књ. 1-1990, књ. 20; Н.С. 2003, књ. 21-. - Београд (Кнез Михаилова 36/II) : Историјски институт, 1956-1990 ; 2003 - (Нови Сад : Артпринт Медиа). - 24 cm
ISSN 0350-5650 = Мешовита грађа - Историјски институт (Београд)

COBISS.SR-ID 14717954

